

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

URBIS ROMAЕ
VIRI ILLUSTRES

A ROMULO AD AUGUSTUM
AUCTORE LHOMOND

ΤΕΥΧΟΣ Α'.—ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Δ. Φ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ Β'. ΒΑΡΒΑΚΕΙΩ ΓΥΜΝΑΣΙΩ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΔΟΝΗΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

1898

URBIS ROMAЕ
VIRI ILLUSTRES

A ROMULO AD AUGUSTUM
AUCTORO L HOMOND

ΤΕΥΧΟΣ Α'.—ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΜΜΑΝΟΥΗΛ

Δ. Φ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ Β'. ΒΑΡΒΑΚΕΙΩ ΓΥΜΝΑΣΙΩ,

S. J. C. K. D. 90
B. K. A.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΔΟΝΗΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

1898

DE

VIRIS ILLUSTRIBUS

URBIS ROMAE

A ROMULO AD AUGUSTUM

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΟΑΤΑΙΤΕ

I. Romani imperii exordium.

1. Proca¹, rex Albanorum², duos filios, Numitorem et Amulium, habuit. Numitori, qui natu major erat, regnum reliquit³ sed Amulius, pulso³ fratre, regnavit, et, ut eum sobole privaret, Rheam Silviam, ejus filiam, Vestæ⁴ sacerdotem fecit; quæ tamen Romulum et Remum uno partu edidit. Quo⁵ cognito, Amulius ipsam in vincula conjecit, parvulos⁶ alveo impositos abjecit in Tiberim⁶, qui tunc forte super ripas⁷ erat effusus; sed, relabente flumine, eos aqua in sicco reliquit. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Lupa, ut⁸ fama traditum est, ad vagitum accurrit⁹ infantes⁹ lingua¹⁰ lambit, ubera eorum ori admovit, matremque se gessit.

2. Quum lupa sæpius¹¹ ad parvulos veluti ad cātulos reverteretur, Faustus, pastor regius, rem animadvertit, eos tulit in cāsam, et Accæ¹² Laurentiæ conjugī dedit¹³ educādos. Qui, adulti inter pastores, primo ludicris certaminibus vires auxere, deinde venando saltus peragrare cœperunt, tum latrones a rapina pecorum arcere. Quare iis insidiati sunt latrones, a quibus Remus captus est; Romulus autem vi se defendit. Tunc Faustulus, necessitate compulsus, indicavit Romulo quis esset ejus avus, quæ mater.

Religant

[Handwritten signature]

Romulus statim, armatis pastoribus, Albam prope-
ravit.

3. Interea Remum latrones ad Amulium regem
perduxerunt, eum accusantes, quasi¹⁴ Numitoris gre-
ges infestare solitus esset : Remus itaque a rege ad
+supplicium Numitori traditus est ; at Numitor, consi-
derato adolescentis vultu, haud¹⁵ procul erat quin¹⁶
nepotem agnosceret. Nam Remus oris lineamentis erat
matri simillimus, ætasque tempori expositionis con-
gruebat. Dum¹⁷ ea res animum Numitoris anxium te-

Ἡ λύκαινα ἡ θηλάσασα τὸν Ῥωμύλον καὶ Πέμον.

nebat repente Romulus supervenit, fratrem liberavit,
et, Amulio¹⁸ interfecto, avum Numitorem in regnum
restituit.

4. Deinde Romulus et Remus urbem in iisdem locis,
ubi expositi educatique fuerant, condiderunt ; sed orta
est inter eos contentio uter¹⁹ nomen novæ urbi daret
eamque regeret : adhibuere auspicia²⁰. Remus prior
sex vultures, Romulus postea, sed duodecim, vidit.
Sic Romulus, augurio²¹ victor, Romam vocavit ; et, ut
eam prius legibus quam mœnibus muniret, edixit ne²²
quis vallum transiliret. Quod²³ Remus irridens tran-
silivit ; eum iratus Romulus interfecit, his increpans
verbis : « Sic deinceps malo afficietur quicumque tran-
siliet mœnia mea. » Ita solus potitus est imperio
Romulus.

II. Romulus, Romanorum rex primus.

(Urbis conditae 1. — Ante Christum 753.)

1. Romulus imaginem urbis magis quam urbem fecerat: deerant incolæ. Erat in proximo lucus: hunc asylum¹ fecit. Eo² statim multitudo latronum pastorumque confugit. Quum vero ipse et populus uxores non haberent, legatos ad vicinas gentes misit, qui³ societatem connubiumque peterent. Nusquam benigne legatio audita est; ludibrium etiam⁴ additum: «Quidni feminis quoque asylum aperuistis? id enim compar foret connubium.» Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos parat; indici deinde finitimis spectaculum jubet. Multi convenere studio⁵ etiam videndæ novæ urbis, maxime Sabini cum liberis et conjugibus. Ubi spectaculi tempus venit, eoque deditæ mentes cum oculis erant, tum, dato signo, virginis raptæ sunt; et hæc⁶ fuit statim causa bellorum.

2. Sabini⁷ ob virgines raptas⁸ bellum adversus Romanos sumpserunt, et, quum Romæ appropinquarent, Tarpeiam⁹ virginem nacti sunt, quæ aquæ¹⁰ causa sacrorum hauriendæ descenderat¹¹. Hujus pater Romanæ præerat arci. Titus¹² Tatius, Sabinorum dux, Tarpeiæ optionem, muneris dedit, si exercitum suum in Capitolium¹³ perduxisset. Illa petiit quod Sabini in sinistris manibus gerebant, videlicet annulos et armillas. Quibus dolose promissis, Tarpeia Sabinos in arcem perduxit, ubi Tatius eam scutis obrui præcepit: nam et scuta in lævis habuerant. Sic impia proditio celeri pœna vindicata est.

3. Romulus adversus Tatium processit, et in eo loco ubi nunc Romanum forum¹⁴ est, pugnam conseruit. Primo impetu, vir inter Romanos insignis, nomine Hostilius, fortissime dimicans cecidit; cujus interitu consternati Romani fugere cœperunt. Jam Sabini clamitabant: «Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Nunc sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.» Tunc Romulus, arma ad cœlum tollens, Jovi¹⁵ ædem vovit, et exercitus, seu

forte, seu divinitus, restitit. Prælium itaque redintegratur; sed raptæ mulieres, crinibus passis¹⁶, ausæ sunt se inter tela volantia inferre; et hinc patres, inde viros deprecatae, pacem conciliarunt.

4. Romulus cum Tatio foedus¹⁷ percussit et Sabinos in urbem recepit. Centum ex senioribus elegit, quorum¹⁸ consilio omnia ageret, qui ob senilem ætatem *senatus* vocati sunt. Tres equitum centurias constituit: plebem in triginta curias distribuit. His ita ordinatis,

Ἡ ἀγορὰ (Fòrum).

quum ad Capræ paludem exercitum lustraret¹⁹, subito coorta est tempestas cum magno fragore tonitribusque et Romulus e conspectu ablatu est: eum ad deum abiisse²⁰ vulgo creditum est; cui rei fidem fecit Proculus, vir nobilis. Orta enim inter patres et plebem seditione, is in concionem processit, et iurejurando affirmavit Romulum a se visum augustiore forma quam fuisset, eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, et virtutem colerent. Ita Romulus pro deo cultus et Quirinus²² est appellatus.

LI. Numa Pompilius, Romanorum rex secundus.

(U. C. 40. — A. C. 713.)

1. Successit Romulo Numa Pompilius, vir¹ inclyta justitia et religione. Is Curibus², oppido Sabinorum,

accitus est.] Quum Romam venisset, ut populum ferum religione molliret, sacra plurima instituit. Aram Vestæ consecravit, et ignem in ara perpetuo alendum³ virginibus dedit. Flaminem⁴ Jovis sacerdotem creavit, eumque insigni veste et curuli sella ornavit. Duodecim Salios Martis sacerdotes legit, qui ancilia quædam, imperii pignora, e cœlo, ut putabant, delapsa ferre per urbem, canentes et rite saltantes, solebant⁵. Annum⁶ in duodecim menses ad cursum lunæ descripsit; nefastos fastosque dies fecit; portas Jano⁷ gemino ædificavit, ut esset index pacis et belli: nam apertus, in armis esse civitatem, clausus vero, pacatos circa omnes populos significabat.

2. Leges quoque plurimas et utiles tulit Numa. Quo⁸ vero majorem institutis suis auctoritatem conciliaret, simulavit sibi cum dea Egeria esse colloquia nocturna, ejusque monitu se omnia quæ ageret facere. Lucus erat, quem medium fons perenni⁹ rigabat aqua; eo sæpe Numa sine arbitris se inferebat, velut ad congressum deæ. Ita omnium animos religione imbuunt, ut fides et jusjurandum plus quam legum et pœnarum metus, cives continerent. Bellum quidem nultum gessit; sed non minus civitati profuit quam Romulus. Morbo extinctus, in Janiculo monte sepultus est. Ita duo deinceps reges, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos; Numa tres et quadraginta.

IV. Tullus Hostilius, Romanorum rex tertius.

(U. C. 83. — A. C. 671.)

1. Mortuo Numa, Tullius Hostilius rex creatus est. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed etiam Romano ferocior fuit. Eo regnante, bellum inter Albanos et Romanos exortum est. Ducibus Hostilio et Suffetio placuit paucorum manibus fata utriusque populi comitti. Erant apud Romanos trigemini Horatii, trigemini¹ quoque apud Albanos Curiatii. Cum iis agunt reges ut pro sua quisque patria dimicent ferro. Fœdus ictum est ea lege, ut unde victoria, ibi quoque imperium esset. Itaque trigemini arma capi-

unt, et in medium inter duas acies² procedunt. Considerant utrinque duo exercitus; datur signum, infestisque³ armis terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt.

2. Ut primo concursu increpuere arma, horror ingens spectantes perstrinxit. Consertis deinde manibus. statim duo Romani alius super alium expirantes ceciderunt; tres Albani vulnerati. Ad casum Romanorum conclamavit gaudio⁴ exercitus Albanus; Romanos jam spes tota deserebat. Unum Horatium tres Curiatii circumsteterant: is, quamvis integer, quia tribus impar erat, fugam simulavit, ut singulos per intervalla secuturos separatim aggredereetur. Jam aliquantum spatii ex eo loco ubi pugnatum⁵ est aufugerat, quum respiciens videt unum Curiatium haud procul ab se abesse. In eum magno impetu redit, et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis ut opem ferant fratri, jam Horatius eum occiderat. Alterum deinde, priusquam tertius posset consequi, interfecit.

3. Jam singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. Alterius erat intactum ferro corpus, et geminata victoria ferox animus; alter fessum vulnere, fessum cursu trahebat corpus: nec illud praelium fuit. Romanus exultans male sustinentem arma conficit, jacentemque spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, et domum deducunt. Princeps ibat Horatius, trium fratrum spolia prae se gerens. Cui obvia fuit soror, quæ desponsa fuerat uni ex Curiatiis, visoque super humeros fratris paludamento⁶ sponsi, quod ipsa confecerat, flere et crines solvere cœpit. Movit feroci juveni animum comploratio sororis in tanto gaudio publico: stricto itaque gladio, transfigit, puel- lam, simul eam verbis increpans: «Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, oblita fratrum, oblita patriæ. Sic eat quæcumque Romana lugebit hostem!»

4. Atrox id visum est facinus patribus plebique: quare raptus est in jus Horatius et apud iudices condemnatus. Jam accesserat lictor⁷, injiciebatque laqueum. Tum Horatius ad populum provocavit. Interea pater Horatii senex proclomabat filiam suam jure cæ-

sam fuisse; et, juvenem amplexus, spoliaque Curiatorum ostentans, orabat populum ne se orbem liberis faceret. Non tulit populus patris lacrimas juvenemque absolvit, magis admiratione virtutis quam jure causæ. Ut tamen cædes manifesta expiaretur, pater, quibusdam sacrificiis peractis, transmisit per viam tigillum, et filium, capite adoperto, velut sub jugum misit: quod tigillum *sororium* appellatum est.

5. Non diu pax Albana mansit: nam Suffetius, dux Albanorum, quum invidiosum se apud cives videret, quod bellum uno paucorum certamine finisset, ut rem corrigeret, Veientes adversus Romanos concitavit. Ipse, ab Tullo in auxilium arcessitus, aciem in collem subduxit⁸, ut fortunam belli sequeretur. Qua re Tullus intellecta dixit clara voce suo illud jussu Suffetium facere, ut hostes a tergo circumvenirentur. Quo audito, hostes territi victique sunt. Postera die⁹ Suffetius quum ad gratulandum Tullo venisset, jussu illius quadrigis religatus est, et in diversa distractus. Deinde Tullus Albam propter ducis perfidiam diruit, et Albanos Romam transire jussit.

6. Roma interim crevit Albæ ruinis: duplicatus est civium numerus; mons Cælius urbi additus, et quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ¹⁰ cepit, ibique deinde habitavit. Auctarum virium fiducia elatus, bellum Sabinis indixit; pestilentia insecuta est; nulla tamen ab armis¹¹ quies dabatur. Credebat enim rex bellicosus salubriora militiæ quam domi esse juvenum corpora; sed ipse quoque diuturno morbo est implicitus; tunc fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, nec ulli rei deinceps nisi sacris operam dedit. Memorant Tullum, fulmine ictum, cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

V. Ancus Marcius, Romanorum rex quartus.

(U. C. 114. — A. C. 639.)

1. Tullo mortuo, Ancum Marcium regem populus creavit. Numæ Pompilii nepos Ancus Marcius erat.

æquitate et religione avo similis. Tunc Latini, quibuscum Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerunt animos, et incursionem in agrum² Romanum fecerunt. Ancus, priusquam eis bellum indiceret, legatum misit qui³ res repeteret, eumque morem posterius retinuerunt. Id autem hoc modo fiebat. Legatus, ubi ad fines eorum venit a quibus res repetuntur, capite velato, ait: «Audi, Jupiter; audite, fines hujus populi. Ego sum publicus nuntius populi Romani: verbis meis fides sit.» Deinde peragit postulata. Si non deduntur res quas exposcit, hastam in fines hostium emittit, bellumque ita indicit. Legatus qui ea de re mittitur *fecialis*⁴, ritusque belli indicendi *jus feciale* appellatur.

2. Legato Romano res repetenti superbe responsum⁵ est a Latinis: quare bellum hoc modo eis indictum est. Ancus, exercitu conscripto, profectus, Latinos fudit, et, oppidis deletis, cives Roman traduxit. Quum autem in tanta hominum multitudine facinora clandestina fierent, Ancus carcerem in media⁶ urbe ad terrorem increscentis audaciæ ædificavit; muro lapideo urbem circumdedit, et Janiculum montem, ponte Sublicio⁷ in Tiberim facto, urbi conjunxit. Pluribus aliis rebus intra paucos annos confectis, immatura morte præreptus, non potuit præstare qualem⁸ promiserat regen.

VI. Lucius Tarquinius Priscus, Romanorum rex quintus.

(U. C. 139. — A. C. 614.)

1. Anco regnante, Lucius Tarquinius, ex urbe Tarquiniis¹ profectus cum conjuge et fortunis² omnibus Roman commigravit. Additur hæc fabula: ei adveniienti aquila pileum³ sustulit, et super carpentum⁴, ubi Tarquinius sedebat, cum magno clangore volitans, rursus capiti apte reposuit; inde sublimis abiit. Tanaquil conjux, auguriorum perita, regnum ei portendi intellexit: itaque, virum complexa, jussit eum alta sperare. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem⁵ ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, Tarquinis pecunia et industria dignitatem atque etiam

Anci regis familiaritatem consecutus est, a quo tutor liberis relictus regnum intercepit, et ita administravit quasi jure adeptus fuisset.

2. Tarquinius Priscus bellum cum Sabinis gessit, in quo bello equitum⁶ centurias numero auxit; nomine mutare non potuit, deterritus, ut ferunt, Accii Navii auctoritate. Accius, ea tempestate⁷ augur⁸ inclytus, id fieri posse negabat, nisi aves ad-dixissent; iratus rex, in experimentum artis, eum interrogavit fierine posset quod ipse mente conceperat; Accius, augurio acto, fieri posse respondit. «Atqui hoc, inquit rex, agitabam num cotem illam secare novacula possem.—Potes ergo», inquit augur; et secuisse dicitur. Tarquinius Sabinos vicit, et filium tredecim annorum, quod in prælio hostem precussisset, prætexta⁹ et bullæ¹⁰ donavit; unde hæc ingenuorum insignia esse cœperunt.

Οἰωνοσκόπος φέρων
τὴν καμπύλῃν ῥάβδον
(lituus).

3. Supererant duo Anci filii, qui ægre ferentes se paterno regno fraudatos esse, regi paraverunt insidias. Ex pastorebus duos ferocissimos deligunt ad patrandum facinus. Ii, simulata rixa, in vestibulo¹¹ regiæ tumultuantur. Quum eorum clamor penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque simul vociferari cœpit et certatim alter alteri obstrepere¹². Quum vero jussi essent invicem dicere, unus¹³ ex composito rem orditur; dumque intentus in eum se rex totus avertebat, alter elatam securim in ejus caput dejecit, et, relicto telo, ambo foras¹⁴ se proripiunt.

VII. Servius Tullius, Romanorum rex sextus.

(U. C. 175. — A. C. 578.)

1. Servius Tullius matre¹ nobili, sed captiva, natus est. Quum in domo Tarquinii Prisci educaretur, ferunt

prodigium visu eventusque mirabile accidisse² Flammæ species pueri dormientis caput amplexa est. Hoc viso, Tanaquil summan ei dignitatem portendi intellexit: conjugii suavitatem ut eum non secus ac liberos suos educaret. Is postquam adolevit, a Tarquinio gener assumptus est; et, quum Tarquinius occisus esset, Tanaquil, celata ejus morte, populum ex superiori parte ædium allocuta³, ait regem, gravi quidem sed non letali vulnere accepto, petere ut, interim dum conva-

Ἀρμάμαξα τῶν Ῥωμαίων (Carpentum).

lesceret. Servio Tullio dicto⁴ audientes essent. Servius Tullius ita regnare cœpit, sed recte imperium administravit.

2. Servius Tullius aliquod urbi decus addere voluit. Jam tum inclytum erat Dianæ⁵ Ephesiæ fanum. Id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Itaque Latinorum populis suavitatem ut et ipsi Romæ⁶ fanum Dianæ cum populo Romano ædificarent. Quo facto, bos miræ magnitudinis cuidam Latino nata dicitur, et responsum somnio datum, eum populum summam imperii habiturum ejus civis bovem illam immolasset. Latinus bovem ad fanum Dianæ perduxit, et causam sacerdoti Romano exposuit. Sacerdos callidus dixit eum debere prius vivo flumine manus abluere. Dum Latinus ad Tiberim descendit, sacerdos bovem

immolavit. Ita imperium civibus, sibi que gloriam vindicavit.

3. Servius Tullius filiam alteram ferocem, mitem alteram habebat. Duo quoque Tarquinii Prisci filii longe dispares moribus erant: Tullia ferox Tarquinio miti nupserat⁷; Tullio vero mitis, Tarquinio feroci; sed mites, seu forte, seu fraude, perierunt: feroces morum similitudo conjunxit. Statim Tarquinius Superbus, a Tullia incitatus, advocato senatu, regnum paternum repetere cœpit: qua re audita, Servius dum ad curiam⁸ contendit, jussu Tarquinii gradibus dejectus, et, domum refugiens, interfectus est. Tullia, carpento⁹ vecta, in forum properavit, virum e curia evocavit, et prima regem salutavit; a quo jussa a turba decedere, quum domum rediret, viso patris corpore, mulionem¹⁰ evitantem super ipsum corpus carpentum agere præcepit. Unde vicus ille *sceleratus* dictus est. Servius Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta.

VIII. Tarquinius Superbus, Romanorum rex septimus et ultimus.

(U. C. 220. — A. C. 533.)

1. Tarquinius Superbus regnum sceleste occupavit. Bello¹ tamen strenuus hostes domuit. Urbem Gabios in potestatem redegit fraude Sexti filii. Is, quum indigne ferret eam urbem a patre expugnari non posse, ad Gabinos se contulit, patris in se sævitiam querens. Benigne a Gabinis exceptus est, et paulatim eorum benevolentiam fictis blanditiis alliciendo, dux belli electus est. Tum e suis unum ad patrem mittit sciscitatum² quidnam se facere vellet. Pater nuntio filii nihil respondit, sed in hortum transiit; ibique inambulans, sequente nuntio, altissima papaverum capita baculo ducussit. Nuntius, fessus exspectando, rediit Gabios. Sextus, cognito silentio patris simul ac facto, intellexit quid vellet pater. Primores civitatis interemit, patrique urbem sine ulla dimicatione tradidit.

2. Postea Tarquinius Superbus Ardeam³ urbem oppugnavit. Ibi Tarquinius Collatinus, sorore regis

natus, forte cœnabat apud Sextum Tarquinium cum aliis juvenibus regiis. Incidit de uxoribus mentio : quum unusquisque suam laudaret, placuit experiri. Itaque equis Romam petunt : regias nurus in convivio et luxu deprehendunt. Pergunt inde Collatiam⁴ : Lucretiam, Collatini⁵ uxorem, inter ancillas in lanificio⁶ inveniunt. Ea ergo ceteris præstare judicatur. Paucis interjectis diebus. Sextus Collatiam rediit, et Lucretiæ vim attulit. Illa postero die⁷, advocatis patre et conjuge, rem exposuit, et se cultro, quem sub veste texerat, occidit. Conclamant vir paterque, et in exitium regum conjurant. Tarquinio Romam redeunti clausæ sunt urbis portæ, et exsilium indictum.

IX. Junius Brutus, Romanorum consul primus.

(U. C. 243. — A. C. 510)

1. Junius Brutus, sorore Tarquinii natus, quum eandem fortunam timeret, in quam frater inciderat, qui ob divitias et prudentiam fuerat ab avunculo occisus, stultitiam finxit, unde *Brutus* dictus est. Profectus Delphos¹ cum Tarquinii filiis, quos pater ad Apollinem² muneribus honorandum miserat, baculo sambuceo aurum inclusum deo donum tulit. Peractis deinde mandatis patris, juvenes Apollinem consuluerunt³ quisnam ex ipsis Romæ regnaturus esset. Responsum est eum Romæ summam potestatem habiturum, qui primus matrem oscularetur. Tunc Brutus, perinde atque casu prolapsus, terram osculatus est, quod ea communis sit mater omnium mortalium.

2. Expulsis regibus, duo consules⁴ creati sunt, Junius Brutus et Tarquinius Collatinus, Lucretiæ maritus. At libertas, modo parta, per dolum et proditorem pæne⁵ amissa est. Erant in juventute Romana adolescentes aliquot, sodales Tarquiniorum. Hi de accipiendis nocte in urbem regibus colloquuntur, ipsos Bruti consulis filios in societatem consilii assumunt. Sermonem eorum ex servis unus excepit; rem ad consules detulit. Scriptæ ad Tarquinium litteræ

manifestum facinus fecerunt. Proditores in vincula coniecti sunt, deinde damnati. Stabant ad palum deligati juvenes nobilissimi; sed præ⁶ ceteris liberi consulis omnium in se oculos convertebant. Consules in sedem processere suam, missique lictores nudatos virgis cædunt, securique feriunt. Supplicii non spectator modo, sed et exactor erat Brutus, qui tunc patrem exuit, ut consulem ageret.

3. Tarquinius deinde bello aperto regnum recuperare tentavit. Equitibus præerat Aruns. Tarquinius filius; rex ipse cum legionibus⁷ sequebatur. Obviam hosti consules eunt; Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Aruns, ubi⁸ Brutum agnovit, inflammatus ira: «Ille est vir, inquit, qui nos patria expulit; en ille nostris decoratus insignibus magnifice incedit!» Tum concitat calcaribus equum, atque in ipsum consulem dirigit; Brutus avide se certamini offert. Adeo infestis animis concurrerunt ut ambo hasta transfixi caderent; fugatus est tamen Tarquinius. Alter consul Romam triumphans⁹ rediit. Bruti collegæ funus, quanto potuit apparatu, fecit. Brutum matronæ, ut parentem, anno luxerunt.

X. Horatius Cocles.

(U. C. 246. — A. C. 501.)

Porsena, rex Etruscorum¹, ad restituendum² Tarquinius cum infesto exercitu Romam venit. Primo impetu Janiculum cepit. Nunquam alias ante tantus terror Romanos invasit: ex agris in urbem demigrant³; urbem ipsam sepiunt præsidiis. Alia urbis pars muris, alia Tiberi objecto tuta⁴ videbatur. Pons Sublicius iter pæne hostibus dedit, nisi unus vir fuisset Horatius Cocles, illo cognomine quod in alio prælio oculum amiserat. Is pro ponte stetit, et aciem hostium solus sustinuit, donec pons a tergo interromperetur. Ipsa audacia obstupescit hostes; ponte rescisso, armatus in Tiberim desiluit, et incolumis ad suos⁵ transnavit. Grata erga tantam virtutem civitas fuit:

ei tantum agri datum est quantum una die circumarrari potuisset⁶. Statua quoque in comitio⁷ posita est.

XI. Mucius Scaevola.

(U. C. 246. — A. C. 507.)

Quum¹ Porsena Romam obsideret, Mucius, vir Romanæ constantiæ, senatum adiit, et veniam transfugiendi petiit, necem regis repromittens². Accepta potestate, in castra Porsenæ venit. Ibi in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Stipendium³ tunc forte militibus dabatur, et scriba⁴ cum rege parifere ornatu sedebat. Mucius illum pro⁵ rege deceptus occidit. Apprehensus et ad regem pertractus, dextram accenso ad sacrificium foculo⁶ iniecit, hoc⁷ supplicii a rea⁸ exigens, quod in cæde peccasset. Attonitus miraculo rex juvenem amoveri ab altaribus jussit. Tum Mucius⁹, quasi beneficium remunerans, ait trecentos sui similes adversus eum conjurasse. Qua re ille territus bellum, acceptis obsidibus, deposuit.

XII. Clælia virgo.

(U. C. 246. — A. C. 507.)

Porsena Clæliam, virginem nobilem, inter obsides accepit. Quum ejus castra haud procul a ripa Tiberis locata essent, Clælia, deceptis custodibus, noctu egressa, equum, quem sors dederat, arripuit, et Tiberim trajecit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo ille incensus ira Romam legatos misit ad Clæliam obsidem reposcendam¹: Romani eam ex foedere² restituerunt. Tum rex, virginis virtutem admiratus, eam laudavit, ac parte obsidem donare³ se dixit, permisitque ut ipsa quos vellet legeret. Productis obsidibus, Clælia virgines puerosque elegit, quorum ætatem injuriæ obnoxiam sciebat, et cum iis in patriam rediit. Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. In summa⁴ via Sacra fuit posita virgo insidens equo.

XIII. Publius Valerius Publicola.

(U. C. 247. — A. C. 506.)

Tarquinius Collatinus se consulatu¹ abdicavit, quod invisum esset populo Tarquinii nomen. Itaque consul creatus est Publius Valerius, quo adiutore² Brutus reges eiecerat. Hic tamen, quia in locum Bruti mortui alterum consulem non subrogaverat, et domum in alto atque munito loco habebat, in suspicionem regni affectati venit. Quo cognito, apud populum questus est quod de se tale aliquid timuissent, et misit³ qui domum suam diruerent. Dempsit etiam secures fascibus⁴, eosque in populi concione submisit, quasi major populi quam consulis majestas esset. Gratum id multitudini spectaculum fuit. Inde Valerio cognomen Publicolæ⁵ inditum est. Quam quartum⁶ consul fuisset, mortuus est adeo pauper ut funeri sumptus deesset. Collectis a populo nummis sepultus, et annuo matronarum luctu honoratus.

XIV. Fabii trecenti sex.

(U. C. 274. — A. C. 479.)

1. Vexabantur¹ incursionibus Veientium Romani. Tum Fabia gens² senatum adit; consul Fabius pro gente loquitur: «Vos alia bella curate; Fabios hostes Veientibus date: istud bellum privato sumptu gerere nobis in animo est.» Ei gratiæ³ ingentes actæ sunt. Consul. e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, domum rediit. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt; Fabii postera die arma capiunt. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Ibant sex et trecenti milites, omnes patricii⁴. omnes unius gentis. Ad Cremeram⁵ flumen perveniunt. Is oportunus visus est locus communiendo præsidio. Hostes, non semel fusi, pacem supplices petunt.

2. Veientes pacis impetratæ brevi poenituit⁶. Itaque, redintegrato bello, inierunt consilium insidiis ferocem hostem captandi. Multo successu Fabiis audacia cres-

cebat. Quum igitur palati passim agros popularentur, pecora a Veientibus obviam acta sunt; ad quæ progressi Fabii in insidias circa ipsum iter locatas delapsi sunt, et omnes ad unum⁷ perierunt. Dies quo id factum et, inter nefastos relatus fuit; porta, qua⁸ profecti fuerant, *Scelerata* est appellata. Unus omnino superfuit ex ea gente, qui, propter ætatem impuberem, domi relictus fuerat. Is genus progravit ad Quintum Fabium Maximum, qui Annibalem mora fregit.

XV. Aulus Postumius dictator.

(U. C. 257. — A. C. 496.)

Tarquinius ejectus ad Mamiliam Tusculanum, generum suum, confugerat. Quum ille, concitato Latio, Romanos graviter urgeret, nova Romæ dignitas creata est, quæ *Dictatura*¹ appellata est, major quam consulatus. Tunc creatus est magister² equitum, qui dictatori etiam obsequeretur. Aulus Postumius, dictator factus, cum hostibus apud Regillum³ lacum confligit, ubi, quum victoria nutaret, magister equitum equis frenos⁴ detrahi jussit, ut irrevocabili impetu ferrentur: itaque et aciem⁵ Latinorum fuderunt, et castra ceperunt. Tarquinius Cumas se contulisse dicitur, in eaque urbe senio⁶ et ægitudine esse confectus.

XVI. Menenius Agrippa.

(U. C. 260. — A. C. 493.)

1. Menenius Agrippa concordiam inter patres plebemque restituit. Nam, quum plebs a patribus secessisset, quod tributum et militiam non toleraret, Agrippa, vir facundus¹, ad plebem missus est. Qui, intromissus in castra, nihil² aliud quam hoc narrasse fertur: «Olim humani artus, quum ventrem otiosum cernerent, ab eo discordarunt, conspiraruntque ne manus ad os cibum ferrent, neve os acciperet datum, neve dentes conficerent. At, dum ventrem domare volunt, ipsi quoque defecerunt, totumque corpus ad extremam tabem venit: inde apparuit ventris haud segne ministerium esse, eumque acceptos cibos per omnia membra disserere, et cum eo in gratiam redie-

runt. Sic senatus et populus, quasi unum corpus, discordia pereunt, concordia valent.»

2. Hac fabula Menenius flexit hominum mentes: plebs³ in urbem regressa est. Creavit tamen tribunos⁴, qui libertatem suam adversus nobilitatis⁵ superbiam defenderent. Paulo post mortuus est Menenius, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post restitutam civium concordiam carior plebi factus. Is tamen in tanta paupertate decessit, ut eum populus collatis quadrantibus⁶ sepeliret, et locum sepulcro senatus publice⁷ daret. Potest consolari pauperes Menenius, sed multo magis docere locupletes, quam non sit necessaria solidam laudem cupienti nimis anxia divitiarum comparatio.

XVII. Quinctius Cincinnatus.

(U. C. 293. — A. C. 460.)

1. Æqui¹ consulem Minucium atque exercitum ejus circumsessos tenebant. Id ubi Romæ nuntiatum est, tantus pavor, tanta trepidatio² fuit, quanta³ si urbem ipsam, non castra, hostes obsiderent: quum autem in altero⁴ consule parum esse præsidii videretur, dictatorem dici placuit⁵, qui⁶ rem afflictam restitueret. Quinctius Cincinnatus omnium consensu dictator est dictus. Ille spes unica imperii Romani, trans Tiberim quatuor jugerum⁷ colebat agrum. Ad quem missi legati nudum eum erantem offenderunt. Salute data invicem redditaque, Quinctus togam⁸ propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jussit, ut senatus mandata togatus audiret.

Ῥωμαῖος φέρων τῷδε νον
(togam).

2. Postquam, absterso pulvere ac sudore toga indutus processit Quinctus, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; quantus terror in exercitu sit exponunt. Quinctius igitur Romam venit, et. antecedentibus lictoribus, domum deductus est. Postero die profectus, cæsis hostibus, exercitum Romanum liberavit. Urbem triumphans ingressus est. Ducti ante currum hostium duces, militaria signa⁹ prælata sunt: secutus est exercitus præda onustus; epulæ¹⁰ instructæ sunt ante omnium domos. Quinctius sexto decimo die dictatura, quam in sex¹¹ menses acceperat, se abdicavit, et ad boves rediit triumphalis agricola.

XVIII. Caius Marcius Coriolanus.

(U. C. 260. — A. C. 493).

1. Caius Marcius, gentis patriciæ, a captis Coriolis¹, urbe Volscorum², Coriolanus dictus est. Patre orbatus adhuc puer, sub matris tutela adolevit. Sortitus³ erat a natura nobiles ad laudem impetus; sed qui doctrina non accessit, iræ impotens obstinatæque perviciæ fuit. Quum prima⁴ stipendia fecere cœpisset adolescens, e multis præliis quibus interfuit nunquam rediit, nisi donatus corona aliove militari⁵ præmio. In omni vitæ ratione nihil aliud sibi proponebat, quam ut matri placeret: quumque illa audiret filium laudari, aut corona⁶ donari videret, tum⁷ demum felicem se putabat. Ea oblectanda et colenda satiari non poterat. Illa cupiente, uxorem duxit: illius in ædibus cum uxore habitavit.

2. Coriolanum, post insignem victoriam ejus opera maxime partam, Postumius consul apud milites laudavit: eum militaribus donis onerare voluit; agri centum jugera, decem captivos, totidem ornatos equos, centum boves et argenti⁸ pondus quantum sustinere potuisset, offerebat. Coriolanus vero nihil ex his omnibus accepit, præter unius hospitis captivi salutem et equum. Consul factus, gravi⁹ annona, advectum e Sicilia frumentum magno pretio dandum populo curavit, ut plebs¹⁰ agros, non seditiones, coleret. Qua

de causa damnatus, ad Volscos concessit, eosque adversus Romanos concitavit. Imperator a Volscis factus ad quartum¹¹ ab Urbe¹² lapidem castra posuit, et agrum Romanum est populatus.

3. Missi sunt Roma ad Coriolanum oratores de pace; sed atrox responsum retulerunt. Iterum deinde missi, ne in castra quidem recepti sunt. Sacerdotes quoque suis infulis¹³ velati ad eum iverunt supplices, nec magis animum ejus flexerunt. Stupebat senatus; trepidabat populus; viri pariter ac mulieres exitium imminens lamentabantur. Tum Veturia, Coriolani mater, et Volumnia uxor, duos parvos filios secum trahens, castra hostium petierunt. Ubi matrem adspexit Coriolanus: «O patria, inquit, vicisti iram meam, admotis matris meae precibus: cui¹⁴ tuam in me injuriam condono!» Complexus inde suos, castra movit, et exercitum ex agro Romano abduxit. Coriolanus postea a Volscis, ut proditor, occisus¹⁵ dicitur.

XIX. Lucius Virginus centurio.

(U. C. 300. — A. C. 453.)

1. Anno trecentesimo ab urbe condita, pro duobus consulibus decem viri¹ creati sunt, qui allatas e Græcia leges² populo proponerent. Unus ex iis, Appius Claudius, virginem plebejam adamavit. Quam quam Appius non posset pretio ac spe pellicere, clienti³ suo negotium dedit ut eam in servitutem deposceret, facile victurus, quum ipse esset et accusator et judex. Lucius Virginus, puellæ pater, tunc aberat militiæ causa. Cliens igitur virgini venienti in forum iniecit manum, affirmans suam esse servam: eam sequi se jubet; ni faciat, minatur se cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fit concursus. Quum ille puellam non posset abducere, eam vocat in jus ipso Appio⁴ judice.

2. Interea missi nuntii ad Virginium properant. Is prima luce Romam advenit, quum jam civitas in foro expectatione erecta staret. Virginus statim in forum lacrimabundus et civium opem implorans, filiam suam

deducit. Appius, obstinatum gerens animum, in tribunal ascendit, et Virginiam clienti suo addixit⁵. Tum pater, ubi nihil usquam auxilii vidit: «Quæso⁶, inquit, Appi⁷, ignosce patrio dolori: sine⁸ me filiam ultimum alloqui.» Data venia, pater filiam in secretum abducit. Ab Ianio cultrum arripit, et pectus puellæ transfigit. Tum ferro sibi viam facit, et respersus cruore ad exercitum profugit. Concitatus exercitus montem Aventinum⁹ occupavit; decem tribunos¹⁰ militum creavit; decemviros magistratu se abdicare coegit, eosque omnes aut morte, aut exsilio mulctavit, ipse Appius Claudius in carcere, necatus est.

Ῥωμαῖος ἑκατόνταρχος.

XX. Caius Licinius Stolo.

(U. C. 389. — A. C. 364.)

Fabius Ambustus ex duabus filiabus maiorem¹ Aulo Sulpitio patricio, minorem¹ Licinio Stolino plebeio conjugem dedit. Aulus Sulpitius tribunus militum erat potestate consulari. Quum in ejus domo sorores Fabiæ inter se tempus sermonibus tenerent, forte incidit ut Sulpitius de foro domum se reciperet, et ejus lictor fores², ut mos est, virga percuteret. Minor Fabia, moris ejus inscia, id expavit: risui³ sorori fuit, miranti sororem id ignorare. Confusam eam cum pater vidisset, sciscitanti confessa est eam⁴ esse causam doloris, quod viro plebeio juncta esset. Consolatur filiam Ambustus, polliceturque eisdem honores domi

propediem⁵ eam visuram quos apud sororem⁶ videat. Inde consilia inire cœpit cum genero, qui, ubi tribunatum plebis aggressus est, legem tulit ut alter⁷ consul ex plebe crearetur. Lex, resistantibus⁸ patribus, lata tamen est, et primus Licinius Stolo consul e plebe factus.

XXI. Marcus Furius Camillus.

(U. C. 360. — A. C. 393.)

1. Quum Marcus Furius Camillus urbem Falerios¹ obsideret, ludi magister plurimos et nobilissimos inde pueros, velut ambulandi² gratia eductos, in castra Romanorum perduxit: quibus Camillo traditis, non erat dubium quin Falisci, deposito bello, sese Romanis dedituri essent; sed Camillus perfidiam proditoris detestatus: «Non ad similem tui, inquit, venisti: sunt belli sicut et pacis jura: arma habemus, non adversus eam ætatem cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos qui castra Romana oppugnaverunt.» Denudari deinde ludi magistrum jussit, eumque, manibus post tergum alligatis, in urbem reducendum pueris tradidit, virgasque eis dedit, quibus euntem verberarent. Statim Falisci, beneficio magis quam armis victi, portas Romanis aperuerunt.

2. Camillus, post multa in patriam merita, judicio populi damnatus, exsulatum abiit. Urbe egrediens, ab diis precatus esse dicitur ut, si innoxio sibi ea injuria fieret, desiderium³ sui facerent ingratae patriæ quamprimum. Neque multo postea res evenit. Nam Galli⁴ Senones Clusium, Etruriæ oppidum, obsederunt. Clusini, novo bello exterriti, ab Romanis auxilium petierunt. Missi sunt Roma tres legati, qui Gallos monerent ut ab oppugnatione desisterent. Ex his legatis unus contra jus gentium in aciem processit, et ducem Senonum interfecit. Qua re commoti Galli, petitis in deditionem legatis, nec impetratis, ad urbem venerunt, et exercitum Romanum apud Alliam⁶ fluvium ceciderunt die decimo sexto calendas Augusti: qui dies, inter nefastos relatus, *Alliensis* dictus est.

3. Galli victores, paulo ante solis occasum, ad ur-

bem Romam perveniunt. Postquam hostes adesse nuntiatum est, juvenus⁷ Romana, duce Manlio, in arcem conscendit; seniores vero, domos ingressi, adventum Gallorum obstinato ad mortem animo exspectabant. Qui inter eos curules magistratus⁸ gesserant, ornati honorum insignibus in vestibulis ædium eburneis sellis insedere, ut, quum venisset hostis, in sua dignitate morerentur. Interim Galli, domos patentes ingressi, vident viros ornatu et vultus majestate diis simillimos. Quum Galli ad eos, veluti ad simulacra, conversi starent, unus ex his senibus dicitur Gallo, barbam suam permulcenti, scipionem eburneum in

Ὁ βράχος τοῦ Καπιτωλίου.

caput incussisse. Iratus Gallus eum occidit: ab eo initium cædis ortum est. Deinde ceteri omnes in sedibus suis trucidati sunt.

4. Galli deinde impetum facere in arcem statuunt. Primo militem, qui tentaret viam, præmiserunt. Tum nocte sublustri⁹, sublevantes invicem et trahentes alii alios in summum saxum evaserunt, tanto silentio ut non solum custodes fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal, excitarent. Anseres non fefellere, quibus in summa inopia Romani abstinerant, quia aves erant Junoni¹⁰ sacræ: quæ res Romanis saluti fuit. Namque clangore anserum alarumque crepitu excitus, Manlius, vir bello egregius, ceteros ad arma vocans, Gallos ascendentes dejecit¹¹: unde mos iste incessit ut solenni pompa canis in furca suffixus fera-

tur¹², anser vero velut triumphans in lectica et veste¹³ stragula gestetur.

5. Tunc consensu omnium placuit ab exsilio Camillum acciri. Missi igitur ad eum legati sunt, ipseque dictator absens dictus est. Interim fames utrumque exercitum urgebat; at, ne Galli putarent Romanos ea necessitate ad deditionem cogi, multis locis de Capitolio panis jactatus est in hostium stationes. Ea re adducti sunt Galli ut haud magna mercede obsidionem relinquerent. Pactum est pretium mille pondo auri. Nondum omni auro appenso Camillus dictator intervenit, collectis Romani exercitus reliquiis; auferri aurum de medio jubet, denuntiatque Gallis ut se ad praelium expediant. Instruit deinde aciem, et Gallos interneccione occidit. Ne nuntius quidem cladis relictus est. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans urbem ingressus est, et a militibus *parens patriæ, conditorque alter*¹⁴ *urbis* appellatus est.

XXII. Titus Manlius Torquatus.

(U. C. 393. — A. C. 360.)

1. Titus Manlius, ob ingenii et linguæ tarditatem, a patre rus relegatus fuerat. Quum audivisset patri¹ diem dictam esse² a Pomponio, tribuno plebis, cepit consilium rudis quidem et agrestis animi, sed pietate laudabile. Cultro succinctus³ mane in urbem, atque a porta confestim ad Pomponium pergit: introductus cultrum stringit et super lectum Pomponii stans, se eum transfixurum minatur, nisi ab incepta accusatione desistat. Pavidus tribunus, quippe qui cerneret ferrum ante oculos micare, accusationem dimisit. Ea res adolescenti honori fuit, quod⁴ animum ejus acerbitas paterna a pietate non avertisset, ideoque eodem anno tribunus militum factus est.

2. Quum postea Galli ad tertium lapidem trans Anienem⁵ fluvium castra posuissent, exercitus Romanus ab urbe profectus est, et in citeriore ripa fluvii constitit. Pons in medio erat: tunc Gallus eximia corporis magnitudine in vacuum pontem processit, et

quam maxima voce potuit : «Quem nunc, inqu't Roma fortissimum habet, is procedat ad pugnam, ut eventus ostendat utra gens bello sit melior.» Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit. Tum Titus Manlius ex statione ad imperatorem pergit : «Injussu tuo, inquit, imperator, extra⁶ ordinem nunquam pugnaverim⁶, non, si certam victoriam videam ; si tu permittis, volo isti belluæ ostendere me ex ea familia ortum esse quæ Gallorum agnem ex rupe Tarpeia deturbavit.» Cui imperator : «Macte⁷ virtute, inquit, Tite Manli, esto : perge, et nomen Romanum invictum præsta.»

3. Armant deinde juvenum æquales : scutum capit, Hispano cingitur gladio⁸ ad propiorem pugnam habili⁹. Expectabat eum Gallus stolide lætus et linguam ab irrisu¹⁰ exserens. Ubi constitere inter duas acies, Gallus ensem cum ingenti sonitu in arma Manlii deiecit. Manlius vero insinuavit sese inter corpus et arma Galli, atque uno et altero ictu¹¹ ventrem transfodit ; jacenti torquem¹² detraxit, quem cruore respersum collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos ; Romani alacres obviam militi suo progrediuntur, et gratulantes laudantesque ad imperatorem perducunt. Manlius inde Torquati nomen accepit.

4. Idem Manlius, postea consul factus bello Latino, ut disciplinam militarem restitueret, edixit ne quis¹³ extra ordinem in hostes pugnaret. Forte filius ejus accessit prope stationem hostium ; is qui Latino equitatu præerat, ubi consulis filium agnovit : «Visne, inquit, congregi mecum, ut singularis prælii eventu cernatur quanto eques Latinus Romano præestet?» Movit ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor. Oblitus itaque imperii paterni in certamen ruit, et Latinum ex equo excussum transfixit, spoliisque¹⁴ lectis, in castra ad patrem venit. Extemplo¹⁵ filium aversatus consul milites classico advocat. Qui postquam frequentes convenere : «Quandoquidem, inquit, tu, fili, contra imperium consulis pugnasti, oportet disciplinam poena tua restituas¹⁶.

Triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti eris. I, lictor, deliga ad palum.» Metu omnes obstupere; sed postquam, cervice cæsa, fusus est cruor in questus et lamenta erupere, Manlio Romam redeunti seniores tantum obviam exierunt; juvenus et tunc eum, et omni deinde vita, exsecrata est.

XXIII. Valerius Corvinus.

(U. C. 407. — A. C. 346.)

1. Bello Gallico, quum Romani in stationibus quieti tempus tererent¹, Gallus quidam, magnitudine atque armis insignis, ante alios progressus est; quatiensque scutum hasta², quum silentium fecisset, unum e Romanis per interpretem provocavit qui secum ferro decerneret. Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Tunc res visu mirabilis accidissee fertur: nam, quum jam manum consereret Valerius, repente in galea³ ejus corvus insedit, in hostem versus. Ales non solum captam semel sedem tenuit, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque Galli rostro et unguibus⁴ appetiit. Hostem territum talis prodigii visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus e conspectu elatus orientem petit. Inde Valerius *Corvinus* dictus est.

2. Valerius Corvinus, annos tres et viginti natus consul creatus, Samnites bis prælio fudit. Non alias dux militi carior fuit, quia nullus militi familiarior. Omnia inter infimos militum munia haud gravate obibat. In ludo etiam militari, quum velocitatis viriumque certamina inter se æquales ineunt, Valerius ipse cum eis certabat, nec quemquam aspernabatur parem qui se offerret. Semper comis et eodem vultu erat, seu vincebat, seu vincebatur. Quum postea in exercitu orta esset gravis seditio, parsque militum a ceteris defecisset. et ducem sibi fecisset, adversus eos Valerius dictator missus est: qui ubi in conspectum venit, benigne milites allocutus, extemplo omnium

iras permulsit, seditionemque compressit: adeo hominum animos conciliat comitas affabilitasque sermonis!

XXIV. Publius Decius.

(U. C. 416. — A. C. 337.)

P. Decius sub Valerio consule tribunus militum fuit. Quum exercitus Romanus in angustiis clausus esset, Decius conspexit editum collem imminentem hostium castris¹. Accepto præsidio, verticem occupavit, hostes terruit, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum. Ipse intempesta nocte² per medias hostium custodias somno oppressas incolumis evasit. Quare ab exercitu donatus est corona civica, quæ dabatur ei qui obsidione cives liberasset. Consul fuit bello Latino cum Manlio Torquato. Tunc quum utrique consuli somnio obvenisset, eum populum victorem fore, cujus dux in prælio cecidisset, convenit inter eos ut is cujus cornu in acie laboraret, Diis se Manibus³ devoveret. Inclinate sua parte, Decius se et hostes Diis Manibus devovit⁴. Armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit: corruit obrutus telis, et victoriam suis reliquit.

XXV. Spurius Postumius.

(U. C. 433. — A. C. 320.)

1. Spurius Postumius consul, quam bellum adversus Samnites gereret, a Caio Pontio, duce hostium, in insidias inductus est: is namque simulatos transfugas misit, qui Romanos monerent Luceriam, Apuliæ urbem, a Samnitibus obsideri. Non erat dubium quin Romani Lucerinis, bonis ac fidelibus sociis, opem ferrent. Luceriam duæ viæ ducebant, altera longior et tutior, altera brevior et periculosior: festinatio breviorē elegit. Itaque quum in insidias venissent, qui locus *Furculæ Caudinæ*¹ vocabatur, et fraus hostilis apparuisset, retro viam, qua venerant, repetunt; at eam hostium præsidio clausam inveniunt. Sistunt igitur gradum, et omni spe evadendi adempta, intuentes alii alios diu immobiles silent; deinde erumpunt

in querelas adversus duces, quorum temeritate in eum locum erant adducti. Ita noctem, quum cibi tum² quietis immemores, traduxerunt.

2. Nec Samnites ipsi quid sibi faciendum esset in re tam læta sciebant. Pontius accitum patrem Herennium rogavit quid fieri placeret. Is, ubi audivit inter duos saltus clausum esse exercitum Romanum, dixit aut omnes esse occidendos, ut vires frangerentur, aut omnes dimittendos esse incolumēs, ut beneficio obligarentur. Neutra sententia accepta fuit. Interea Romani, necessitate victi, legatos mittunt qui pacem petant: pax concessa est ea lege ut omnes sub jugum traducerentur. Itaque paludamenta consulibus detracta sunt, ipsique primi sub jugum missi, deinde singulæ legiones. Circumstabant armati hostes, exprobrantes illudentesque³. Romanis e saltu egressis lux ipse morte tristior fuit; pudor fugere colloquia et cœtus hominum cogeabat. Sero Romam ingressi sunt, et se in suis quisque ædibus abdiderunt.

Στρατιηγὸς φέρων χλαμύδα
(paludamentum).

3. Deliberante senatu de pace Caudina, Postumius sententiam dicere jussus: «Turpi sponsione, inquit, qua me obstrinxi, non tenetur populus Romanus, quando ejus injussu facta est; nec quidquam ex ea, præter corpus meum, debetur Samnitibus. Iis dedite me nudum vinctumque; in me unum sæviant: exsolvam religione⁴ populum.» Senatus, hanc animi mag-

nitudinem admiratus, Postumium laudavit, ejusque sententiam secutus est. Traditus est igitur Postumius fecialibus, qui eum ad Samnites ducerent. Vestis ei detracta, manus post tergum vinctæ sunt; quumque apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxè vinciret: «Quin⁵ tu, inquit ipse Postumius, adducis lorum, ut justa fiat deditio?» Tum ubi in cœtum Samnitium venit, facta deditio, Postumius fecialis femur genu, quanta potuit vi, percussit, et clara voce ait se Samnitē civem esse, illum legatū; fecialem a se contra jus gentium violatū; eo justius bellum adversus Samnites fore. Accepta non fuit a Samnitibus ista deditio, Postumiusque in castra Romana inviolatus rediit.

XXVI. Lucius Papirius Cursor.

(U. C. 430. — A. C. 323.)

1. Lucius Papirius, quum dictatorem se adversis ominibus contra Samnites profectum esse sensisset, ad auspicia repetenda Romam regressus est, ac prius Quinto Fabio, magistro equitum, edixit ut sese loco teneret, neu¹ absente se, manum cum hoste consere-ret. Fabius, post dictatoris profectionem, opportunitate ductus, acie cum Samnitibus confligit. Neque melius res geri potuisset, si adfuisset dictator. Non miles² duci, non dux militi defuit. Viginti millia³ hostium eo die cæsa traduntur. Haud multo post, dictator advenit, plenus minarum iræque. Statim advocata concione, spoliari magistrum equitum, virgasque ac secures expediti jussit. Tum Fabius militum fidem implorare cœpit. Clamor in tota concione est ortus; alibi⁴ preces, alibi⁴ minæ audiebantur. Itaque res in posterum diem est dilata.

2. Magister equitum noctu clam ex castris Romam profugit: quem dictator ipse secutus est. Vocatu senatu, iterata contentio est; prehendi Fabium Papirius jussit. Tum Fabii pater ad populum provocavit⁵. Populus Romanus, ad preces et obtestationem versus, oravit dictatorem ut veniam adolescentiæ Fabii daret.

Ipsa adolescens ejusque pater procumbere ad genua dictatoris cœperunt, iramque deprecari. Tot precibus cessit Papirius. Is fuit vir non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernecitas ei inerat, quæ cognomen etiam dedit. Idem comis et jocorum studiosus erat⁶. Quadam die inambulans ante tabernaculum, prætorem Prænestinum, qui per timorem segnius suos in prælium duxerat, vocari jussit, et postquam eum graviter increpuit⁷: «Lictor, expedi, inquit, secures;» et, quum prætorem vidisset metu mortis attonitum: «Agedum⁸, lictor, inquit, excinde radicem hanc incommodam ambulanti-bus.» Deinde prætorem, mulcta dicta, dimisit.

XXVII. Publius Valerius Lævinus.

(U. C. 471. — A. C. 282.)

1. Tarentinis, quod Romanorum legatis in juriam fecissent¹, bellum indictum est. Quibus auxilio venit² Pyrrhus, rex Epiri, qui genus ab Achille³ ducebat. Contra Pyrrhum missus est consul Lævinus, qui, quum exploratores regis cepisset, jussit eos per castra⁴ Romana circumduci, tumque incolumes dimitti, ut ea, quæ vidissent, Pyrrho renuntiarent. Mox, comissa pugna, quum jam hostes pedem referrent, rex elephantos in Romanorum agmen agi jussit; tuncque mutata est prælii fortuna. Romanos vastorum corporum moles terribilisque super adstantium armatorum⁵ species turbavit. Equi etiam, conspectu et odore bel-luarum exterriti, sessores excutiebant, aut secum in fugam abripiebant⁶. Nox prælio finem fecit.

2. Pyrrhus captivos Romanos summo honore habuit; occisos sepelivit: quos quum adverso vulnere et truci vultu etiam mortuos jacere cerneret, manus ad cœlum tulisse dicitur cum hac voce: «Ego talibus viris brevi orbem terrarum subegissem.» Deinde ad urbem Romam magnis itineribus contendit; omnia igne et ferro vastavit; ad vicesimum ab urbe lapidem castra posuit. Pyrrho obviam venit Lævinus cum novo exercitu; quo viso, rex ait sibi eandem adversus

Romanos esse fortunam quam Herculi adversus hy-dram⁷, cui tot capita renascebantur quot præcisa fue-rant. Deinde in Campaniam se recepit; missos a se-natu de redimendis captivis legatos honorifice excepit: captivos sine pretio reddidit, ut Romani, cognita jam ejus virtute, cognoscerent etiam liberalitatem.

3. Erat Pyrrho, utpote magno et forti viro, mitis ac placabilis animus⁸: solet enim magni animi comes esse clementia. Ejus humanitatem⁹ experti sunt Ta-rentini. Il scilicet, quum sero¹⁰ intellexissent se pro socio¹¹ dominum accepisse, sortem suam liberis voci-bus querebantur, et de Pyrrho multa temere effutie-bant, maxime ubi vino incaluerant. Itaque arcessiti ad regem sunt nonnulli, qui de eo in convivio proterve locuti fuerant; sed periculum simplex confessio culpæ discussit. Nam, quum rex percontatus fuisset num ea, quæ ad aures suas pervenerant, dixissent: «Et hæc diximus, inquit, rex; et, nisi vinum defecisset, longe plura et graviora dicturi fuimus.» Pyrrhus, qui ma-lebat vini quam hominum eam culpam videri¹², subri-dens eos dimisit.

4. Pyrrhus igitur, quum putaret sibi gloriosum fore pacem et fœdus cum Romanis post victoriam¹³ facere, Romam misit legatum Cineam, qui pacem æquis conditionibus proponeret. Erat is regi familia-ris, magnaue apud eum gratia valebat. Dicere sole-bat Pyrrhus se plures urbes Cineæ eloquentia quam armorum vi expugnasse. Cineas tamen regiam cupi-ditatem¹⁴ non adulabatur: nam, quum in sermone Pyrrhus ei sua consilia aperiret, dixissetque se velle Italiani ditioni suæ subicere, respondit Cineas: «Su-peratis Romanis, quid agere destinās, o rex?—Italiæ vicinā est Sicilia, inquit Pyrrhus, nec difficile erit eam armis occupare.» Tunc Cineas: «Occupata Sici-lia, quid postea ages?» Rex, qui nondum Cineæ men-tem perspiciebat: «In Africam, inquit, trajicere mihi animus est.» Pergit Cineas: «Quid deinde, o rex?—Tum denique, mi Cineas, ait Pyrrhus, nos quieti dabi-mus, dulcique otio fruemur¹⁵.—Quin tu, respondit Cineas, isto otio jam nunc frueris?»

5. Romam itaque venit Cineas, et domos principum cum ingentibus donis circumibat. Nusquam vero receptus est. Non a viris solum, sed et a mulieribus spreta ejus munera. Introductus deinde in curiam, quum regis virtutem propensumque in Romanos animum verbis extolleret, et de conditionum æquitate dissereret, sententia senatus ad pacem et foedus faciendum inclinabat; tum Appius Claudius, senex et cæcus, in curiam lectica¹⁶ deferri se jussit. ibique gravissima oratione pacem dissuasit: itaque responsum Pyrrho a senatu est eum, donec Italia excessisset¹⁷ pacem cum Romanis habere non posse. Senatus quoque captivos omnes, quos Pyrrhus reddiderat, infames haberi jussit nec eos ad veterem statum ante redire voluit, quàm bina hostium occisorum spolia¹⁸ retulissent. Quare legatus ad regem reversus est: a quo quum Pyrrhus quæreret qualem Romam comperisset, respondit urbem sibi templum, senatum vero consessum regum esse visum.

XXVIII. Caius Fabricius.

(U. C. 475.— A. C. 278.)

1. Caius Fabricius unus fuit ex legatis qui ad Pyrrhum de captivis redimendis venerant. Cujus postquam audivit Pyrrhus magnum esse apud Romanos nomen, ut viri boni et bello egregii, sed admodum pauperis¹, eum præ ceteris benigne habuit, eique munera atque aurum obtulit. Omnia Fabricius repudiavit. Postero die, quum illum Pyrrhus vellet exterere conspectu subito elephantis, imperavit suis ut bellua post aulæum admoveretur Fabricio secum colloquente. Quod ubi factum est, signo dato remotoque aulæo repente, bellua stridorem horrendum emisit, et proboscidem suber Fabricii caput suspendit. At ille placidus subrisit², Pyrrhoque dixit: «Non me hodie magis tua commovet bellua, quam heri tuum aurum pellexit.»

2. Fabricii virtutem admiratus Pyrrhus illum secreto invitavit ut patriam desereret, secumque vellet

vivere, quarta etiam regni sui parte oblata; cui Fabricius respondit: «Si me virum bonum judicas, cur me vis corrumpere? Sin vero malum, cur me ambis?» Anno interjecto, omni spe pacis inter Pyrrhum et Romanos conciliandæ ablata, Fabricius, consul factus, contra eum missus est. Quumque vicina castra ipse et rex haberent, medicus regis nocte ad Fabricium venit, eique pollicitus est, si præmium sibi proposuisset, se Pyrrhum veneno necaturum. Hunc Fabricius vinctum reduci iussit ad dominum, et Pyrrho dici quæ contra caput ejus medicus spoondisset. Tunc rex, admiratus eum, dixisse fertur: «Is est Fabricius qui difficilius ab honestate quam sol a suo cursu possit averti!»

3. Quum Fabricius apud Pyrrhum legatus esset, Cineam audivit narrantem esse quemdam Athenis³ qui se sapientem profiteretur, eundemque dicere omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda. Tunc Fabricium exclamasse ferunt: «Utinam id hostibus nostris persuadeatur, quo facilius vinci possint quum se voluptatibus dederint!» Nihil magis ab ejus vita fuit alienum quam voluptas et luxur. Tota ejus supellex argentea salino uno constabat⁴ et patella⁵ ad usum sacrorum, quæ tamen ipsa corneo pediculo sustinebatur. Cœnabat ad focum radices et herbas, quas in agro repurgando vulserat, quum legati a Samnitibus ad eum venerunt, magnamque et pecuniam obtulerunt; quibus respondit: «Quamdiu cupiditatibus imperare potero, nihil mihi ista pecunia opus erit: hanc ad illos reportate qui ea indigent.»

4. Caius Fabricius cum Rufino, viro nobili, similitudinem gerebat, ob morum dissimilitudinem, quum ille pecuniæ contemptor esset, hic vero avarus et furax existimaretur. Quia tamen Rufinus egregie fortis ac bonus imperator erat, magnumque et grave bellum imminere videbatur, Fabricius auctor fuit ut Rufinus consul crearetur; quumque is deinde Fabricio gratias ageret, quod se homo inimicus⁶ consulem fecisset: «Nihil est, inquit Fabricius, quod mihi gratias agas⁷, si malui compilari quam venire.» Eundem postea

Fabricius censor⁸ factus senatu movit⁹, quod argenti facti¹⁰ decem pondo haberet. Fabricius omnem vitam in gloriosa paupertate exegit, adeoque inops decessit ut, unde dos filiarum expediretur, non reliquerit. Senatus patris sibi partes desumpsit, et, datis ex communi ærario¹¹ dotibus, collocavit.

XXIX. Manius Curius.

(U. C. 478. — A. C. 275.)

1. Manius Curius, contra Samnites profectus, eos ingentibus præliis¹ vicit. Romam regressus, in concione ait: «Tantum agri cepi ut solitudo futura fuerit, nisi tantum hominum cepissem; tantum porro hominum cepi ut fame perituri fuerint, nisi tantum agri cepissem.» Tam opulenta victoria adeo ditari noluit ut, quum a malevolis interversæ pecuniæ argueretur, gutto² ligneo, quo uti ad sacrificia consueverat, in medium prolato, juraverit se nihil amplius de præda hostili in domum suam intulisse. Legatis Samnitium aurum offerentibus, quum ipse rapas³ in foco torreret: «Malo, inquit, hæc in fictilibus⁴ meis esse⁵, et aurum habentibus imperare.» Agri captivi septena jugera populo viritim divisit; quumque ei senatus jugera quinquaginta assignaret, plus accipere noluit quam singulis fuerat datum, dixitque malum esse civem, cui non idem quod aliis satis esse posset.

2. Postea Curius, consul creatus, adversus Pyrrhum⁶ missus est: quumque ea de causa delectum haberet, et juniores tædio belli nomina non darent, conjectis in urnam omnibus tribubus, primum nomen urna extractum citari jussit; quum adolescens non responderet, bona ejus hastæ subjecit⁷. Tunc ille ad tribunos plebis cucurrit, de injuria sibi facta graviter querens, eorumque opem implorans. At Curius et bona ejus et ipsum quoque vendidit, dixitque non esse reipublicæ opus eo cive qui parere nesciret. Neque tribuni plebis adolescenti auxilio fuerunt; posteaque res in consuetudinem abiit, ut, delectu rite acto,

qui militiam detrectaret, in servitutem venderetur. Hoc terrore ceteri adacti nomina promptius dederunt.

3. His copiis Curius Pyrrhi exercitum cecidit⁸, deque eo rege triumphavit. Insignem triumphum fecerunt quatuor elephantum cum turribus suis tum primum Romæ visi. Victus rex in Epirum reversus est; sed, relicto in urbe Tarento præsidio, fidem sui reditus fecerat⁹. Itaque, quum bellum renovaturus¹⁰ putaretur, Manium Curium iterum consulem fieri placuit. Sed inopinata mors regis Romanos metu liberavit. Pyrrhus enim, dum Argos¹¹ oppugnat, urbem jam ingressus, a juvene quodam Argivo lancea leviter vulneratus est. Mater adolescentis, anus paupercula¹², cum aliis mulieribus e tecto domus prælium spectabat; quæ quum vidisset Pyrrhum in auctorem vulneris sui magno impetu ferri, periculo filii sui commota, protinus tegulam corripuit, et utraque manu libratam in caput regis dejecit.

XXX. Appius Claudius Caudex.

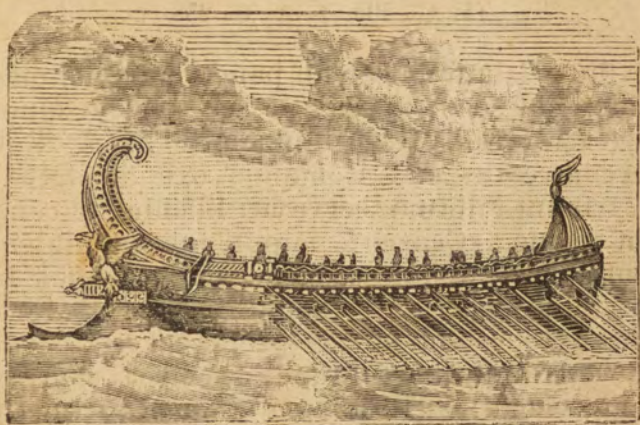
(U. C. 490.—A. C. 263.)

Appio Claudio consule¹, cœptum est primum adversus Pœnos bellum². Quum Messanam, Siciliæ urbem, Carthaginienses³ et Hiero⁴, rex Syracusarum⁵, obsiderent, Appius Claudius ad Messanam liberandam missus est. Consul primo ad explorandos hostes nave piscatoria trajecit fretum inter Italiam et Siciliam interjectum. Ad quem venerunt nuntii ab Hannone⁶, Pœnorum duce, hortantes ad pacem conservandam. Quum vero consul nullas condiciones admitteret, nisi Pœni ab oppugnatione desisterent, iratus Hanno exclamavit se non esse passurum Romanos vel manus in mari Siculo abluere. Non tamen potuit prohibere quominus Claudius in Siciliam legionem traduceret, et Pœnos Messana expelleret. Deinde Hiero apud Syracusas victus est. Qui eo periculo territus Romanorum amicitiam petiit, et in eorum societate postea constanter permansit.

XXXI. Caius Duilius.

(U. C. 493.—A. C. 260.)

1. Caius Duilius Pœnos navali prælio primus devicit¹. Is, quum videret naves² Romanas a Punicis³ velocitate superari, manus ferreas, quas *corvos* vocare, instituit. Ea machina Romanis magno usui fuit: nam, injectis illis corvis, hostilem navem apprehendebant; deinde, superjecto ponte, in eam insiliebant. et gladio velut in pugna terrestri dimicabant: unde Romanis, qui robore⁴ præstabant, facilis victoria fuit. Inter pugnandum⁵ triginta hostium naves captæ sunt,

Ῥωμαϊκὴ τριήρης.

tredecim mersæ. Duilius victor⁶ Roman reversus est, et primus navalem triumphum⁷ egit. Nulla victoria Romanis gratior fuit, quod, invicti terra, jam etiam mari plurimum possent. Itaque Duilio concessum est ut per omnem vitam, prælucente funali et præcinente tibicine, a cœna publice rediret.

2. Hannibal⁸, dux classis Punicæ, e navi, quæ jam capienda erat, in scapham saltu se demisit, et Romanorum manus effugit. Veritus autem ne in patria classis amissæ pœnas daret, civium offensam astutia avertit: nam ex illa infelici pugna priusquam cladis

nuntius domum perveniret, quemdam ex amicis Carthaginem misit; qui curiam ingressus: «Vos, inquit, consulit Hannibal, quum dux Romanorum magnis copiis maritimis instructus advenerit, num cum eo configere debeat?» Acclamavit universus senatus: «Non est dubium quin configendum sit.» Tum ille: «Fecit, inquit, et victus est.» Ita non potuerunt factum damnare quod ipsi fieri debuisset judicaverant. Sic Hannibal victus crucis supplicium effugit: nam eo pœnæ genere dux, re male gesta⁹, apud Pœnos affliciebatur.

XXXII. Aulus Atilius Calatinus.

(U. C. 495. — A. C. 258)

1. Atilius Calatinus consul paucis navibus magnam Pœnorum classem superavit; sed postea, quum temere exercitum in vallem iniquam duxisset, ab hostibus circumventus est. Romanos eximia virtus Calpurnii, tribuni militum, servavit. Is enim ad consulem accessit, eique: «Censeo¹, inquit, jubeas milites quadringentos ire ad hanc rupem, inter medios hostes editam atque asperam, eamque occupare. Futurum enim profecto est ut hostes properent ad occurrendum nostris militibus, atque ita circa eam rupem atrox pugna fiat; at tu interea tempus habebis exercitus ex loco infesto educendi. Alia, nisi hæc, salutis via nulla est.» Respondit consul: «Fidum quidem et providum hoc consilium videtur; sed quisnam erit qui² ducat quadringentos illos milites ad eum locum? — Si alium, inquit Calpurnius, neminem reperis, me ad hoc consilium perficiendum uti potes. Ego hanc³ tibi et reipublicæ animam do.»

2. Consul tribuno gratias egit, et quadringentos milites dedit. Quos Calpurnius admonens quem in locum deduceret, et quo consilio⁴: «Moriatur, inquit, commilitones, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones.» Omnes nulla spe evadendi, sed amore laudis accensi, proficiscuntur. Mirati sunt primo hostes eam militum manum⁵ ad se venire.

Deinde, ubi cognitum est eos ad illam rupem optinendam iter intendere, adversus illos arma verterunt. Romani repugnant; fit prælium diu anceps. Tandem superat multitudo: quadringenti omnes perfossi gladiis aut missilibus⁶ operti cadunt. Consul interim, dum ea pugna fit, se in loca edita et tuta subducit⁷.

3. Virtuti par fuit Calpurnii fortuna: nam ita evenit ut, duum multis locis saucius factus esset, nullum tamen in capite vulnus acciperet. Inter mortuos multis confossus vulneribus, sed adhuc spirans, inventus est; convaluit, sæpeque postea operam reipublicæ strenuam navavit⁸. Ei merces egregii facinoris data est corona graminea, qua⁹ nulla nobilior corona fuit in præmium virtutis bellicæ apud populum terrarum principem, et quæ ab universo exercitu servato decerni solebat.

XXXIII. Marcus Atilius Regulus.

(U. C. 486. — A. C. 267.)

1. Marcus Regulus Pœnos magna clade¹ affecit. Tunc ad eum Hanno Carthaginienſis venit quasi de pace acturus, sed revera ut tempus traheret, donec novæ copię² ex Africa advenirent. Is ubi ad consulem accessit, exortus est clamor, auditaque vox: «Idem huic faciendum esse quod paucis ante annis³ Cornelio Romano a Pœnis factum fuerat.» Cornelius porro, per fraudem veluti in colloquium evocatus, a Pœnis comprehensus fuerat, et in vincula coniectus. Jam Hanno timere incipiebat, sed periculum callido dicto avertit. «Hoc vos, inquit, si feceritis, nihilo eritis Afris meliores.» Consul tacere jussit eos qui par pari referri volebant, et conveniens gravitati Romanæ responsum dedit: «Isto te metu⁴, Hanno, fides Romana liberat.» De pace non convenit, quia et Pœnus serio non agebat, et consul victoriam quam pacem malebat.

2. Regulus deinde in Africam primus Romanorum ducum trajecit. Clypeam⁵ urbem et trecenta castella

expugnavit; neque cum hominibus tantum, sed etiam cum monstris dimicavit. Nam quum apud flumen Bagradam castra haberet, anguis miræ magnitudinis exercitum Romanum vexabat: multos milites ingenti ore corripuit; plures caudæ verberare elisit; nonnullos ipso pestilentis halitus afflatu⁶ exanimavit. Neque is telorum ictu perforari poterat: quippe qui durissima squamarum lorica omnia tela facile repelleret. Confugiendum fuit ad machinas, et advectis balistis⁷ tanquam arx quædam munita, dejiciendus hostis fuit. Tandem saxorum pondere oppressus jacuit; sed cruore suo flumen et vicinam regionem infecit, Romanosque castra movere coegit. Corium belluæ, centum et viginti pedes longum, Roman misit Regulus.

3. Regulo, ob res bene gestas, imperium⁸ in annum proximum prorogatum est. Quod ubi cognovit Regulus, scripsit senatui villicum suum in agello, quem septem jugerum habebat. mortuum esse; et servum, occasionem nactum, aufugisse, ablato instrumento rustico⁹, ideoque petere se ut sibi successor in Africam mitteretur, ne, deserto agro, non esset unde uxor et liberi¹⁰ alerentur. Senatus, acceptis litteris¹¹, res quas Regulus amiserat publica pecunia redimi jussit; agellum colendum locavit¹², et alimenta conjugii ac liberis præbuit. Regulus deinde crebris præliis Carthaginensium opes contudit, eosque pacem petere cœgit: quam quum Regulus nolle nisi durissimis conditionibus dare, illi a Lacedæmoniis auxilium petierunt.

4. Lacedæmonii Xanthippum, virum belli peritissimum, Carthaginensibus miserunt, a quo Regulus victus est ultima pernicie: duo tantum milia hominum ex omni Romano exercitu remanserunt; Regulus ipse captus et in carcerem conjectus est. Deinde Romam de permutandis captivis dato jurejurando missus est, ut, si non impetrasset, rediret ipse Carthaginem. Qui quum Romam venisset, inductus in senatum mandata exposuit, et primum ne sententiam diceret recusavit, causatus se, quoniam in hostium potestatem venisset, jam non esse senatorem. Jussus

tamen sententiam aperire, negavit esse utile captivos Pœnos reddi, quia adolescentes essent et boni duces, ipse vero jam confectus senectute. Cujus quum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt.

5. Regulus deinde quum retineretur a propinquis amicis, tamen Carthaginem rediit; neque vero tunc ignorabat se ad crudelissimum hostem et ad exquisita supplicia ¹³ proficisci, sed jusjurandum conservandum putavit. Reversum Carthaginienses omni cruciату necaverunt: palpebris ¹⁴ enim resectis, aliquandiu in loco tenebricoso tenuerunt, deinde quum sol esset ardentissimus, repente eductum intueri cœlum cœgerunt; postremo in arcam ligneam incluserunt, in qua undique clavi præacuti eminebant. Ita, dum fessum corpus, quocumque inclinaret, stimulis ferreis confoditur, vigiliis et dolore continuo extinctus est. Hic fuit Atilii Reguli exitus, ipsa quoque vita clarior et illustrior.

XXXIV. Appius Claudius Pulcher.

(U. C. 503. — A. C. 250.)

Appius Claudius, vir stultæ temeritatis, consul adversus Pœnos profectus est. Priorum ducum consilia palam reprehendebat, seque, quo die hostem vidisset, bellum perfecturum esse jactitabat. Antequam navale prælium committeret, auspicia habuit; quumque pul-larius ¹ ei nuntiasset pullos non exire e cavea neque vesci, irridens jussit eos in aquam mergi, ut saltem biberent, quoniam esse ² nollent. Quo facto militum animos vana religio incessit: commisso deinde prælio. magna clades ³ a Romanis accepta est; quorum octo millia cæsa sunt, viginti millia capta. Quare Claudius a populo condemnatus est; ea res calamitati fuit etiam Clatidiæ, consulis sorori: nam, quum illa, a ludis ⁴ publicis rediens, turba premeretur, dixit: «Utinam frater meus viveret, classemque iterum duceret!» significans optare se ut nimis magna civium frequentia minueretur. Ob istam vocem impiam Claudia quoque damnata est.

XXXV. Caius Lutatius.

(U. C. 511 — A. C. 242.)

Caius Lutatius consul finem primo bello Punico imposuit. Ei in Siciliam adveniēti nuntiatum est maximam classem Pœnorum ex Africa venire: erant autem quadringentæ naves onustæ commeatū quem ad exercitum portabant, cui in Sicilia præerat¹ Hamilcar Carthaginiensis. Dux classis Hanno, nobilis Pœnus, cui animus erat naves onere levare, easque deinde acceptis ab Hamilcare delectis viris complere. At Lutatius, optimum ratus prævertere Hannonis adventum et cum classe gravi suisque oneribus impedita confligere, adversus eum ad Ægates² insulas cursum intendit. Nec longa fuit victoriæ mora: nam omnes Carthaginiensium naves brevi aut captæ aut depressæ sunt. Ingens fuit præda. Pœni victi pacem postularunt; quæ eis hac conditione concessa est, ut omnibus insulis³, quæ sunt inter Italiam et Africam, decederent, et certum populo Romano vectigal⁴ per viginti annos penderent.

XXXVI. Quintus Fabius Maximus.

(U. C. 535. — A. C. 218.)

1. Hannibal¹, Hamilcaris filius, novem annos natus, a patre aris² admotus, odium in Romanos³ perenne juravit. Quæ res⁴ maxime videtur concitasse secundum bellum Punicum. Nam, Hamilcare mortuo, Hannibal causam belli quærens, Saguntum⁵, urbem Romanis fœderatam, evertit. Quapropter Roma missi sunt Carthaginem legati, qui populi Romani querimonias deferrent, et Hannibalem, mali auctorem, sibi dedi postularent. Tergiversantibus Pœnis⁶, Quintus Fabius, legationis princeps, sinu⁷ ex toga facto: «Hic ego, inquit, porto bellum pacemque; utrum placeat sumite.» Pœnis bellum succlamantibus⁸, Fabius, excussa toga, bellum dare se dixit. Pœni accipere se

responderunt, et, quo acciperent animo⁹, eodem se gesturos.

2. Hannibal, superatis Pyrenæi et Alpium jugis¹⁰, in Italiam venit. Publium Scipionem apud Ticinum¹¹ amnem, Sempronium apud Trebiam¹², Flaminium apud Trasimenum¹³ profligavit. Adversus hostem, toties victorem, missus Quintus Fabius dictator Hannibalis impetum mora fregit: namque, pristinis edoctus¹⁴ cladibus, belli rationem mutavit. Per loca¹⁵ alta exercitum ducebat, neque ullo loco fortunæ se committebat: castris¹⁶, nisi quantum necessitas cogeret, tenebatur miles. Dux neque occasione rei bene gerendæ deerat, si qua ab hoste daretur, neque ullam ipse hosti dabat. Frumentatum exeunti Hannibali opportunus aderat, agmen carpens, palantes excipiens. Ita ex levibus præliis superior discessit, militemque cœpit minus jam aut virtutis suae, aut fortunæ poenitere.

3. His artibus¹⁷ Hannibalem Fabius in agro Falerno incluserat; sed ille callidus sine ullo exercitus detrimento se expedivit. Nempe arida sarmenta boum cornibus alligavit, eaque principio noctis incendit: metus flammæ relucantis ex capite boves velut stimulatos furore agebat. Hi ergo, accensis cornibus, per montes, per silvas huc illuc¹⁸ discurrebant¹⁹ Romani, qui ad speculandum concurrerant, miraculo attoniti constiterunt; ipse Fabius, insidias esse ratus, militem extra vallum egredi vetuit. Interea Hannibal ex angustiis evasit. Dein Hannibal, ut Fabio apud suos crearet invidiam, agrum ejus, omnibus circa vastatis, intactum reliquit. At Fabius omnem ab se suspicionem propulsavit: nam eundem agrum vendidit, ejusque pretio captivos Romanos redemit.

4. Haud grata tamen erat Romanis Fabii cunctatio; eumque pro cauto timidum, pro considerato segnem vocitabant. Augebat invidiam Minucius, magister equitum, dictatorem criminando: illum in ducendo bello tempus terere, quo diutius in magistratu esset, solusque et Romae et in exercitu imperium haberet. His sermonibus accensa plebs dictatori magistrum equi-

tum imperio aequavit. Quam injuriam aequo animo tulit Fabius, exercitumque suum cum Minucio divisit. Ouum postea Minucius temere praelium commisisset, ei periclitanti auxilio venit Fabius. Cujus subito adventu compressus Hannibal receptui cecinit²⁰, palam confessus ab se Minucium, a Fabio se victum esse. Eum quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt: «Nubes ista, quae sedere in jugis montium solebat, tandem cum procella imbrem dedit» Minucius, periculo liberatus, Fabium, cui salutem debebat, patrem appellavit, nec ei deinceps parere abnuit.

5. Postea Hannibal Tarento per prodicionem potitus est. In eam rem²¹ tredecim fere juvenes nobiles Tarentini conspiraverant. Ili, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad Hannibalem, qui haud procul castra habebat, venerunt. Eos laudavit Hannibal, monuitque ut redeuntes pascentia Carthaginiensium pecora ad urbem agerent, et praedam veluti ex hoste factam praefecto et custodibus portarum donarent. Id iterum²² saepiusque ab iis factum est, eoque consuetudinis adducta res est ut, quocumque noctis tempore dedissent signum, porta urbis aperiretur. Tunc Hannibal eos nocte media cum decem milibus hominum delectis secutus est. Ubi portae appropinquarunt, nota juvenum vox vigilem excitavit. Duo primi inferebant aprum vasti corporis. Vigil incautus, dum belluae magnitudinem miratur, venabulo occisus est. Ingressi Poeni ceteros vigiles sopitos obtruncant. Tum Hannibal cum suo agmine ingreditur; Romani passim trucidantur. Livius Salinator, Romanorum praefectus, cum iis qui caedi superfuerant, in arcem confugit.

6. Profectus igitur Fabius ad recipiendum Tarentum urbem obsidione cinxit. Romanos plurimum adjuvat res levis momenti. Praefectus praesidii Tarentini deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii erat. Miles, jubente Fabio, pro perfuga²³ Tarentum transiit, ac per sororem praefecto conciliatus, eum ad tradendam urbem perpulit. Fabius vigilia prima²⁴ accessit ad eam partem muri quam praefe-

ctus custodiebat. Eo adjuvante, Romani muros in-
scenderunt. Inde, proxima porta refracta, Fabius
cum exercitu intravit. Hannibal, audita Tarenti op-
pugnatione, ad opem ferendam festinavit: quumque
ei esset nuntiatum urbem captam esse: «Et Romani²⁵,
inquit, suum Hannibalem habent: eadem, qua cepe-
ramus, arte Tarentum ami-
simus.» Quum postea Li-
vius Salinator coram Fabio
glorietur quod arcem Ta-
rentinam retinuisset, dice-
retque eum²⁶ sua opera²⁷
Tarentum recepisse: «Cer-
te, respondit Fabius, Ta-
rentum nunquam recepis-
sem, nisi tu perdidisses.»

7. Quintus Fabius jam
senex filio suo consuli le-
gatus fuit; quumque in
ejus castra veniret, filius
obviam patri progressus
est; duodecim lictores pro
more²⁸ anteibant. Equo ve-
hebatur senex, nec, appro-
pinquante consule, descen-
dit. Jam ex lictoribus un-
decim verecundia paternæ
majestatis²⁹ taciti præte-
rierant. Quod quum con-
sul animadvertisset, proxi-
mum lictorem³⁰ jussit in-

Ῥαδδοῦχοι φέροντες δέσµας.

(fascies).

clamare Fabio patri ut ex equo descenderet. Pater
tum desiliens: «Non ego, fili, inquit, tuum imperium
contempsi, sed experiri volui num scires consulem
agere³¹.» Ad summam senectutem vixit Fabius Maxi-
mus, dignus tanto cognomine. Cautior quam prom-
ptior habitus est, sed insita ejus ingenio prudentia
bello, quod tum gerebatur, aptissima erat. Nemini
dubium est quin rem Romanam cunctando³² re-
stituerit.

XXXVII. Paulus Æmilius et Terentius Varro.

(U. C. 537. — A. C. 216.)

1. Hannibal in Apuliam pervenerat. Adversus eum Roma profecti sunt duo consules, Paulus Æmilius et Terentius Varro. Paulo solers Fabii cunctatio magis placebat; Varro autem, ferox¹ et temerarius, acriora sequebatur consilia. Ambo apud vicum, qui *Cannæ*² appellabatur, castra posuerunt. Ibi insitam Varroni temeritatem fortuna aliquo levium præliorum successu aluerat: itaque, invito collega, aciem instruxit. et signum pugnae dedit. Victus cæsusque est Romanus exercitus; nusquam graviore vulnere³ afflicta est respublica. Paulus Æmilius, telis obrutus, cecidit: quem quum media in pugna oppletum cruore⁴ conspexisset quidam tribunus militum: «Cape, inquit, hunc equum⁵, et fuge, Æmili.— Quin⁶ tu potius, respondit Paulus, abi; nuntia patribus ut urbem muniant. ac, priusquam hostis victor adveniat, præsidiiis firment: tu me patere in hac militum meorum strage expirare.» Alter consul cum paucis equitibus fugit.

2. Hannibali victoriam quum ceteri gratularentur⁷, suaderentque ut quietem ipse sumeret, et fessis militibus daret, unus ex ejus præfectis, Maharbal, minime cessandum esse ratus, Hannibalem hortabatur ut statim Romam pergeret, die quinto victor in Capitolio epulaturus. Quumque Hannibali illud consilium non probaretur, Maharbal adjecit: «Vincere scis, Hannibal, sed victoria uti nescis.» Mora hujus diei satis creditur saluti fuisse urbi et imperio. Postero die, ubi primum illuxit, ad spolia legenda Poeni insistent. Jacebant tot Romanorum millia ut missi fuerint Carthaginem tres modii annulorum, qui ex digitis equitum et senatorum detracti fuerant. Dein Hannibal in Campaniam divertit, cujus deliciis et ipse et exercitus ardor elanguit.

3. Nunquam tantum pavoris Romæ fuit quantum ubi acceptæ cladis nuntius advenit. Neque tamen ulla

pacis mentio facta est; quin etiam Varroni, calamitatis auctori, obviam itum est, et gratiae ab omnibus ordinibus actae, quod de republica non desperasset: qui, si Carthaginiensium dux fuisset, temeritatis poenas omni supplicio dedisset. Dum Hannibal Capuae segniter et otiose agebat⁸, Romani interim respirare coeperunt. Arma non erant: detracta sunt templis et porticibus⁹ vetera hostium spolia. Egebat aerarium: opes suas senatus libens¹⁰ in medium protulit¹¹, patrumque exemplum imitati sunt equites. Deerant milites; nomina dederunt quidam adhuc praetextati, id est¹², juniores annis septemdecim, qui satis virium ad ferenda arma habere videbantur; empti sunt publice¹³ et armati servi. *Id* magis placuit quam captivos, licet minore pretio, redimere.

4. Quum Hannibal redimendi sui¹⁴ copiam captivis Romanis fecisset, decem ex ipsis Romam ea de re missi sunt; nec pignus aliud fidei ab iis postulavit Hannibal quam ut jurarent se, si non impetrassent, in castra redituros. Eos senatus non censuit redimendos, quum¹⁵ id parva pecunia fieri potuisset, ut militibus Romanis insitum esset aut vincere aut mori. Unus ex iis legatis, e castris egressus, velut aliquid oblitus, paulo post reversus fuerat in castra, deinde comites ante noctem assecutus fuerat. Is ergo, re non impetrata, domum abiit. Reditu enim in castra se liberatum esse jurejurando interpretabatur. Quod ubi innotuit, jussit senatus illum comprehendi, et vinctum duci ad Hannibalem. Ea res Hannibalis audaciam maxime fregit, quod senatus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso esset animo.

XXXVIII. Marcus Claudius Marcellus.

(U. C. 539. — A. C. 214.)

1. Claudius Marcellus praetor¹ Hannibalem vinci posse primus docuit. Quum enim ad Nolam² Hannibal accessisset, spe urbis per prodicionem recipiendae,

Marcellus, instructa ante urbis portam acie, cum eo confligit, et Pœnos fudit. Pulsus Hannibal exercitum ad Casilinum³, parvam Campaniæ urbem, duxit. Parvum erat in ea præsidium, et tamen penuria frumenti efficiebat ut nimium hominum esse videretur. Hannibal primo cives verbis benignis ad portas aperiendas cœpit allicere; deinde, quum in fide Romana perstarent, moliri portas et claustra refringere parat. Tum ex urbe ingenti cum tumultu erumpunt cohortes⁴ quæ intus instructæ, stragemque Pœnorum faciunt. Pudor Hannibalem ab incepto avertit: itaque, relicto circa Casilinum præsidio, ne omissa res videretur, ipse in hiberna Capuam concessit, partemque majorem hiemis exercitum in tectis habuit.

2. Mitescente jam hieme, Hannibal Casilinum rediit, ubi obsidio continuata oppidanos ad ultimum inopiæ adduxerat. Marcellum cupientem obsessis ferre auxilium Vulturis amnis inflatus aquis tenebat; at Gracchus, qui cum equitatu Romano Casilino assidebat⁵, farre ex agris undique convecto complura dolia implevit, deinde nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperet dolia quæ amnis deferret. Insequenti nocte, dolia missa medio amne defluerunt. Equaliter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. Re detecta, Hannibal, catena per medium flumen injecta, interceptit dolia. Tum nuces a Romanis sparsæ, quæ aqua defluente Casilinum deferebantur, et cratibus excipiebantur. Eo commeatu sociorum necessitas aliquandiu sublevata est.

3. Postremo ad id ventum est inopiæ ut Casilinales lora manderent detractasque scutis pelles, quas fervida mollebant aqua; nec muribus aliove animali abstinerunt. Quidam ex his avarus murem captum maluit ducentis denariis vendere quam eo ipse vesci, leniendæ famis gratia. Utrique, venditori nempe et emptori, sors merita obtigit: nam avaro, fame consumpto, non licuit sua pecunia frui; emptor vero cibo comparato vixit. Tandem omne herbarum radicunque genus infimis aggeribus muri eruerunt; et,

quum hostes locum exarassent, Casilinales raporum semen injecerunt. Miratus Hannibal exclamavit : «Eone, usque dum ea nascantur, ad Casilinum⁶ sessurus sum!» Et qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum æquas deditionis condiciones non repudiavit.

4. Postea, quum Sicilia a Romanis ad Pœnos defecisset, Marcellus, consul creatus, Syracusas⁷, urbem Siciliae nobilissimam, oppugnavit. Diuturna fuit obsidio; nec eam, nisi post tres annos, cepit Marcellus. Rem confecisset celerius, nisi unus homo ea tempestate Syracusis fuisset. Is erat Archimedes, mirabilis inventor machinarum, quibus omnia Romanorum opera brevi disturbabat. Captis Syracusis, Marcellus, eximia hominis prudentia⁸ delectatus, ut capiti illius parceretur edixit. Archimedes, dum in pulvere quasdam formas describebat attentius, patriam suam captam esse non senserat. Miles prædandi causa in domum ejus irrupit, et minanti voce quisnam esset eum interrogavit. Archimedes, propter cupiditatem illud investigandi quod requirebat, non respondit. Quapropter a milite obruncatus est. Fjus mortem ægre tulit Marcellus, sepulturæque curam habuit.

5. Marcellus, recepta Sicilia, quum ad urbem venisset, postulavit ut sibi triumphanti Romam inire liceret. Id non impetravit; sed tantum ut ovans⁹ ingrederetur. Pridie injussu senatus in monte Albano triumphavit; inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum perlata sunt multa urbis ornamenta, nobiliaque signa quibus abundabant Syracusæ. Quæ omnia in ædem Honoris atque Virtutis contulit: nihil in suis ædibus, nihil in hortis posuit. Insequenti anno, iterum adversus Hannibalem missus est. Tumulus erat inter Punica et Romana castra, quem occupare Marcellus cupiebat; at prius locum ipse explorare voluit. Eo¹⁰ cum paucis equitibus proficiscitur; sed in insidias delapsus est, et lancea transfixus occubuit. Hannibal inventum Marcelli corpus magnifice sepeliri jussit.

XXXIX. Claudius Nero et Marcus Livius Salinator.

(U. C. 545.—A. C. 208.)

1. Hasdrubal, frater Hannibalis, ex Hispania profectus cum ingentibus copiis, in Italiam trajicere parabat. Actum erat¹ de imperio Romano, si jungere se Hannibali potuisset. Itaque Roma profecti sunt duo consules, Claudius Nero et Livius Salinator: hic in Galliam Cisalpinam², ut Hasdrubali ab Alpibus descendenti occurreret; ille vero in Apuliam, ut Hannibali se opponeret. Fuerant Livio cum Nerone veteres inimicitiae; tamen, ubi ei collega datus est, injuriæ, quam gravissimam acceperat, oblitus est, et amicitiam cum eo junxit, ne propter privatam discordiam respublica male administraretur. Ea gratiæ reconciliatione lætus senatus digredientes³ in provincias consules prosecutus est⁴. Il porro id in mente habebant, ut uterque in sua provincia⁵ hostem contineret, neque conjungi aut conferre in unum vires pareretur.

2. Inter hæc Hasdrubal, Italiam ingressus, quatuor equites cum litteris ad Hannibalem misit: qui capti ad Neronem sunt perducti. Consul, cognito Hasdrubalis consilio, audendum aliquid improvisum ratus, cum delectis copiis profectus est nocte, et inscio Hannibale⁶, pæne totam Italiam emensus sex dierum spatio ad castra Livii pervenit; amboque, collatis signis⁷, Hasdrubalem apud Senam vicerunt. Cæsa sunt eo prælio quinquaginta sex hostium milia. Ipse Hasdrubal, ne tantæ cladi superesset, concitato equo, se in cohortem Romanam immisit, ibique pugnans cecidit. Nero, ea nocte quæ pugnam secuta est, eadem celeritate qua venerat in castra sua rediit, antequam Hannibal eum discessisse sentiret. Caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat⁸, projici ante hostium stationes jussit. Hannibal, viso fratris occisi capite, dixisse fertur: «Agnosco fortunam Carthaginis!»

XL. Publius Cornelius Scipio Africanus.

(U. C. 546. — A. C. 207.)

1. Publius Cornelius Scipio nondum annos pueritiæ egressus¹ patrem singulari virtute servavit: nam quum is in pugna apud Ticinum contra Hannibalem commissa graviter vulneratus esset, et in hostium manus jamjam venturus esset, filius, interjecto corpore, Poenis irruentibus se opposuit, et patrem periculo liberavit. Quae pietas Scipioni postea aedilitatem petenti favorem populi conciliavit. Quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus esse habendam, quod nondum ad petendum legitima² aetas esset: «Si me, inquit Scipio, omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo.» Tanto inde favore ad suffragia itum est, ut tribuni incepto destiterint.

2. Post cladem Cannensem, Romani exercitus reliquiae Canusium perfugerant; quumque ibi tribuni militum quatuor essent, tamen omnium consensu ad Publium Scipionem, admodum adolescentem, summa imperii³ delata est. Tunc Scipioni nuntiatum est nobiles quosdam juvenes de Italia deserenda conspirare. Statim in hospitium Metelli⁴, qui conspiracy erat princeps, se contulit Scipio; quumque concilium ibi juvenum de quibus allatum erat invenisset, stricto super capita consultantium gladio: «Jurate, inquit, vos neque rempublicam populi Romani deserturos, neque alium civem Romanum deserere passuros: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.» Haud secus pavidum quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes, custodiendosque semetipsos. Scipioni tradunt.

3. Quum Romani duas clades in Hispania accepissent, duoque ibi summi imperatores⁵ cecidissent, placuit exercitum augeri, eoque proconsulem⁶ mitti; nec tamen quem mitterent satis constabat⁷. Ea de re indicta sunt comitia. Primo populus exspectabat, ut qui se tanto dignos imperio crederent, nomina profi-

terentur ; sed nemo audebat illud imperium suscipere. Moesta itaque civitas erat, et prope consilii inops. Subito Cornelius Scipio, quatuor et viginti ferme annos natus, professus est se petere, et in superiore, unde conspici posset, loco constitit : in quem omnium ora conversa sunt. Deinde ad unum⁸ omnes Scipionem in Hispania proconsulem esse jusserunt. At, postquam animorum impetus resedit, populum Romanum coepit facti poenitere⁹ : aetati Scipionis maxime diffidebant. Quod ubi animadvertit Scipio, advocata concione, ita magno elatoque animo disseruit de bello quod gerendum erat, ut cives cura liberaverit, speque certa impleverit.

4. Profectus igitur in Hispaniam, Scipio Carthaginem Novam, qua die venit, expugnavit. Ibi congestae erant omnes paene Africae et Hispaniae opes ; quibus potitus est. Inter captivos ad eum adducta est eximiae formae adulta virgo. Postquam comperit eam illustri loco inter Celtiberos natam, principique ejus gentis adolescenti desponsam fuisse, arcessitis parentibus et sponso eam reddidit. Parentes virginis, qui ad eam redimendam satis magnum auri pondus attulerant, Scipionem orabant ut id ab se donum reciperet. Scipio aurum poni ante pedes jussit, vocatoque ad se virginis sponso : « Super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent ; » aurumque tollere ac sibi habere jussit. Ille, domum reversus, ad referendam Scipioni gratiam¹⁰, Celtiberos Romanis conciliavit.

5. Deinde Scipio Hasdrubalem victum ex Hispania expulit. Castris hostium potitus, omnem praedam militibus concessit ; captivos Hispanos sine pretio domum dimisit ; Afròs vero vendi jussit. Erat inter eos puer adultus, regii generis, forma insigni : quem percontatus est Scipio quis et cujas esset, et cur id aetatis¹¹ in castris fuisset. Respondit puer : « Numidus sum ; Massivam populares vocant ; orbus a patre relictus apud avum maternum. Numidiae regem, educatus sum. Cum avunculo Masinissa, qui nuper subsidio Carthaginensibus venit, in Hispaniam trajeci ; pro-

hibitus propter aetatem a Masinissa, nunquam ante praelium inii. Eo die quo pugnatum est cum Romanis, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto, in aciem exivi : ibi prolapsus¹² equo, captus sum a Romanis.» Scipio eum interrogavit velletne ad avunculum reverti. Id vero cupere se dixit puer, effusus gaudio lacrimis. Tum Scipio eum annulo aureo et equo ornato donavit, datisque qui tuto deducerent equitibus, dimisit.

6. Quum Publius Cornelius Scipio se erga Hispanos¹³ clementer gessisset, circumfusa multitudo eum regem ingenti consensu appellavit ; at Scipio, silentio per præconem facto, dixit : «Nomen imperatoris, quo me mei milites appellarunt, mihi maximum est ; regium nomen, alibi¹⁴ magnum, Romæ intolerabile est. Si id amplissimum judicatis quod regale est, vobis licet existimare regalem in me esse animum ; sed oro vos ut a regis appellatione abstineatis.» Sensere etiam barbari magnitudinem animi qua Scipio id aspernabatur quod ceteri mortales admirantur et concupiscunt.

7. Scipio, recepta Hispania, quum jam bellum in ipsam Africam transferre meditaretur, conciliandos prius regum et gentium animos existimavit. Syphacem, Maurorum regem, primum tentare statuit. Eum regem totius Africæ opulentissimum magno usui sibi fore sperabat. Itaque legatum cum donis ad eum misit. Syphax amicitiam Romanorum se accipere annuit, sed fidem nec dare nec accipere, nisi cum ipso duce Romano, voluit. Scipio igitur in Africam trajecit. Forte incidit ut eo ipso tempore Hasdrubal ad eundem portum appelleret¹⁵, Syphacis amicitiam pariter petiturus. Uterque a rege in hospitium invitatus est. Cœnatum simul apud regem est, et eodem lecto Scipio atque Hasdrubal accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, ut non Syphacem modo, sed etiam hostem infensissimum Hasdrubalem sibi conciliaverit. Scipio, fœdere icto cum Syphace, in Hispaniam ad exercitum rediit.

8. Masinissa quoque amicitiam cum Scipione jun-
gere jamdudum cupiebat. Quare ad eum tres Numida-

rum principes misit, ad tempus locumque colloquio statuendum. Duos pro obsidibus retineri a Scipione voluit, remisso tertio, qui Masinissam in locum constitutum adduceret. Scipio et Masinissa cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Masinissam ex fama rerum gestarum admiratio viri, sed major præsentis veneratio cepit: erat enim in vultu multa majestas¹⁶; accedebat promissa cæsaries, habitusque corporis, non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et florens juvena. Prope attonitus ipso congressu, Numida gratias de filio fratris remisso agit: affirmat se ex eo tempore eam quæsivisse occasionem, quam tandem oblatam non omiserit; cupere se illi et populo Romano operam navare¹⁷ Lætus eum Scipio audivit, atque in societatem recepit.

9. Scipio deinde Romam rediit, et ante annos¹⁸ consul factus est. Ei Sicilia provincia decreta est, permissumque est ut in Africam inde trajiceret. Qui quum vellet ex fortissimis peditibus Romanis trecentorum equitum numerum complere, nec posset illos statim armis et equis instruere, id prudenti consilio perfecit. Trecentos juvenes ex omni Sicilia nobilissimos et ditissimos¹⁹ legit, velut eos ad oppugnandam Carthaginem secum ducturus, eosque jussit quam celerissime arma et equos expedire. Edicto imperatoris paruerunt juvenes, sed longinquum et grave bellum reformidabant. Tunc Scipio remisit illis istam expeditionem, si arma et equos militibus Romanis vellent tradere. Læti conditionem acceperunt juvenes Siculi. Ita Scipio sine publica impensa suos instruxit ornatuque equites.

10. Tunc Scipio ex Sicilia in Africam vento secundo profectus est. Tantus erat militum ardor, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. Celeriter naves e conspectu Siciliæ ablatae sunt, conspectaque brevi Africæ littora. Expositis copiis, Scipio in proximis tumulis castra metatus est. Ibi speculatores hostium in castris deprehensos et ad se perductos nec supplicio affecit, nec de consiliis ac viribus Pœnorum percontatus est, sed circa omnes Romani

exercitus manipulos²⁰ curavit deducenos; dein interrogavit num ea satis considerassent quæ jussi erant speculari; tum, prandio dato, eos incolumes dimisit. Qua sui fiducia prius animos hostium quam arma contudit.

11. Scipioni in Africam advenienti Masinissa se conjunxit cum parva equitum turma²¹. Syphax vero a Romanis ad Pœnos defecerat. Hasdrubal, Pœnorum dux, Syphaxque se Scipioni opposuerunt; at Scipio utriusque castra una nocte perrupit et incendit. Syphax ipse captus est, et vivus ad Scipionem pertractus. Quem quum in castra Romana adduci nuntiatum esset, omnis, velut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est: præcedebat is vinctus; sequebatur nobilium Numidarum turba. Movebat omnes fortuna viri, cujus amicitiam olim Scipio petierat. Regem aliosque captivos Romam misit Scipio; Masinissam, qui egregie rem Romanam adjuverat, aurea corona donavit.

12. Hæc clades Carthaginiensibus tantum terroris intulit, ut Hannibalem ex Italia ad tuendam patriam revocaverint: qui frendens gemensque ac vix lacrimis temperans mandatis paruit. Respexit²² sæpe Italiæ littora, semet accusans quod non exercitum victorem statim a pugna Cannensi Romam duxisset. Jam Zammam venerat Hannibal (quæ urbs quinque dierum iter a Carthagine abest), unde nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Colloquium non abnuitt Scipio. Dies locusque constituitur. Itaque congressi sunt duo clarissimi suæ ætatis duces. Steterunt aliquandiu mutua admiratione defixi. Quum vero de conditionibus pacis inter illos non convenisset²³, ad suos se receperunt, renuntiantes armis rem esse dirimendam. Prælium commissum est, victusque Hannibal cum quatuor tantum equitibus fugit.

13. Carthaginienses, metu perculsi, ad petendam pacem oratores²⁴ mittunt triginta seniorum principes: qui, ubi in castra Romana venerunt, more adulantium procubuere. Conveniens oratio tam humili adulationi

Scipio 11/11/11

fuit. Veniam civitati petebant, non culpam purgantes, sed initium culpæ in Hannibalem transferentes. Victis leges imposuit Scipio. Legati, quum nullas condiciones recusarent, Romam profecti sunt, ut quæ a Scipione pacta²⁵ essent, ea patrum ac populi auctoritate confirmarentur. Ita pace terra marique parta, Scipio, exercitu in naves imposito, Romam reversus est. Ad quem advenientem concursus ingens factus est: effusa non ex urbibus modo, sed etiam ex agris turba vias obsidebat. Scipio inter gratulantium plausus triumpho omnium clarissimo urbem est invectus, primusque nomine victæ a se gentis est nobilitatus, *Africanus*-que appellatus.

14. Hannibal, a Scipione victus, suisque invisus, ad Antiochum, Syriæ regem, confugit, eumque hostem Romanis fecit. Missi sunt Roma legati ad Antiochum, in quibus erat Scipio Africanus; qui, cum Hannibale collocutus, ab eo quæsivit quem fuisse maximum imperatorem crederet. Respondit Hannibal Alexandrum, Macedonum regem, maximum sibi videri, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset. Interroganti deinde quem secundum poneret: «Pyrrhum, inquit, quod primus castra metari docuit, nec quisquam illo elegantius loca cepit, et præsidia disposuit.» Sciscitanti demum quem tertium duceret, semetipsum dixit. Tum ridens Scipio: «Quidnam, inquit, igitur tu diceres, si me vicisses? — Me vero, respondit Hannibal, et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante alios omnes posuissem.» Ita improvise assentationis genere, Scipionem e grege imperatorum, velut inæstimabilem, secernebat.

15. Decreto adversus Antiochum bello, quum Syria provincia obvenisset Lucio Scipioni, quia parum in eo putabatur esse animi, parum roboris²⁶, senatus belli hujus gerendi curam mandari volebat collegæ ejus Caio Lælio. Surrexit tunc Scipio Africanus, frater major Lucii Scipionis, et illam familiæ ignominiam deprecatus est: dixit in fratre suo summam esse virtutem, summum consilium, seque ei legatum fore promisit. Quod quum ab eo esset dictum, nihil est de

Lucii Scipionis provincia commutatum : itaque frater natu major, minori legatus, in Asiam profectus est, et tamdiu eum consilio operaque adjuvit donec ei triumphum et cognomen *Asiatici* peperisset.

16. Eodem bello²⁷, filius Scipionis Africani captus fuit, et ad Antiochum deductus. Benigne et comiter adolescentem rex habuit, quamvis ab ejus patre tunc finibus imperii pelleretur. Quum deinde pacem Antiochus a Romanis peteret, legatus ejus Publium Scipionem adiit, eique filium sine pretio redditurum regem dixit, si per eum pacem impetrasset. Cui Scipio respondit : « Abi, nuntia regi me pro tanto munere gratias agere, sed nunc aliam gratiam non possum referre quam ut ei suadeam bello absistere, nec ullam pacis conditionem recusare. » Pax non convenit : Antiochus tamen Scipioni filium remisit, tantique viri majestatem venerari quam dolorem ulcisci maluit.

17. Victo Antiocho²⁸, quum prædæ Asiaticæ ratio a duobus Scipionibus reposceretur, Africanus prolatum a fratre discerpsit librum, quo acceptæ et expensæ summæ continebantur, indignatus scilicet ea de re dubitari quæ sub ipso legato administrata fuisset, et ad eum modum verba fecit : « Non est quod quærat, patres conscripti, num parvam pecuniam in ærarium retulerim, qui antea illud Punico auro repleverim, neque mea innocentia²⁹ potest in dubium vocari. Quum Africam totam potestati vestrae subjecerim, nihil ex ea præter cognomen retuli. Non igitur me Punicæ, non fratrem meum Asiaticæ gazæ³⁰ avarum reddiderunt; sed uterque nostrum magis invidia quam pecunia est onustus. » Tam constantem defensionem Scipionis universus senatus comprobavit.

18. Deinde Scipioni Africano duo tribuni plebis diem dixerunt, quasi ex Antiocho capta ærarium fraudasset. Ubi causæ dicendæ dies venit, Scipio magna hominum frequentia in forum est deductus. Jussus causam dicere, sine ulla criminis mentione, magnificam orationem de rebus a se gestis habuit. « Hac die, inquit, Carthaginem vici : eamus in Capitolium, et diis

supplicemus.» E foro statim in Capitolium ascendit; simul se universa concio ab accusatoribus avertit, et secuta Scipionem est, nec quisquam præter præconem, qui reum citabat, cum tribunis mansit. Celebratio is³¹ dies favore hominum fuit quam quo, triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus, urbem est ingressus. Inde, ne amplius tribunitiis injuriis vexaretur, in Literninam villam concessit, ubi reliquam egit ætatem sine urbis desiderio.

19. Quum Scipio Africanus Liternii³² degeret, complures prædonum duces ad eum videndum forte confluxerunt. Scipio eos ad vim faciendam venire ratus,

Ὁ ναὸς τοῦ Καπιτωλίου Διός.

præsidium servorum in tecto collocavit, aliaque parabat quibus ad eos repellendos opus erat. Quod ubi prædones animadverterunt, abjectis armis, januae appropinquant, nuntiantque se non vitæ ejus hostes, sed virtutis admiratores venisse, conspectum tanti viri expetentes; proinde ne gravaretur se spectandum præbere. Id postquam audivit Scipio, fores reserari eosque introduci jussit. Illi postes januæ tanquam religiosissimam aram venerati, cupide Scipionis dexteram apprehenderunt, ac diu deosculati sunt; deinde, positis ante vestibulum donis, læti quod Scipionem videre contigisset, domum reverterunt. Paulo post mortuus est Scipio, moriensque ab uxore petiit ne corpus suum Romam referretur.

XLI. Titus Quinctius Flaminius.

(U. C. 559.—A. C. 194.)

1. Titus Quinctius Flaminius, filius ejus qui apud Trasimenum periit, consul missus est adversus Philippum, Macedonum regem, qui Hannibalem pecunia et copiis juverat, Atheniensesque, populi Romani socios, armis lacesiverat. Contraxerant autem bellum cum Philippo Athenienses haudquaquam digna causa. Duo juvenes Acarnanes non initiati templum¹ Cereris cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit. Perducti ad antistites templi, etsi manifestum erat eos per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus interfecti sunt. Acarnanes, suorum nece commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt: qui terram Atticam igne ferroque vastavit, urbes complures cepit, Athenas ipsas oppugnavit.

2. Quinctius, exercitu conscripto, maturius quam soliti erant priores consules profectus, in Graeciam magnis itineribus contendit. Tunc caduceator ab rege venit, locum ac tempus colloquendi postulans. Flaminius, victoriae quam pacis avidior, tamen ad constitutum tempus venit in colloquium, postulavitque ut Philippus omni Graecia decederet. Accensus indignatione rex exclamavit: «Quid victo imperares gravius, Tite Quincti?» Et quum quidam ex circumstantibus, oculis aeger, adjecisset, aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse: «Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam caeco», jocans in ejus valetudinem oculorum. Erat quippe Philippus dicacior natura quam regem decet, et ne inter seria quidem satis risu temperans. Dein, re infecta, se ex colloquio proripuit. Eum Flaminius bis praelio fudit², castrisque exiit.

3. Quinctius Flaminius Graeciae veterem statum reddidit, ut legibus suis viveret, et antiqua libertate frueretur. Aderat ludorum Isthmiorum tempus, ad quod spectaculum Graecia universa convenerat. Tum praeco in mediam arenam processit, tubaque silentio

facto, haec verba pronuntiavit³: « Senatus populusque Romanus et Titus Quinctius Flaminius imperator, Philippo rege et Macedonibus devictis, omnes Graeciae civitates liberas esse jubet. » Audita voce praecognis, majus gaudium fuit quam ut homines possent capere: vix satis credebat se quisque audivisse; alii alios intuebantur mirabundi⁴. Revocatus praeco, quum unusquisque non audire tantum, sed videre etiam libertatis suae nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem. Tum tantus clamor ortus est ut certo constet aves, quae supervolabant, attonitas paventesque decidisse.

4. Quinctio Flaminio triumphus a senatu decretus est⁵. Postea quum Prusias, Bithyniae rex, legatos Romam misisset, casu accidit ut legati apud Flaminium coenarent, atque ibi de Hannibale mentione facta, ex his unus diceret eum in Prusiae regno esse. Id postero die Flaminius senatui detulit. Patres, qui, vivo Hannibale, nunquam metu vacui erant, legatos in Bithyniam miserunt, in his Flaminium, qui Hannibalem sibi dedi poscerent. A primo colloquio Flaminii, ad domum Hannibalis custodiendam milites a rege missi sunt. Hannibal septem exitus e domo fecerat, ut semper aliquod iter fugae praeparatum haberet. Postquam nuntiatum est ei milites regios in vestibulo esse, conatus est postico⁶ occulto fugere; ubi vero id quoque obseptum sensit, et omnia clausa esse, hausto, quod sub annuli gemma habebat, veneno absumptus est⁷.

XLII. Lucius Scipio Asiaticus.

(U. C. 561. — A. C. 192.)

1. Lucius Scipio, frater Africani, infirmo erat corpore; tamen consul, legato fratre, contra Antiochum missus est. Quum in Asiam advenisset, quo ferme milia passuum ab hoste castra posuit. Antiochus coepit aciem instruere, nec Scipio detrectavit certamen. Quum autem duae acies in conspectu essent, coorta nebula caliginem dedit; quae nihil admodum Romanis, eadem

plurimum regiis¹ nocuit: nam humor gladios aut pila Romanorum non hebetabat; arcus vero, quibus Antiochi milites utebantur, fundasque² et jaculorum amenta emollierat. Itaque fusus est regis exercitus fugatusque: ipse Antiochus, cum paucis fugiens, in Lydiam concessit. Tum Asiæ urbes victori se dediderunt. Lucius Scipio, Romam reversus, ingenti gloria triumphavit, et *Asiatici* cognomen accepit.

2. Postea Lucius Scipio simul cum fratre accusatus est acceptæ ab Antiocho pecuniæ, et quamvis contenderet omnem prædam in ærarium fuisse illatam, damnatus tamen et in carcerem duci cœptus est. Tunc Tiberius Gracchus, licet Scipionis inimicus, dixit sibi quidem esse cum Scipione similitudinem, nec se quidquam gratiæ quærendæ causa facere; sed non passurum Lucium Scipionem in carcere atque in vinculis esse, jussitque eum dimitti. Gratiæ ingentes a senatu actæ sunt Tiberio Graccho, quod³ rempublicam privatis similitudinibus potiorē habuisset. Missi deinde quæstores⁴ in domum Scipionis nullum pecuniæ regię vestigium reppererunt. Lucio Scipioni collata est ab amicis propinquisque ea pecunia qua multatus fuerat; eam vero Scipio noluit accipere.

XLIII. Publius Scipio Nasica.

(U. C. 562. — A. C. 191.)

1. Publius Scipio Nasica, patris Scipionis Africani filius, quum adolescens aedilitatem peteret, manumque cujusdam civis Romani, rustico opere duratam, more candidatorum¹, apprehendisset, jocans interrogavit eum num manibus solitus esset ambulare: quod dictum, a circumstantibus exceptum, ad populum manavit, causamque repulsæ Scipioni attulit. Namque omnes rusticæ tribus², paupertatem sibi ab eo improbratam judicantes, iram suam adversus contumeliosum ejus dicterium exercuerunt. Quæ repulsa nobilis adolescentis ingenium ab insolentia revocavit, eumque magnum et utilem civem fecit.

2. Quum Hannibal Italiam devastaret, responsum ab oraculo editum esse ferunt: hostem Italia pelli vincique posse, si mater Idaea³ Pessinunte Romam advecta foret, et, hospitio apud civem optimum reciperetur. Legati ea de re ad Attalum, Pergami regem, missi sunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem deduxit. Quaerendus deinde fuit vir qui eam rite hospitio exciperet. Publium Scipionem Nasicam senatus judicavit virum esse in tota civitate optimum. Idem consul⁴ imperatoris nomen a militibus et trium-

Ἡ Κυβέλη.

phum a senatu oblatum recusavit, dixitque satis gloriae sibi in omnem vitam eo die quaesitum esse quo vir optimus a senatu judicatus fuerat: hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus adderetur, satis honoratam Publii Scipionis Nasicae imaginem fore.

3. Scipio Nasica, censor factus, gravem⁵ se ac severum prae-buit. Quum equitum censum ageret, equitem quemdam vidit obeso et pingui corpore, equum vero ejus strigosum et macilentum. «Quidnam causae est⁶, inquit censor, cur sis tu pinguior

quam equus? — Quoniam, respondit eques, ego me ipse curo, equum vero servus.» Minus verecundum visum est responsum: itaque graviter objurgatus eques, et multa damnatus. Idem Scipio Nasica cum Ennio poeta vivebat conjunctissime. Quum ad eum venisset, eique ab ostio quaerenti ancilla dixisset Ennium domi non esse, Nasica sensit illam domini jussu dixisse, et illum intus esse. Paucis post diebus⁷, quum ad Nasicam venisset, Ennius et eum a janua quaereret, exclamavit ipse Nasica se domi non esse. Tum Ennius: «Quid? ego non cognosco, inquit, vocem tuam?» Hic⁸ Nasica: «Homo es impudens: ego, quum te quaerem, ancillae tuae credidi te domi non esse; tu non mihi credis ipsi!»

XLIV. Marcus Porcius Cato.

(U. C. 558. — A. C. 195.)

Stinson

1. Marcus Porcius Cato, ortus municipio Tusculo, adolescentulus, priusquam honoribus operam daret, ruri in praediis paternis versatus est, deinde Romam demigravit, et in foro esse coepit. Primum stipendium meruit annorum¹ decem septemque, Quinto Fabio consule, cui postea semper adhaesit. Inde castra secutus est² Claudii Neronis, ejusque opera magni aestimata est in praelio apud Senam, quo cecidit Hasdrubal, frater Hannibalis. Ab adolescentia frugalitatem temperantiamque coluit. Pellibus haedinis pro stragulis utebatur; eodem cibo quo milites vescebatur; aquam in bellicis expeditionibus potabat; si nimio aestu torqueretur, acetum; si vires deficerent, paululum³ vilis⁴ vini.

2. Quaestor Scipioni Africano obtigit, et cum eo parum amice vixit: nam, parcimoniae amans⁵, non probabat sumptus quos Scipio faciebat. Quare, eo relicto, Romam rediit, ibique Scipionis vitam palam⁶ et aperte reprehendit, quasi militarem disciplinam corrumpere. Dictitabat illum cum pallio et crepidis solitum ambulare in gymnasio, palaestrae operam dare, militum licentiae indulgere. Quod crimen non verbo, sed facto diluit Scipio. Nam quum ea de re legati Roma Syracusas missi essent, Scipio exercitum omnem eo convenire et classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginensibus esset; postridie, legatis inspectantibus, pugnae simulacrum exhibuit. Tum eis armamentaria, horrea, omnemque belli apparatus ostendit. Reversi Romam legati omnia apud exercitum Scipionis praeclare se habere⁷ renuntiaverunt.

3. Eadem asperitate Cato matronarum luxum insectatus est. Scilicet in medio ardore belli Punici, Oppius, tribunus plebis, legem tulerat, qua vetabantur mulieres Romanae plus semiuncia auri habere, vestimento varii coloris uti, et juncto vehiculo⁸ in urbe

X. J. J. J.

vehi. Confecto autem bello et florente republica, matronae pristina ornamenta sibi reddi postulabant; omnes vias urbis obsidebant, virosque ad forum descendentes orabant ut legem Oppiam abrogarent. Quibus acerrime restitit Cato, sed frustra: nam lex fuit abrogata.

4 Cato, creatus consul, in Hispaniam adversus Celtiberos profectus est. Quos acri praelio vicit, et ad deditionem compulit. Eo in bello Cato cum ultimis militum parcimonia, vigiliis et labore certavit, nec in quemquam gravius severiusque imperium exercuit quam in semetipsum. Quum Hispanos ad defectionem pronos videret, cavendum judicavit ne deinceps rebelare possent. Id autem effecturus sibi videbatur, si eorum muros dirueret. Sed veritus ne, si id universis civitatibus imperaret communi edicto, non obtemperarent, scripsit ad singulas separatim ut muros diruerent, epistolasque omnibus simul eodemque die reddendas curavit. Quum unaquaeque sibi soli imperari⁹ putaret, universae paruerunt. Cato, Romam reversus, de Hispania triumphavit.

5. Postea Cato, censor factus, severe ei praefuit potestati. Nam et in complures nobiles animadvertit, et imprimis Lucium Flaminium, virum consularem, senatu movit. Cui inter alia facinora illud objecit. Quum esset in Gallia Flaminius, mulierem, cujus amore deperibat, ad cœnam vocavit, eique forte inter cœnandum dixit multos capitis damnatos in vinculis esse, quos securi percussurus esset. Tum illa negavit se unquam vidisse quemquam securi ferientem, et pervelle¹⁰ id videre. Statim Flaminius unum ex his, qui in carcere detinebantur, adduci jussit, et ipse securi percussit. Tam perditam libidinem eo magis notandam putavit Cato, quod cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Quid enim crudelius quam inter pecula et dapes, ad spectaculum mulieris, humanam victimam mactare, et mensam cruore respergere?

6 Quum in senatu de tertio Punico bello ageretur¹¹, Cato jam senex delendam Carthaginem censuit, negavitque, ea stante, salvam esse posse rempublicam.

Quum autem id, contradicente Scipione Nasica, non facile patribus persuaderet, deinceps, quoties de re aliqua sententiam dixit in senatu, addidit semper : «Hoc censeo, et Carthaginem esse delendam.» Tandem in curiam intulit ficum praecocem, et, excussa toga, effudit : cujus quum pulchritudinem patres admirarentur, interrogavit eos Cato quandonam ex arbore lectam putarent? Illis ficum recentem videri affirmantibus : «Atqui, inquit, tertio abhinc die scitote decerpam esse Carthagine : tam prope ab hoste absumus!» Movit ea res patrum animos, et bellum Carthaginensibus indictum est.

7. Fuit Cato, ut senator egregius, ita bonus pater. Quum ei natus esset filius, nullis negotiis nisi publicis impediabatur quominus adesset matri infantem abluenti et fasciis involventi. Illa enim proprio lacte filium alebat. Ubi aliquid intelligere potuit puer, eum pater ipse in litteris instituit, licet idoneum et eruditum domi servum haberet. Nolebat enim servum filio maledicere, vel aurem vellicare, si tardior in discendo esset; neque etiam filium tanti beneficii, hoc est doctrinae, debitorem esse servo. Ipse itaque ejus ludi magister, ipse legum doctor, ipse lanista fuit. Conscripsit manu sua grandibus litteris¹² historias, ut etiam in paterna domo ante oculos proposita haberet veterum instituta¹³ et exempla.

8. Quum postea Catonis filius in exercitu Pompilii tiro militaret, et Pompilio visum esset unam dimittere legionem, Catonis quoque filium dimisit; sed quum is amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato pater ad Pompilium scripsit ut, si filium pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento, quia, priore amisso, cum hostibus jure pugnare non poterat. Exstat quoque Catonis patris ad filium epistola, in qua scribit se audivisse eum dimissum esse a Pompilio imperatore, monetque eum ut caveat ne praelium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, eum pugnare cum hoste.

9. Agricultura plurimum delectabatur Cato, malebatque agrorum et pecorum fructu quam foenore di-

tescere. Quum ab eo quæreretur quid maxime in re familiari expediret, respondit: «Bene pascere.—Quid secundum?—Satis bene pascere.—Quid tertium?—Male pascere.—Quid quartum?—Arare.» Et quum ille qui quæsierat dixisset: «Quid fœnerari?» tum Cato: «Quid, inquit, hominem occidere?» Scripsit ipse villas suas ne tectorio quidem fuisse perlitas, atque postea addidit: «Neque mihi ædificatio, neque vas, neque vestimentum ullum est pretiosum; si quid est quo uti possim, utor; si non est, facile careo. Mihi vitio quidam vertunt quod multis egeo; at ego illis vitio tribuo quod nequeunt egere.»

10. Injuriarum patientissimus fuit Cato. Quum ei causam agenti protervus quidam, pingui saliva quantum poterat attracta, in frontem mediam inspisset, tulit hoc leniter: «Et ego, inquit, o homo, affirmabo falli eos qui te negant os¹⁴ habere.» Ab alio homine improbo contumeliis proscissus: «Iniqua, inquit, tecum mihi est pugna: tu enim probra facile audis, et dicis libenter; mihi vero et dicere ingratum, et audire insolitum.» Dicere solebat acerbos inimicos melius de quibusdam mereri quam eos amicos qui dulces videantur: illos enim sæpe verum dicere, hos nunquam.

11. Cato ab adolescentia usque ad extremam ætatem inimicitias, reipublicæ causa, suscipere non destitit: ipse, a multis accusatus, non modo nullum existimationis detrimentum fecit, sed, quoad vixit, virtutum laude crevit. Quartum et octogesimum annum agens, ab inimicis capitali crimine accusatus, suam ipse causam peroravit, nec quisquam aut memoriam ejus tardiolem, aut lateris¹⁵ firmitatem imminutam, aut os hæsitazione impeditum animadvertit. Non illum enervavit nec afflixit senectus: ea ætate aderat amicis¹⁶, veniebat in senatum frequens¹⁷. Græcas etiam litteras senex didicit. Quando obreperet senectus¹⁸ vix intellexit. Sensim sine sensu ætas ingravescebat; nec subito fracta est, sed diuturnitate quasi extincta. Annos quinque et octoginta natus excessit e vita.

XLV. Lucius Paulus Æmilius Macedonicus.

(U. C. 582. — A. C. 171.)

1. Paulus Æmilius ejus qui ad Cannas cecidit filius erat. Consul sortitus est Macedoniam provinciam, in qua Perseus, Philippi filius, paterni in Romanos odii heres, bellum renovaverat. Quum adversus Perseum profecturus esset, et domum suam ad vesperum¹ rediret, filiolam suam² Tertiam, quæ tunc erat admodum parva, osculans animadvertit tristiculam³. «Quid est, inquit, mea Tertia? Quid tristis es? — Mi pater, inquit illa. Perse periit.» (Erat autem mortua catella eo nomine) Tum ille arctius puellam complexus: «Accipio omen⁴, inquit, mea filia.» Ita ex fortuito dicto quasi spem clarissimi triumphi animo præsumpsit. Ingressus deinde Macedoniam recta ad hostem perrexerit.

2. Quum duæ acies in conspectu essent. Sulpicius Gallus, tribunus militum, Romanum exercitum magno metu liberavit. Is enim, quum lunæ defectionem⁵ nocte sequenti futuram præsciret, ad concionem vocatis militibus dixit: «Nocte proxima, ne quis id portentoso accipiat, ab hora secunda usque ad quartam luna defectura est. Id, quia naturali ordine et statis fit temporibus, et sciri ante et prædici potest. Itaque, quemadmodum nemo miratur lunam nunc⁶ pleno orbe, nunc senescentem exiguo cornu fulgere, sic mirum non est eam obscurari, quando umbra terræ conditur.» Quapropter Romanos non movit illa defectio; Macedones vero eadem, ut triste prodigium, terruit.

3. Paulus Æmilius cum Perseo acerrime dimicavit, tertio nonas septembris⁷. Macedonum exercitus cæsus⁸ fugatusque est; rex ipse cum paucis fugit. Fugientes persecutus est Æmilius usque ad initium noctis: tum se in castra victor recepit. Reversum gravis cura angebat⁹, quod filium in castris non invenisset. Is erat Publius Scipio, postea *Africanus*, deleta Carthagine, appellatus, qui, decimum septimum annum

tunc agens, dum acrius sequitur hostes, in partem aliam turba abreptus fuerat. Media tandem nocte in castra rediit. Tunc, recepto sospite filio, pater tantae victoriae gaudium sensit. Victus Perseus in templum¹⁰ confugerat, ibique in angulo obscuro delitescerebat; deprehensus et cum filio natu maximo ad consulem perductus est.

4. Perseus pulla veste amictus castra ingressus est. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Rex captivus progredi prae turba¹¹ non poterat, donec consul lictores misit, qui, submovendo circumfusos, iter ad praetorium facerent. Paulus Aemilius, ubi audivit Perseum adesse, consurrexit, progressusque paulum introeunti regi manum porrexit; ad genua procumbentem extulit; introductum in tabernaculum suo lateri assidere iussit¹². Deinde eum interrogavit qua inductus injuria bellum contra populum Romanum tam infesto animo suscepisset? Rex, nullo dato responso, terram intuens, diu flevit. Tum consul: «Bonum, inquit, animum habe: populi Romani elementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis praebet.»

5. Postquam Perseum consolatus est Paulus Aemilius, sermonem ad circumstantes Romanos convertit: «Videtis, inquit, exemplum insigne mutationis rerum humanarum. Vobis haec praecipue dico, juvenes. Ideo neminem decet in quemquam superbe agere, nec praesenti credere fortunæ.» Eo die Perseus a consule ad coenam invitatus est, et omnis ei honor¹³ habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. Deinde quum ad consulem multarum gentium legati gratulandi causa venissent, Paulus Aemilius ludos magno apparatu fecit, lautumque convivium paravit: qua in re curam et diligentiam adhibebat, dicere solitus et convivium instruere et ludos parare viri ejusdem esse qui sciret bello vincere.

6. Confecto bello, Paulus Aemilius regia nave ad urbem est subvectus. Completæ erant omnes Tiberis ripæ obviam effusa multitudo. Fuit ejus triumphus omnium longe magnificentissimus. Populus, exstru-

etis per forum tabulatis in modum theatrorum, spectavit in candidis togis. Aperta templa omnia et sertis coronata ture fumabant. In tres dies distributa est pompa spectaculi. Primus dies vix suffecit transvehendis signis tabulisque; sequenti die, translata sunt arma, galeæ, scuta, loricae, pharetræ, argentum aurumque. Tertio die, primo statim mane, ducere agmen¹⁴ cœpere tibicines, non festos solennium pompæ modos, sed bellicum¹⁵ sonantes, quasi in aciem procedendum foret. Deinde agebantur pingues cornibus auratis et vittis¹⁶ redimiti boves centum et viginti.

7. Sequebantur Persei liberi, comitante educatorum et magistrorum turba, qui manus ad spectatores cum lacrimis miserabiliter tendebant, et pueros docebant implorandam suppliciter victoris populi misericordiam esse. Pone filios incedebat cum uxore Perseus, stupenti et attonito similis. Inde quadringentæ coronæ aureæ portabantur, ab omnibus fere Graeciae civitatibus dono missae¹⁷. Postremo ipse in curru Paulus auro purpuraque fulgens eminebat¹⁸, qui magnam quum¹⁹ dignitate corporis, tum senecta ipsa majestatem prae se ferebat. Post currum ibant equitum turmae, et cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Paulo a senatu populoque Romano concessum est ut in ludis circensibus veste triumphali uteretur, eique cognomen *Macedonico* inditum.

8. Tanta huic laetitiae gravis dolor admixtus est. Nam Paulus Æmilius, duobus filiis in adoptionem²⁰ datis, duos tantum nominis heredes domi retinuerat. Ex his minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum patris, major autem triduo post triumphum decessit. Erat porro Æmilius liberorum amantissimus; erudiendos curaverat non solum Romana veteri disciplina, sed etiam Graecis litteris. Optimos adhibuerat magistros, eorumque exercitiis omnibus ipse interfuerat quum eum respublica alio²¹ non vocaret. Eum tamen casum fortiter tulit, et in oratione, quam de rebus a se gestis apud populum habuit: «Optavi, inquit, ut, si quid adversi populo

Romano immineret ad expiandam nimiam felicitatem, id in domum meam potius quam in rempublicam recideret. Nemo jam ex tot liberis superest, qui Pauli Æmilii nomen ferat; sed hanc privatam calamitatem vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur.»

9. Paulus Æmilius omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus erat: tantam in aerarium populi Romani pecuniam invexerat, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum; at hic non modo nihil ex thesauris regiis concupivit, sed ne ipse quidem spectare eos dignatus est. Per alios homines cuncta administravit, nec quidquam in domum suam intulit, praeter memoriam nominis sempiternam. Mortuus est adeo pauper ut dos ejus uxori, nisi vendito, quem unum reliquerat, fundo, non potuerit exsolvi. Exsequiae ejus non tam auro et ebore quam omnium benevolentia et studio fuerunt insignes. Macedoniae principes, qui tunc Romae erant legationis nomine²², humeros suos funebri lecto sponte²³ subjecerunt. Quem enim in bello ob virtutem timuerant, eundem in pace ob maximam justitiam diligebant.

XLVI. Caius Popilius Laenas.

(U. C. 590.—A. C. 163.)

1. Paulo Æmilio consule, Romam venerunt legati a Ptolemaeo, rege Ægypti, qui, pulso fratre majore, Alexandriam tenebat. Nam Antiochus¹, rex Syriae, per speciem² reducendi in regnum majoris Ptolemæi, Ægyptum invadere conabatur. Jam navali praelio vicerat minorem Ptolemaeum, et Alexandriam obsidebat; nec procul aberat quin regno opulentissimo potiretur. Legati sordidati³, barba et capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam procubuerunt. Oratio fuit etiam miserabilior quam habitus: orabant senatum ut opem regno Ægypti ferret. Moti patres legatorum precibus extemplo legationem miserunt, cujus princeps Caius Popilius Laenas erat, ad bellum inter fratres componendum. Jussus est Popilius adire

prius Antiochum, deinde Ptolemaeum, eisque denuntiare ut bello absisterent: qui secus fecisset, eum pro hoste a senatu habitum iri.

2. Prope Alexandriam Antiocho occurrerunt legati. Quos advenientes Antiochus amice salutavit, et Popilio dextram porrexit; at Popilius suam regi noluit porrigere, sed tabellas, in quibus erat senatusconsultum, ei tradidit, atque statim legere jussit. Quibus perlectis, Antiochus dixit se, adhibitis amicis, consideraturum quid faciendum sibi esset. Indignatus Popilius quod rex aliquam moram interponeret, virga, quam manu gerebat, regem circumscripsit⁴; ac: «Prius, ait, quam hoc circulo excedas, da responsum quod senatui referam⁵.» Obstupefactus Antiochus, quum parumper haesitasset: «Faciam, inquit, quod censet senatus.» Tum demum Popilius dextram regi tanquam socio et amico porrexit. Eadem die, quum Antiochus excessisset ex Ægypto, legati concordiam inter fratres auctoritate sua firmaverunt. Clara ea legatio fuit, quod Ægyptus Antiocho adempta, redditumque regnum patrium stirpi Ptolemaei fuerat.

XLVII. Publius Scipio Æmilianus.

(U. C. 605. — A. C. 148)

1. Publius Scipio Æmilianus, Pauli Macedonici filius, adoptione Scipionis Africani nepos, a tenera aetate Graecis litteris a Polybio, praestantis ingenii viro, eruditus est. Ex ejus doctrina tantos fructus tulit ut non modo aequales suos, sed etiam majores natu omni virtutum genere superaret. Temperantiae et continentiae laudem ante omnia comparare studuit; quod quidem tunc difficile erat: mirum enim est quo impetu ad libidines et epulas juvenes Romani eo tempore ferrentur. At Scipio, contrarium vitae institutum¹ secutus, publicam modestiae et continentiae famam est adeptus. Polybium semper domi militiaeque² secum habuit; semper inter arma ac studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit.

2. Scipio Æmilianus primum in Hispania, Lucullo duce, militavit; eoque in bello egregia fuit ejus opera. Nam rex quidam barbarus, mirae proceritatis, splendidis armis ornatus. saepe Romanos provocabat, si quis singulari certamine secum vellet congredi. Quumque nemo contra eum exire auderet, suam Romanis ignaviam cum irrisu et ludibrio exprobrabat. Nan tulit indignitatem rei Scipio, progressusque ad hostem. conserta pugna, eum prostravit, pari Romanorum lætitia et hostium terrore, quod ingentis corporis virum ipse exiguae staturae dejecisset. Scipio multo majus etiam adiit periculum in expugnatione urbis, quam tunc obsidebant Romani: nam ipse primus murum conscendit, viamque aliis militibus aperuit. Ob haec praeclare gesta, Lucullus dux juvenem, pro concione³ laudatum, murali corona donavit.

3. Tertio bello Punico, quum clarum esset Scipionis nomen, juvenis adhuc factus est consul, eique Africa provincia extra sortem data est, ut, quam urbem avus ejus concusserat, eam nepos everteret. Tunc enim Romani, suadente Catone, deliberatum habebant⁴ Carthaginem diruere. Carthaginiensibus igitur imperatum est ut, si salvi esse vellent, ex urbe migrarent, sedemque alio in loco, a mari remoto, constituerent. Quod ubi Carthagine auditum est, ortus statim est ululatus ingens clamorque: bellum esse gerendum, satiusque esse extrema omnia pati quam patriam relinquere. Quum vero neque naves neque arma haberent, in usum novae classis tecta domosque resciderunt; aurum et argentum pro aere ferroque conflatum est; viri, feminae, pueri, senes simul operi instabant: non die, non noctu labor intermissus. Ancillas primo totonderunt, ut ex earum crinibus funes facerent; mox etiam matronae ipsae capillos suos ad eundem usum contulerunt.

4. Scipio exercitum ad Carthaginem admovit, eamque oppugnare coepit: quae urbs, quanquam summa vi defendebatur, tandem expugnata est. Rebus desperatis, quadraginta millia hominum se victori traderunt. Dux ipse Hasdrubal, inscia uxore, ad genua

Scipionis cum ramis oleæ supplex procubuit. Quum vero ejus uxor se a viro relictam vidisset, diris omnibus eum devovit; tum duobus liberis dextra lævaque comprehensis, a culmine domus se in medium flagrantis urbis incendium immisit. Deleta Carthagine, Scipio victor Romam reversus est. Splendidum egit triumphum. *Africanusque* est appellatus. Ita cognomen Africani Carthago capta Scipioni majori, eadem eversa Scipioni minori peperit.

5. Postea Scipio, iterum consul creatus, contra Numantinos in Hispaniam profectus est. Ibi multiplex clades priorum ducum inscitia a Romanis accepta fuerat. Scipio, ubi primum advenit, corruptum licentia exercitum ad pristinam disciplinam revocavit. Omnia deliciarum instrumenta e castris ejecit; qui miles extra ordinem fuisset deprehensus, eum virgis cædebat; jumenta omnia vendi jussit, ne oneribus portandis usui essent; militem quemque triginta dierum frumentum ac septenos vallos ferre coegit. Cuidam propter onus ægre incedenti dixit: «Quum te gladio vallare scieris, tunc vallum ferre desines.» Ita redacto in disciplinam exercitu, urbem Numantiam obsedit⁵. Numantini, fame adacti, se ipsi trucidaverunt. Captam urbem Scipio delevit, et de ea triumphavit.

6. Scipio censor fuit cum Mummio, viro nobili, sed segniore. Tribu movit⁶ quemdam, qui, ordines ducens, prælio non interfuerat; quumque ille quæreret cur notaretur, qui custodiæ causa in castris remansisset. Scipio respondit: «Non amo nimium diligentes.» Equum ademittit⁷ adolescenti, qui in obsidione Carthaginis, vocatis ad cœnam amicis, diripiendam sub figura urbis Carthaginis placentam in mensa posuerat; quærentique causam: «Quia, inquit Scipio, me prior Carthaginem diripuisti.» Contra Mummius, Scipionis collega, neque ipse notabat quemquam, et notatos a collega, quos poterat, ignominia eximebat. Unde Scipio, quum ei cupienti censuram ex maiestate reipublicæ⁸ gerere impedimento esset Mummi segnitie, in senatu ait: «Utinam mihi collegam dedissetis, aut non dedissetis!»

7. In Scipione Æmiliano etiam multa privatæ vitæ dicta factaque celebrantur. Caio Lælio familiariter usus est⁹. Ferunt cum eo Scipionem sæpe rusticatum fuisse, eosque incredibiliter repuerascere solitos esse, quum rus ex urbe, tanquam e vinculis, evolavissent. Vix audeo dicere de tantis viris; sed narratur conchas eos ad littus maris legere consuevisse, et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Mortuo Paulo Æmilio, Scipio, cum fratre heres relictus, animum vere fraternum in eum ostendit: nam universam ei hereditatem tradidit, quod illum videret re familiari minus quam se instructum. Pariter, defuncta¹⁰ matre, omnia bona materna sororibus concessit, quamquam nulla pars hereditatis ad eas lege pertinebat.

9. Quum in concione interrogaretur quid sentiret de morte Tiberii Gracchi, qui populi favorem pravis largitionibus captaverat, palam respondit eum jure cæsum videri. Quo responso exacerbata concio acclamavit; tum Scipio, clamorem ortum a vili plebecula animadvertens: «Taceant, inquit, quibus Italia noverca est, non mater. «Quum magis etiam obstreperet populus, ille vultu constanti: «Hostium, inquit, armatorum toties clamore non territus, qui¹¹ possum vestro moveri!» Tunc constantia et auctoritate viri perculsa plebs conticuit. Deinde, quasi vim sibi mox illatum iri animo præ sagiret, malam sibi rependi gratiam¹² laborum pro republica susceptorum ab ingratiss civibus questus est. Maxima patrum frequentia domum deductus est.

9. Postridie quam domum se validus receperat, Scipio repente in lectulo exanimis inventus est. De tanti viri morte nulla habita est quæstio¹³, ejusque corpus velato capite est elatum, ne livor in ore appareret. Metellus, licet Scipionis inimicus, hanc necem adeo graviter tulit, ut, ea audita, in forum advolaverit, ibique mœsto vultu clamaverit: «Concurrite, cives, mœnia urbis nostræ eversa sunt: Scipioni intra suos penates quiescenti nefaria vis illata est.» Idem Metellus filios suos jussit funebri ejus lecto humeros subjicere, eisque dixit: «Nunquam a vobis id officium majori

viro præstari poterit.» Scipionis patrimonium tam exiguum fuit ut triginta duas libras argenti, duas et selibram auri tantum reliquerit.

10. Quum duo consules, quorum alter inops erat, alter autem avarus, in senatu contenderent uter in Hispaniam ad bellum gerendum mitteretur, ac magna inter patres esset dissensio, rogatus sententiam Scipio Æmilianus: «Neutrum, inquit, mihi mitti placet; quia alter nihil habet, alteri nihil est satis.» Scilicet ad rem bene gerendam judicabat pariter abesse debere et inopiam et avaritiam. Alioquin maxime verendum est ne publicum munus quæstui habeatur, et præda comunis in privatum imperatoris lucrum convertatur. Longe ab hac culpa alienus fuit Scipio: nam post duos consulatus et totidem triumphos, officio legationis fungens, septem tantum servos secum duxit. E Carthagini et Numantiae poliis comparare plures certe potuerat; sed nihilo locupletior Carthagine eversa fuit quam ante. Itaque, quum per populi Romani socios et exterarum nationes iter faceret, non mancipia ejus, sed victoriæ numerabantur, nec quantum auri et argenti, sed quantum dignitatis atque gloriæ secum ferret, æstimabatur.

XLVIII. Tiberius Gracchus et Caius Gracchus.

(U. C. 619. — A. C. 134.)

1. Tiberius Gracchus et Caius Gracchus Scipionis Africani ex filia nepotes erant. Horum adolescentia bonis artibus¹ et magna omnium spe floruit: ad egregiam quippe indolem accedebat optima educatio. Exstant Corneliæ matris epistolæ, quibus apparet eos non solum in gremio matris educatos fuisse, sed etiam ab ea sermonis elegantiam hausisse. Maximum matronis ornamentum esse liberos bene institutos merito putabat sapientissima illa mulier. Quum Campana quædam matrona, apud illam hospita, ornamenta sua, quæ erant illa ætate pretiosissima, ostentaret ei muliebriter, Cornelia traxit eam sermone, quousque a

schola redirent liberi. Quos reversos hospitæ exhibens : « En hæc², inquit, mea ornamenta. » Nihil quidem istis adolescentibus neque a natura, neque a doctrina defuit ; sed ambo rempublicam, quam tueri potuissent, impie perturbare maluerunt.

2. Tiberius Gracchus, quum esset tribunus plebis, a senatu descivit ; populi favorem profusis largitionibus sibi conciliavit ; agros plebi dividebat³, dabat civitatem omnibus Italicis ; provincias novis coloniis replebat : quibus rebus viam sibi ad regnum parare videbatur. Quare convocati patres deliberabant quidnam faciendum esset. Tiberius in Capitolium venit, manum ad caput referens ; quo signo salutem suam populo commendabat : hoc nobilitas ita accepit quasi diadema posceret. Tum Scipio Nasica, quum esset consobrinus Tiberii Gracchi, patriam cognationi prætulit, sublataque dextera, proclamavit : « Qui rempublicam salvam esse volunt, me sequantur ; » dein, Gracchum fugientem persecutus, in eum irruit, suaque manu eum interfecit. Mortui Tiberii corpus in flumen projectum est.

3. Caium Gracchum idem furor, qui fratrem Tiberium, invasit : seu vindicandæ fraternæ necis, seu comparandæ regiæ potentiæ causa, vix tribunatum adeptus est⁴ quum pessima cœpit inire consilia : maximas largitiones fecit ; ærarium effudit ; legem de frumento plebi dividendo tulit. Perniciosus Gracchi consiliis, quanta poterant contentione, obsistebant omnes boni, in quibus maxime Piso, vir consularis. Is, quum multa contra legem frumentariam dixisset, lege tamen lata, ad frumentum cum ceteris accipendum venit. Gracchus animadvertit in concione Pisonem stantem ; eum sic compellavit, audiente populo Romano : « Qui tibi constas, Piso, quum ea lege frumentum petas quam dissuasisti ! » Cui Piso : « Nolim quidem, Gracche, inquit, mea bona tibi viritim dividere liceat ; sed, si facies, partem petam. » Quo responso aperte declaravit vir gravis et sapiens lege, quam tulerat Gracchus, patrimonium publicum dissipari.

4. Decretum a senatu latum est, ut caveret consul Opimius ne quid detrimenti respublica caperet : quod

decretum, nisi in maximo discrimine, ferri non solebat. Caius Gracchus, armata familia, Aventinum occupaverat. Quamobrem consul⁵, vocato ad arma populo, Caium aggressus est; qui pulsus, dum a templo Dianæ desiliit, talum intorsit; et, quum jam a satellitibus Opimii comprehenderetur, jugulum servo præbuit, qui dominum et mox semetipsum super domini corpus interemit. Consul promiserat se pro capite Gracchi aurum repensurum esse: quare Septimuleius quidam lancea præfixum Caii caput attulit, eique æquale auri pondus persolutum est. Aiunt etiam illum, prius cervice perforata cerebroque exempto, plumbum infudisse, quo gravius efficeretur.

5. Occiso Tiberio Graccho, quum senatus consiliis mandasset ut in eos, qui cum Tiberio consenserant, animadverteretur, Blossius quidam, Tiberii amicus, pro se deprecatum venit; hancque, ut sibi ignosceretur⁶, causam afferebat, quod tanti Gracchum fecisset ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum consul: «Quid? ait, si te in Capitolium faces ferre vellet, obsecuturusne voluntati illius fuisses propter istam, quam jactas, familiaritatem? — Nunquam, inquit Blossius, id quidem voluisset. — Sed si voluisset? — Paruissem.» Nefaria est ista vox: nulla enim est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

XLIX. Lucius Mummius Achaicus.

(U. C. 606. — A. C. 147.)

1. Quum Corinthii adversus Romanos rebellassent eorumque legatis injuriam fecissent, Lucius Mummius consul, conscripto exercitu, Corinthum profectus est. Corinthii, veluti nihil negotii bello Romano suscepissent, omnia neglexerant. Prædam, non prælium cogitantes, vehicula duxerant ad spolia Romanorum reportanda. Conjuges liberosque ad spectaculum certaminis in montibus posuerant. Quam vecordiam celerissima poena consecuta est: nam, prælio ante oculos suorum commisso¹ cæsi, lugubre his spectaculum et

gravem luctus memoriam reliquerunt. Conjuges et liberi eorum, de spectatoribus captivi facti, praeda victorum fuere. Urbs ipsa Corinthus directa primum, deinde, tuba praecinente, diruta est; populus omnis sub corona² venditus; dux eorum³ victus domum refugit eamque incendit; conjugem interfecit et in ignem praecipitavit; ipse veneno interiit.

2. Frat Corinthi magna vis⁴ signorum tabularumque pretiosarum, quibus Mummius urbem et totam replevit Italiam. nihil vero in domum suam intulit; sed harum rerum adeo rudis et ignarus erat Mummius, ut, quum eas tabulas Romam portandas locaret, praedixerit conducentibus, si eas perdidissent, novas eos reddituros. Una eximii pictoris tabella ludentibus alea militibus alvei vicem praestitit. Quae tabella deinde, quum praeda venderetur, ab Attalo rege sex millibus nummum⁵ empti est. Mummius, pretium admiratus, ex alieno iudicio pulchritudinem tabellae suspicatus est, atque venditionem rescidit, et tabellam iussit Romam deferri.

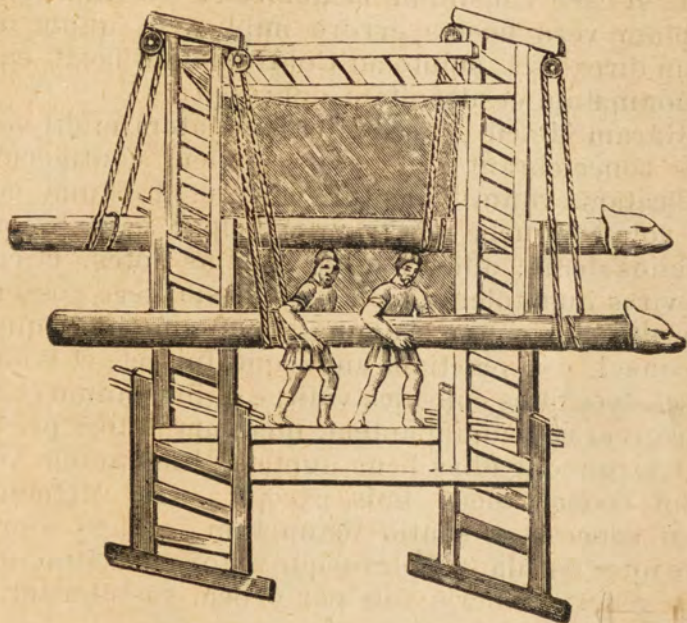
L. Quintus Metellus Macedonicus.

(U. C. 611. — A. C. 142.)

1. Quintus Metellus, a domita Macedonia dictus *Macedonicus*, missus est adversus Pseudo-Philippum¹, hominem humili loco natum, qui se Persei regis filium mentiebatur². eaque fraude Macedoniam occupaverat. Fabulam³ autem huiusmodi finxerat: praedicabat se ex Perseo rege ortum, et ab eo fidei cujusdam viri Cretensis commissum, ut in belli casus, quod⁴ tunc ille cum Romanis gerebat, aliquod veluti semen stirpis regiae reservaretur; datum ei insuper libellum, signo Persei impressum, quem puero traderet, quum ad puberem aetatem venisset. Mortuo Perseo, se Hadrumeti educatum usque ad duodecimum aetatis annum ignarum fuisse generis sui, eumque existimavisse patrem a quo educaretur; ab eo, quum mors instraret, detectam fuisse originem suam, sibiue libellum tradi-

tum. Erat praeterea juveni forma, quae Persei filium⁵ non dedeceret. Hunc Metellus praelio fudit, et die triumphi ante currum egit.

2. Postea Quintus Metellus bellum in Hispania contra Celtiberos gessit; et, quum urbem quae erat caput gentis obsideret, jamque admota machina, partem muri, quae sola convelli poterat, brevi disjecturus videretur, humanitatem certae victoriae praetulit. Vir quidam in obsessa civitate nobilis, nomine Rhetogenes,

Κριός.

nes, ad Metellum transierat, relictis in oppido filiis. Irati cives Rhetogenis filios machinae ictibus objecerunt. Nihil motus⁶ periculo filiorum, pater hortabatur Metellum ne oppugnatione desisteret; at Metellus obsidionem maluit solvere quam pueros in conspectu patris crudeli nece interfici. Atque hujus mansuetudinis fructum tulit: namque multae aliae urbes admiratione hujus facti se sponte ei dederunt.

3. Metellus, quum urbem Contrebian vi expugnare

non posset, ad fallendum hostem convertit animum, et viam reperit qua propositum ad exitum perduceret. Itinera magno impetu ingrediebatur, deinde alias atque alias regiones petebat; modo⁷ hos occupabat montes, modo ad illos transgrediebatur. Quum interim et suis et hostibus ignota esset causa cur sic sua mutaret consilia, a quodam amico interrogatus cur ita incertum belli genus sequeretur: «Absiste, inquit Metellus, ista quærere: namque tunicam meam exuerem, si eam consilium meum scire existimarem.» Postquam vero hostes errore implicavit, quum alio cursum direxisset, subito ad Contrebianam reflexit, eamque inopinatam et attonitam oppressit.

4. Raram Metelli Macedonici felicitatem multi scriptores concelebrant: ei omnia quidem contigerunt, quæ beatam vitam videntur efficere. Fortuna eum nasci voluit in urbe terrarum principe; parentes nobilissimos dedit; adjecit animi eximias dotes, et corporis vires quæ tolerandis laboribus sufficere possent; multa decora in ejus domum conguessit: nam quum ipse consul, censor etiam augurque fuisset, et triumphasset, tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem prætorem, tres quoque filias bene nuptas. Hunc autem vitæ cursum consentaneus finis excepit: nam Metellum, ultimæ senectutis spatio defunctum, et leni mortis genere inter oscula complexusque natorum exstinctum, filii et generi humeris suis per urbem sustulerunt, et rogo imposuerunt.

LI. Quintus Metellus Numidicus.

(U. C. 645. — A. C. 108.)

1. Quintus Metellus¹ consul cum Jugurtha, Numidarum rege, bellum gessit. Is a Micipsa adoptatus, duos ejus filios, fratres suos, interfecerat, ut solus² Numidiæ imperio potiretur. Micipsa in amicitia et societate populi Romani semper permanserat. Postquam igitur Romæ cognitum est nefarium Jugurthæ scelus,

placuit illud ulcisci. Metellus cum exercitu in Africam navigavit, et cum hoste manum conseruit. Qua in parte Jugurtha affuit, ibi aliquandiu certatum est, neque hic ullum boni ducis aut militis officium prætermisit. Ceteri vero ejus milites primo congressu pulsifugatique sunt; Jugurtha in oppidum munitum perfugit. Paucis post diebus Metellus eum insecutus iterum³ prælio fudit; Numidiam vastavit, urbes amplas et munitissimas cepit: quæ victoria ei nomen Numidico fecit.

2. Postea Quintus Metellus censor factus est, ejusque egregia fuit censura, et omnis vita plena gravitatis. Quum, ab inimicis accusatus, causam de pecuniis repetundis diceret, et ipsius tabulæ⁴ circumferrentur iudicibus inspiciendæ, nemo ex illis fuit qui non removeret oculos et se totum averteret, ne quisquam dubitare videretur verumne an falsum esset quod ille retulerat in tabulas. Quum Saturninus, tribunus plebis, legem senatus majestati adversam et reipublicæ perniciosam tulisset, Metellus in eam legem jurare noluit, eaque de causa in exilium actus est. Honestum Rhodi secessum invenit, ibique litteris operam dedit. Ita vir fortissimus de civitate maluit decedere quam de sententia, eique salus patriæ dulcior quam conspectus fuit.

3. Metelli filius precibus et lacrimis a populo impetravit ut pater ab exilio revocaretur. Is forte ludos spectabat, quum redditæ sunt litteræ, quibus scriptum erat, maximo senatus et populi consensu reditum illi in patriam datum esse. Nihil eo nuntio moveri visus est: non prius e theatro abiit quam spectaculum finiretur; non lætitiā suam proxime sedentibus ulla ex parte ostendit, sed summum gaudium intra se continuit, parique vultu in exilium abiit et fuit restitutus: adeo moderatum inter secundas et adversas res⁵ gessit animum! Tantus vero ad eum advenientem concursus est factus, ut dies totus consumptus sit accipiendis omnium ordinum gratulationibus; inde in Capitolium ascendentem et lares⁶ repetentem universa propemodum civitas deduxit.

LII. Marcus Æmilius Scaurus.

(U. C. 638. — A. C. 115.)

1. Marcus Æmilius Scaurus nobili familia ortus est, sed paupere. Nam pater ejus, quamvis patricius¹, ob rei familiaris inopiam, carbonarium negotium exercuisse dicitur. Filius ipse dubitavit primo utrum honores peteret an argentariam faceret; sed, quum eloquentia valeret, ex ea gloriam et opes peperit. Consul factus, severum se in tuenda militari disciplina præbuit: cujus disciplinæ exemplum admiratione dignum referebat ipse in iis libris quos de vita sua scripserat. Quum in eo loco, ubi posuerat castra, arbor esset maturis fructibus onusta, postridie abeunte exercitu, arbor intactis fructibus relicta est. Idem Publio Decio prætori, quod, se² transeunte, sederet, et assurgere³ jussus non paruisset, vestem scidit, sellam fregit, et ne quis ad eum in jus iret edixit.

2. Marcus Scaurus, ut in tuenda militari disciplina, sic in punienda filii sui ignavia fuit severus. Quum enim in quodam prælio Romani equites pulsi, deserto imperatore, Romam pavidi repeterent, in quibus erat ipse Scauri filius, misit pater, qui ei dicerent se libentius occursurum esse filii in acie interfecti ossibus quam visurum reducem, sed reum tam turpis fugæ; ideoque conspectum irati patris degeneri filio esse vitandum, si quid verecundiæ in animo superesset. Non tulit juvenis ignominiae dolorem, et mœrore confectus interiit.

3. Marcus Scaurus, quum esset⁴ summa senectute et adversa valetudine, pristinum animi vigorem retinuit. Varius quidam, patria Hispanus, vetus Scauri inimicus, senem opprimere conatus est. Accusabat eum acceptæ ab hostibus pecuniæ ad prodendam rem publicam. Scaurus, nobilissimis juvenibus innixus, descendit in forum, dataque respondendi facultate, paucis verbis ita causam egit: «Varius Hispanus ait Marcum Scaurum, senatus principem, ab hoste cor-

ruptum esse, et populi Romani imperium prodidisse; Marcus vero Scaurus, princeps senatus, negat se esse huic culpæ affinem: testis nemo est; utri vos potius credendum putatis?» Qua dicti gravitate periculum intentatum propulsavit: nam statim populus accusatorem ab illa actione depulit.

LIII. Publius Rutilius Rufus.

(U. C. 648. — A. C. 105.)

1. Publius Rutilius Rufus¹ vitæ innocentia enituit: quum nemo esset in civitate illo integrior, omni honore dignus est habitus, et consul factus. Quum eum amicus quidam rem injustam aliquando rogaret, et Rutilius constanter negaret, indignatus amicus dixit: «Quid igitur mihi opus est tua amicitia, si quod rogo non facis?—Imo, respondit Rutilius, quid mihi tua, si propter te aliquid inhoneste facere me oporteat?» Sciebat quippe vir sanctus² tam contra officium esse amico tribuere quod æquum non sit, quam non tribuere id quod recte possimus; atque, si forte amici a nobis postulent quæ honesta non sunt, religionem³ et fidem esse amicitiae anteponendam.

2. Rutilius tamen in invidiam equitum Romanorum venit, quod ab eorum injuriis Asiam, cui tunc præerat, defendisset; quare ab iis repetundarum⁴ accusatus est. Rutilius, innocentia fretus, senatoris insignia non deposuit; iudicibus non supplicavit; ne ornatus quidem causam suam dici voluit quam simplex veritatis ratio ferebat: itaque damnatus est, et Mitylenas exsulatum abiit⁵. Illi Asiam petenti omnes hujus provinciæ civitates legatos miserunt; hospitio eum, opibus, omni auxilio juverunt. Quum Rutilium quidam consolaretur, et diceret instare bella civilia, brevique futurum ut omnes exsules reverterentur: «Quid tibi, inquit Rutilius, mali feci, ut mihi peiorem reditum optares quam exitum? Malo patria meo exsilio erubescat quam reditu mœreat.»

LIV. Marcus Livius Drusus.

(U. C. 641.—A. C. 112.)

1. Marcus Livius Drusus, patre consulari genitus, relictum sibi patrimonium profusis largitionibus dissipavit, adeo ut ipse profiteretur nihil se ad largiendum cuiquam reliquisse, præter cœlum et cœnum¹. Unde, quum pecunia egeret, multa contra dignitatem fecit. Tribunus plebis primo senatus causam suscepit; sed, audax et vehemens, ut propositum assequeretur, leges perniciosas² tulit. Quibus quum Philippus consul obsisteret, ei Drusus in comitio ita collum obtorsit ut plurimus sanguis efflueret e naribus; vique addita contumelia, non cruorem, sed muriam de turdis esse dixit (Philippus enim deliciarum amans, turdorumque imprimis edax habebatur). Alium etiam virum consulem, iisdem legibus adversantem, ait Drusus se de saxo Tarpeio præcipitaturum.

2. Nec observantior erga senatum fuit Drusus: nam, quum senatus ad eum misisset ut in curiam veniret: «Quare, inquit Drusus, non ipse senatus ad me venit in Hostiliam propinquam rostris?» Paruitque tribuno senatus. Quibus rebus factum est ut Drusus nec senatui, nec plebi placeret. Unde, quum e foro magna hominum frequentia stipatus rediret, in atrio domus suae cultello percussus est; cultellus lateri ejus affixus relictus est, auctor vero necis in turba latuit; Drusus intra paucas horas³ decessit. Quem ne morti quidem proximum ea deseruit superbia quae eum in exitium impulerat: quum enim extremum jam redderet spiritum, circumstantium multitudinem intuens: «Ecquando⁴, inquit, amici, similem mei civem habebit respublica?»

3. Hunc vitae finem habuit juvenis, clarissimus quidem, sed quem sua semper inquietum ac turbulentum fecerat ambitio. Ipse queri solitus est sibi uni, ne puero quidem, ferias unquam contigisse: nam, adhuc praetextatus, per ambitionem cœpit reos iudicibus commendare. Laudantur tamen Drusi quae-

dam facta dictaque. Quum Philippo consuli insidiae pararentur, ejusque vita in maximo esset periculo. Drusus, re cognita, Philippum, licet inimicum, monuit ut sibi caveret. Exstat etiam Drusi vox⁵ egregia: quum enim domum aedificaret, promitteretque architectus, si quinque talenta sibi darentur, ita se eam aedificaturum ut nemo in eam despicere posset: «Decem dabo, inquit Drusus, si eam ita componas ut, quidquid agam, non a vicinis tantum, sed ab omnibus etiam civibus possit perspici⁶.»

LV. Caius Marius.

(U. C. 646.—A. C. 107.)

1. Caius Marius, humili loco natus, militiae tirocinium in Hispania¹, duce Scipione, posuit. Erat imprimis Scipioni carus ob singularem virtutem et impigram ad pericula et labores alacritatem. Scipio, quum inspicere voluisset quemadmodum ab unoquoque equi curarentur, Marii equum validum et bene curatum invenit: quam diligentiam imperator plurimum laudavit. Quadam die, quum forte post cœnam Scipio cum amicis colloqueretur dixissetque aliquis, si quid Scipioni accidisset², quemnam alium similem imperatorem habitura esset respublica, Scipio, percusso leniter Marii humero: «Fortassis³ istum, inquit.» Quo dicto excitatus, Marius dignos rebus, quas postea gessit, spiritus⁴ concepit.

2. Marius, legatus Metelli in Numidia, criminando eum⁵ adeptus est consulatum, et in ejus locum suffectus. Bellum Jugurthinum, a Metello prospere cœptum, confecit. Jugurtha ad Getulos profugerat, eorumque regem Bocchum adversus Romanos concitaverat. Marius Getulos et Bocchum aggressus fudit; castellum, in excelsa rupe positum, ubi regii thesauri erant, non sine multo labore expugnavit. Bocchus, bello defessus, legatos ad Marium misit, pacem orantes. Sylla quaestor a Mario ad regem remissus; qui Boccho persuasit ut Jugurtham Romanis traderet. Jugurtha

igitur vinctus ad Marium deductus est; quem Marius triumphans ante currum egit, et in carcerem cœnoscum inclusit. Quo quum Jugurtha, veste detracta, ingrederetur, os diduxit ridentis in modum, et, stupens similisque desipienti, exclamavit: «Proh! quam frigidum est vestrum balneum!»

3. Marius post expeditionem Numidicam iterum consul creatus est, eique bellum contra Cimbros et Teutones decretum est. Hi novi hostes, ab extremis Germaniæ finibus profugi⁶, novas sedes quærebant. Gallia exclusi, in Italian transgredi volebant; nec primum impetum barbarorum tres duces Romani⁷ sustinuerant; sed Marius primo Teutones sub ipsis Alpium radicibus assecutus, prælio oppressit. Vallem fluviumque medium hostes tenebant: unde militibus Romanis nulla aquæ copia. Aucta necessitate virtus causa victoriæ fuit: namque Marius sitim metuentibus ait, digitum protendens: «Viri estis: en illic⁸ aquam habebitis.» Itaque tam accriter pugnatum est, tantaque cædes hostium fuit, ut Romani victores de cruento flumine non plus aquæ biberent quam sanguinis barbarorum.

4. Deletis Teutonibus, Caius Marius in Cimbros convertitur: hi, ex alia parte⁹ Italiam ingressi, Athe-sim flumen non ponte nec navibus, sed ingesta silva transiluerant; quibus occurrit Marius. Tum Cimbri legatos ad consulem miserunt, agros sibi suisque fratribus postulantes: nempe ignorabant Teutonum cladem. Quum Marius ab iis quæsivisset quos illi fratres dicerent, Teutones nominaverunt. Ridens Marius: «Omittite, inquit, fratres: tenent hi acceptam a nobis terram æternumque tenebunt.» Legati sensere se ludibrio haberi¹⁰ ultionemque Mario minati sunt statim atque Teutones advenissent. «Atqui adsunt, inquit Marius, decetque vos hinc non discedere, nisi salutatis vestris fratribus.» Tum vinctos adduci iussit Teutonum duces qui in prælio capti fuerant.

5. His rebus auditis, Cimbri, castris egressi, ad pugnam prodierunt. Marius aciem ita instituit ut pulvis in oculos et ora hostium ferretur. Incredibili strage

prostrata est illa Cimbrorum multitudo. cæsa traduntur centum octoginta hominum millia. Nec minor cum uxoribus pugna quam cum viris fuit: illæ enim objectis undique plaustreis, altæ desuper, quasi e turribus, pugnabant lanceis contisque. Victæ tamen legationem ad Marium miserunt, libertatem orantes; quam quum non impetrassent, suffocatis elisisque infantibus, aut mutuis concidere vulneribus, aut vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus temonibusque plaustorum subrectis pependerunt. Ferunt unam conspectam fuisse quæ pedibus suis duos filios, seipsam vero ex arbore suspenderat.

6. Tunc Romæ primum civile bellum ortum est. Quum enim Sylla consul contra Mithridatem, regem Ponti, missus fuisset, ei Marius illud imperium eripuit, fecitque ut loco Syllæ imperator crearetur. Quare commotus, Sylla cum exercitu Romam venit, eam armis occupavit, Mariumque expulit. Marius in palude aliquandiu delituit; sed ibi paulo post deprehensus, et, ut erat, nudo corpore cœnoque oblitus¹¹, injecto in collum loro raptus est, et in custodiam coniectus. Missus etiam est ad eum occidendum servus publicus natione Cimber, quem Marius vultus majestate deterruit. Quum enim hominem ad se gladio stricto venientem vidisset: «Tunc, inquit, Marium audebis occidere?» Ille attonitus ac tremens, abjecto ferro, fugit. Marius postea ab iis etiam, qui prius eum occidere voluerant, e carcere emissus est.

7. Marius, accepta navicula, in Africam trajecit, et in agrum Carthaginiensem pervenit. Ibi quum in locis solitariis sederet, venit ad eum lictor Sextilii prætoris, qui hanc provinciam administrabat. Marius ab eo, quem nunquam læserat, aliquod humanitatis officium¹² exspectabat; sed lictor decedere eum provincia jussit, nisi vellet in se animadverti. Torvis oculis eum intuens, Marius nullum dabat responsum. Interrogavit igitur eum lictor num quid prætori vellet renunciari, Cui Marius: «Abi, inquit, nuntia te vidisse Caium Marium in Carthaginis magnæ ruinis sedentem.» Duplici exemplo insigni eum admonebat de inconstantia

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΑΤΑΤ

rerum humanarum, quum et urbis maximae excidium. et viri clarissimi casum ob oculos poneret.

8. Profecto ad bellum Mithridaticum Sylla, in Italiam rediit Marius, efferatus magis calamitate quam domitus. Cum exercitu Romam ingressus, eam cædibus et rapinis vastavit; omnes adversæ factionis nobiles¹³ variis suppliciorum generibus affecit: quinque dies totidemque noctes ista scelerum omnium duravit licentia. Hoc tempore admiranda sane fuit populi Romani abstinencia¹⁴. Quum enim Marius objecisset domos occisorum diripiendas, nemo fuit qui ullam ex his rem attingeret: quæ populi misericordia erat tacita quædam Marii crudelitatis vituperatio. Tandem Marius, senio et laboribus confectus, in morbum incidit, et ingenti omnium lætitia vitam finivit¹⁵. Cujus viri si expendantur cum virtutibus vitia, haud facile dictu erit utrum in bello hostibus an in otio civibus fuerit infestior: quam enim rempublicam contra hostes virtute servaverat, eam togatus¹⁶ ambitione evertit.

9. Erat Mario ingenuarum artium¹⁷ et liberalium studiorum contemptor animus. Quum ædem Honoris de manubiis hostium vovisset, sprete peregrinorum marmorum nobilitate, artificumque Græcorum peritia, eam vulgari lapide per artificem Romanum curavit ædificandam. Græcas etiam litteras aspernabatur, quod, inquiebat, suis doctoribus parum ad virtutem profuissent. At idem fortis¹⁸, valibus et adversus dolorem confirmatus. Quum ei varices in crure secarentur, vetuit se alligari. Acrem tamen fuisse doloris morsum ipse ostendit: nam medico, alterum crus postulanti, noluit præbere, quod majorem esse remedium quam morbi dolorem judicaret.

LVI. Lucius Cornelius Sylla.

(U. C. 645. — A. C. 108.)

1. Lucius Cornelius Sylla, patricio genere natus, bello Jugurthino quæstor Marii fuit. Vitam antea ludo,

vino, libidineque inquinatam duxerat: quapropter Marius moleste tulit quod sibi, gravissimum bellum gerenti, tam delicatus¹ quæstor sorte obtigisset. Ejusdem tamen, postquam in Africam venit, virtus enituit. Bello Cimbrico, legatus consulis, bonam operam navavit. Consul ipse deinde factus, pulso in exilium Mario, adversus Mithridatem profectus est. Ac primum illius regis præfectos duobus præliis² profligavit; dein transgressus in Asiam, Mithridatem ipsum fudit; et oppressisset, nisi, adversus Marium festinans, qualemcumque pacem maluisset componere. Mithridatem tamen pecunia mulctavit; Asia provinciisque³, quas occupaverat, decedere coegit, eumque paternis finibus contentum esse jussit.

2. Sylla, propter motus urbanos, cum victore exercitu Romam properavit: eos qui Mario favebant, omnes superavit. Nihil illa victoria fuit crudelius. Sylla, dictator creatus, novo et inaudito exemplo tabulam proscriptionis proposuit, qua nomina eorum, qui occidendi essent, continebantur; quumque omnium esset orta indignatio, postridie plura etiam adjecit nomina. Ingens cæsorum fuit multitudo⁴. Sævitiæ causam avaritia etiam præbuit, multoque plures propter divitias quam propter odium victoris necati sunt. Civis quidam innoxius, cui fundus in agro Albano erat, legens proscriptorum nomina, se quoque adscriptum vidit: «Væ, inquit, misero mihi! me fundus Albanus persequitur.» Neque longe progressus a quadam agnitus et percussus est.

3. Depulsis prostratisque inimicorum partibus, Sylla *Felicem* se edicto appellavit; quumque ejus uxor geminos eodem partu tunc edidisset, puerum *Faustum* puellamque *Faustam* nominari voluit. Tum repente, contra omnium expectationem, dictaturam deposuit, dimissisque lictoribus, diu in foro deambulavit. Stupebat populus, eum privatum videns, cujus modo tam formidolosa fuerat potestas; quodque non minus mirandum fuit, sua ei privato non solum salus, sed etiam dignitas⁵ constitit, qui cives innumeros occiderat. Unus tantum fuit adolescens qui auderet queri, et

recedentem usque ad fores domus maledictis inces-
sere. Cujus injurias Sylla patienti animo tulit; sed
domum ingrediens dixit: «Hic adolescens efficiet ne
quis posthac tale imperium deponat.»

4. Sylla deinde, in villam profectus, rusticari et ve-
nando vitam ducere cœp't. Ibi morbo pediculari cor-
reptus interiit, vir ingentis animi, cupidus voluptatum,
sed gloriæ cupidior; litteris Græcis atque Latinis eru-
ditus, et virorum litteratorum adeo amans, ut seduli-
tatem etiam mali cujusdam pœtæ aliquo præmio dig-
nam duxerit: nam, quum ille epigramma ipsi obtulis-
set, jussit Sylla præmium ei statim dari, ea tamen
lege ne quid postea scriberet. Ante victoriam fuit
laudandus; in iis vero quæ secuta sunt nunquam sa-
tis vituperandus: Urbem enim et Italiam civium san-
guine inundavit. Non solum in vivos sæviit, sed ne
mortuis quidem pepercit: nam Caii Marii, cujus, etsi
postea inimicus, aliquando tamen quæstor fuerat, eru-
tos cineres in flumen⁶ projecit. Qua crudelitate re-
rum praeclare gestarum gloriam corrupit.

LVII. Lucius Lucullus.

(U. C. 678. — A. C. 75.)

1. Lucius Lucullus ingenio, doctrina et virtute cla-
ruit. In Asiam quæstor profectus, huic provinciæ per
multos annos cum laude præfuit. Postea consul fa-
ctus, ad Mithridaticum bellum a senatu missus, opi-
nionem omnium quæ de virtute ejus erat, vicit¹: nam
ab eo laus imperatoria non admodum expectabatur, qui
adolescentiam in pacis artibus consumpserat: sed pro-
pter incredibilem ingenii magnitudinem non desidera-
vit usus disciplinam. Totum iter consumpsit partim in
percontando a peritis, partim in rebus gestis legendis².
Habebat porro admirabilem quamdam rerum memo-
riam: unde factum est ut in Asiam doctus imperator
venerit, quum³ esset Roma profectus rei militaris rudis.

2. Lucullus eo bello magnas ac memorabiles res
gessit: Mithridatem sæpe multis locis fudit; Tigra-

nem regum maximum in Armenia vicit, ultimamque bello manum magis noluit imponere quam non potuit; sed alioqui per omnia laudabilis, et bello pæne invictus, pecuniæ cupidini nimium deditus fuit, quam tamen ideo expetebat, ut deinde per luxuriam effunderet. Itaque, postquam de Mithridate triumphaverat, abjecta omnium rerum cura, cœpit delicate ac molli-ter⁴ vivere, otioque et luxu diffluere: magnifice et immenso sumptu villas ædificavit, atque ad earum usum mare ipsum vexavit. Nam in quibusdam locis moles mari injectit; in aliis vero, suffossis montibus, mare in terras induxit: unde eum haud infacete Pompeius vocabat Xerxem togatum. Xerxes enim, Persarum rex, quum pontem in Hellesponto fecisset, et ille tempestate ac fluctibus esset disiectus, jussit mari trecentos flagellorum ictus infligi, et compedes dari.

3. Habebat Lucullus villam prospectu et ambulatione pulcherrimam. Quo quum venisset Pompeius, id unum reprehendit quod ea habitatio esset quidem æstate peramœna⁵, sed hieme minus commoda videretur; cui Lucullus: «Putasne, inquit, me minus sapere quam hirundines, quæ, adveniente hieme, sedem commutant?» Villarum magnificentiæ respondebat epularum sumptus. Quum aliquando modica ei, utpote soli⁶, cœna esset posita, coquum graviter objurgavit, eique excusanti ac dicenti se non debuisse lautum⁷ parare convivium, quod nemo esset ad cœnam invitatus: «Quid ais? inquit iratus Lucullus: an nesciebas Lucillum hodie cœnaturum esse apud Lucillum?»

LVIII. Quintus Sertorius.

(U. C. 662. — A. C. 91.)

1. Quintus Sertorius, ignobili loco natus, prima stipendia bello Cimbrico fecit, in quo honos ei virtutis causa habitus est. In prima adversus Cimbrôs pugna, quamvis vulneratus esset, Rhodanum, flumen rapidissimum, nando trajecit, lorica et scuto retentis. Egregia etiam fuit ejus opera bello sociali¹. Dum

enim nullum periculum refugit, alter ei oculus effossus est; idque ille non dehonestamentum ori, sed ornamentum merito arbitrabatur: dicebat enim cetera bellicæ fortitudinis insignia, ut armillas, coronasve, nec semper nec ubique geri, se vero, quotiescumque in publicum prodiret, suæ virtutis pignus, vulnus scilicet ob rempublicam acceptum, in ipsa fronte ostentare, nec quemquam sibi occurrere qui non esset laudum suarum admirator.

2. Postquam Sylla, ex bello Mithridatico in Italiam reversus, cœpit dominari, Sertorius, qui partium² Marianarum fuerat, in Hispaniam se contulit. Ibi virtutis admiratione et imperandi moderatione, Hispanorum simul ac Romanorum, qui in iis locis conederant³, animos sibi conciliavit: magnoque exercitu collecto, quos adversus eum Sylla miserat duces⁴ profligavit. Missus deinde a Sylla Metellus a Sertorio fusus quoque ac fugatus est. Pompeium etiam, qui in Hispaniam venerat ut Metello opem ferret, levibus præliis lacesivit Sertorius. Is enim, non minus cautus quam acer imperator, universæ dimicationis discrimen vitabat, quod imparem se universo Romanorum exercitui sentiret; interim vero hostem crebris damnis fatigabat.

3. Quum aliquando Sertorii milites pugnam inconsulte flagitarent⁵, nec jam eorum impetus posset cohiberi, Sertorius duos in eorum conspectu equos constituit, prævalidum⁶ alterum, alterum vero admodum exilem et imbecillum; deinde equi infirmi caudam a robusto juvene totam simul abrumpi⁷ jussit, validi autem equi singulos pilos ab imbecillo sene paulatim velli. Irritus adolescentis labor risum omnibus movit; senex autem, quamvis tremula manu, id perfecit quod imperatum sibi fuerat. Quumque milites non satis intelligerent quorsum⁸ ea res spectaret, Sertorius, ad eos conversus: «Equi caudæ, inquit, similis est hostium exercitus: qui partes⁹ aggreditur, facile potest opprimere; contra nihil proficiet qui universon conabitur prosternere.»

4. Erat Sertorio cerva candida eximiæ pulchritudi-

nis, quæ ipsi magno usui fuit quo obsequentiores haberet milites. Hanc Sertorius assuefecerat se vocantem audire et euntem sequi. Dianæ donum esse omnibus persuasit, seque ab ea moneri quæ facto opus essent¹⁰. Si quid durius vellet imperare, se a cerva monitum prædicabat, statimque libentes parebant. Cerva in quadam hostium incursione amissa est ac periisse credita; quod¹¹ ægerrime tulit Sertorius. Multis post diebus a quodam homine inventa est. Sertorius eum qui id sibi nuntiabat tacere iussit, cervamque repente in locum ubi jus reddere solebat immitti. Ipse, vultu hilari in publicum progressus, dixit sibi in requie visam esse cervam, quæ perierat, ad se reverti. Tunc emissa ex composito cerva, ubi Sertorium conspexit, læto saltu ad tribunal fertur, ac dexteram sedentis ore lambit: unde clamor factus, orta que omnium admiratio est.

5. Victus postea a Pompeio, Sertorius pristinos mores¹² mutavit, et ad iracundiam deflexit. Multos ob suspicionem prodicionis crudeliter interfecit: unde odio esse cœpit exercitui. Romani moleste ferebant quod Hispanis magis quam sibi confideret, hosque haberet corporis custodes. In hac animorum ægritudine¹³ non deserebant Sertorium, quem necessarium sibi ducem judicabant, sed eum amare desierant. Deinde in Hispanos quoque sæviit Sertorius, quod ii tributa non tolerarent; ipse etiam Sertorius, curis jam et laboribus defessus, ad obeunda ducis munia segnior, ad luxum et libidines inclinavit. Quare, alienatis omnium animis, jussa imperatoris contemnebantur. Tandem, facta adversus eum conjuratione, Sertorius in convivio a suis est interfectus.

LIX. Cnaeus Pompejus Magnus.

(U. C. 665. — A. C. 88.)

1. Cnaeus Pompeius, stirpis senatoriæ adolescens, in bello civili se et patrem consilio¹ servavit. Pompeii pater suo exercitui ob avaritiam erat invisus: itaque

facta est in eum conspiratio. Terentius quidam, Cnæi Pompeij contubernalis, eum occidendum susceperat², dum alii tabernaculum patris incenderent. Quæ res juveni Pompeio coenanti nuntiata est. Ipse, nihil periculo motus, solito hilarius³ bibit, et cum Terentio eadem, qua antea, comitate usus est. Deinde cubiculum ingressus, clam subduxit se tentorio, et firmam patri circumposuit custodiam. Terentius tum, destrecto ense, ad lectum Pompeii accessit, multisque ictibus stragula percussit. Orta mox seditione, Pompeius se in media coniecit agmina, militesque tumultuantes precibus et lacrimis placavit, ac suo duci reconciliavit.

2. Pompeius, eodem bello civili, partes Syllæ secutus, ita se gessit ut ab eo maxime diligeretur. Annos tres et viginti natus, ut Syllæ auxilio veniret, paterni exercitus reliquias collegit, statimque dux peritus exstitit⁴. Illius magnus apud militem amor, magna apud omnes admiratio fuit: nullus ei labor tædio, nulla defatigatio molestiae erat. Cibi vinique temperans, somni parcus, inter milites corpus exercebat. Cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis lucta certabat. Tum ad Syllam iter intendit; non per loca devia, sed palam incendens, tres hostium exercitus aut fudit, aut sibi adjunxit. Quem ubi Sylla ad se accedere audivit, egregiamque sub signis juventutem adspexit, desiliit ex equo, Pompeiumque salutavit imperatorem; deinceps ei venienti solebat assurgere de sella et caput aperire: quem honorem nemini, nisi Pompeio, tribuebat.

3. Postea Pompeius in Siciliam profectus est, ut eam a Carbone, Syllæ inimico, occupatam reciperet. Carbo comprehensus et ad Pompeium ductus est. Quem Pompeius, postquam acerbe ni eum invectus fuerat, ad supplicium duci jussit, quanquam ille, qui ter consul fuerat, mortem demisse ac muliebriter deprecabatur. Longe moderatior fuit Pompeius erga Sthenium, Siculæ cujusdam civitatis⁵ principem. Quum enim in eam civitatem animadvertere decrevisset, quæ sibi adversata fuerat, exclamavit Sthenius eum inique facturum, si ob culpam unius omnes plecteret. Inter-

roganti Pompeio quisnam ille unus esset: «Ego, inquit Sthenius, qui meos cives ad id induxi.» Tam libera voce delectatus, Pompeius omnibus et Sthenio ipsi pepercit.

4. Transgressus inde in Africam, Pompeius Iarbam⁶, Numidiæ regem, qui Marii partibus favebat, bello persecutus est. Intra dies quadraginta hostem oppressit, et Africam subegit adolescens quatuor et viginti annorum. Tum ei litteræ a Sylla redditæ sunt, quibus jubebatur exercitum dimittere, et cum una tantum legione successorē exspectare. Id ægre tulit Pompeius; paruit tamen, et Romam reversus est. Revertenti incredibilis multitudo obviam ivit, Sylla quoque eum lætus excepit, et *Magni* cognomine appellavit. Nihilominus Pompeio, triumphum petenti, restitit; neque ea re a proposito deterritus est Pompeius; aususque est dicere plures solem orientem adorare quam occidentem: quo dicto innuebat Syllæ potentiam minui, suam vero crescere. Ea voce audita, Sylla, juvenis constantiam admiratus, exclamavit: «Triumphet, triumphet!»

5. Metello jam seni, et bellum in Hispania segnius gerenti, collega datus est Pompeius, ibique adversus Sertorium vario eventu⁷ dimicavit. In quodam prælio maximum subiit periculum: quum enim in eum vir quidam vasta corporis magnitudine impetum fecisset, Pompeius manum hostis amputavit; sed, multis in eum concurrentibus, vulnus in femore accepit, et a suis fugientibus desertus, in hostium potestate erat. At præter spem evasit: illi scilicet equum Pompeii auro phalerisque eximiis instructum ceperant. Dum vero prædam inter se altercantes partiuntur, Pompeius illorum manus effugit. Altero prælio, quum Metellus Pompeio laboranti⁸ auxilio venisset, fususque esset Sertorii exercitus, is dixisse fertur: «Nisi ista anus supervenisset, ego hunc puerum, verberibus castigatum, Romam dimissem.» Metellum *anum* appellabat, quia is, jam senex, ad mollem et effeminatam vitam deflexerat. Tandem, Sertorio interfecto, Pompeius Hispaniam recepit.

6. Quum piratae maria omnia infestarent, et quasdam etiam Italiae urbes diripuissent, ad eos opprimendos cum imperie extraordinario missus est Pompeius. Nimiae viri potentiae obsistebant quidam ex optimatibus, et imprimis Quintus Catulus; qui quum in concione dixisset esse quidem praclarum virum Cnaeum Pompeium, sed non esse uni omnia tribuenda, adjecissetque: «Si quid ei acciderit, ecquemnam in ejus locum substituetis?» Acclamavit universa concio: «Te ipsum⁹, Quinte Catule.» Tam honorifico civium testimonio victus, Catulus e concione discessit. Pompeius, disposito per omnes maris recessus navium praesidio, brevi terrarum orbem illa peste liberavit; praedones multis locis¹⁰ victos fudit; eosdem in deditionem acceptos in urbibus et agris procul a mari collocavit. Nihil hac victoria celerius: nam intra quadagesimum diem piratas toto mari expulit.

7. Confecto bello piratico, Cnaeus Pompeius contra Mithridatem profectus est, et in Asiam magna celeritate contendit. Praelium cum rege conserere cupiebat, nulla vero opportuna dabatur pugnandi facultas, quia Mithridates interdum castris se continebat, noctu vero haud tutum erat congredi cum hoste in locis ignotis. Quadam tamen nocte Mithridatem Pompeius aggressus est. Luna magno fuit Romanis adjumento: nam, quum eam Romani a tergo haberent, umbrae corporum, longius projectae, ad primos usque hostium ordines pertinebant: unde decepti regii milites in umbras, tanquam in propinquum hostem, tela mittebant. Victus Mithridates in Pontum profugit. Adversus eum filius Pharnaces rebellavit, quia, occisis a patre fratribus, vitae suae ipse timebat. Mithridates, a filio obsessus, venenum sumpsit; quod quum tardius subiret, quia adversus venena multis antea medicaminibus¹¹ corpus firmaverat, a milite Gallo volens¹² interfectus est.

8. Pompeius deinde Tigranem, Armeniae regem, qui Mithridatis partes secutus fuerat, ad deditionem compulit; quem tamen ad genua procumbentem erexit, benignis verbis recreavit et in regnum restituit,

aeque pulchrum esse judicans et vincere reges et facere. Tandem, rebus Asiae compositis, in Italiam rediit. Ad urbem venit, non, ut plerique timuerant, armatus, sed dimisso exercitu, et tertium triumphum biduo duxit. Insignis fuit multis novis inusitatisque ornamentis hic triumphus; sed nihil illustrius visum est quam quod tribus triumphis tres orbis partes devictae causam praeberunt: Pompeius enim, quod antea contigerat nemini, primo ex Africa, iterum ex Europa, tertio ex Asia triumphavit: felix opinione hominum futurus, si, quem gloriae, eundem vitae finem habuisset, neque adversam fortunam esset expertus jam senex.

9. Postea orta est inter Pompeium et Caesarem gravis dissensio, quod hic superiorem, ille vero parem ferre non posset: et inde bellum civile exarsit. Caesar cum infesto exercitu in Italiam venit. Pompeius, relicta urbe ac deinde Italia ipsa, Thessaliam petiit, et cum eo consules senatusque omnis: quem insecutus Caesar apud Pharsaliam acie fudit. Victus Pompeius ad Ptolemaeum, Alexandriae regem, cui tutor a senatu datus fuerat, profugit; sed ille Pompeium interfici iussit. Latus Pompeii sub oculis uxoris et liberorum mucrone confossum est, caput abscissum, truncus in Nilum coniectus. Dein caput, velamine involutum, ad Caesarem delatum est, qui, eo viso, lacrimas fudit, et illud multis pretiosissimisque odoribus cremandum curavit.

10. Is fuit viri praestantissimi post tres consulatus et totidem triumphos vitae exitus¹³. Erant in Pompeio multae ac magnae virtutes, ac praecipue admiranda frugalitas. Quum ei aegrotanti praecepisset medicus ut turdum ederet, negarent autem servi eam avem usquam aestivo tempore posse reperiri, nisi apud Lucullum, qui turdos domi saginaret, vetuit Pompeius turdum inde peti, medicoque dixit: «Ergo, nisi Lucullus perditus deliciis esset, non viveret Pompeius?» Aliam avem, quae parabilis esset, sibi iussit apponi.

11. Viris doctis magnum honorem tribuebat Pompeius. Ex Syria decedens, confecto bello Mithridatico,

quum Rhodum venisset. nobilissimum philosophum Posidonium cupiit audire; sed quum is diceretur tunc graviter aegrotare, quod maximis podagrae doloribus cruciaretur, voluit saltem Pompeius eum vivere. Mos erat ut, consule in aedes aliquas ingresuro, lictor fores virga percuteret, admonens consulem adesse; at Pompeius vetuit fores Posidonii percuti, honoris causa. Quem ut vidit et salutavit, moleste se ferre dixit quod eum non posset audire. At ille: «Tu vero, inquit, potes, nec committam ut dolor corporis efficiat ut frustra tantus vir ad me venerit.» Itaque cubans graviter et copiose disseruit de hoc ipso: nihil esse bonum nisi quod honestum esset, et nihil malum dici posse quod turpe non esset. Quum vero dolor interdum acriter eum pungeret, saepe dixit: «Nihil agis. dolor: quamvis sis molestus, nunquam te esse malum confitebor.»

LX. **Cajus Julius Caesar.**

(U. C. 668. — A. C. 85.)

1. Caius Julius Caesar, nobilissima genitus familia¹, annum agens sextum et decimum, patrem amisit; paulo post Corneliā duxit uxorem; cujus quum pater esset Syllae inimicus, voluit Sylla Caesarem compellere ut eam dimitteret; neque id potuit efficere. Ob eam causam Caesar, bonis spoliatus, quum etiam ad mortem quaereretur, mutata veste, noctu elapsus est ex urbe, et, quanquam tunc quartanae² morbo laborabat, prope per singulas noctes latebras commutare cogeatur; sic quoque³ comprehensus a Syllae liberto, vix data pecunia evasit. Postremo per proximos suos veniam impetravit, diu repugnante Sylla: qui quum deprecantibus ornatissimis viris denegasset, atque illi pertinaciter contenderent, expugnatus tandem dixit eum, quem salvum tantopere cuperent, aliquando optimatum partibus, quas simul defendissent, exitio futurum, multosque in eo puero inesse Marios⁴.

2. Caesar, mortuo Sylla et composita seditione ci-

vili, Rhodum secedere statuit, ut per otium Apollonio, tunc clarissimo dicendi magistro, operam daret; sed in itinere a piratis captus est, mansitque apud eos quadraginta dies. Ita porro per illud omne spatium se gessit, ut piratis terrori pariter ac venerationi esset; atque, ne iis suspicionem ullam daret qui oculis tantummodo eum custodiebant, nunquam aut nocte aut die excalceatus est. Interim comites servosque dimiserat ad expediendas pecunias⁵ quibus redimere-tur. Viginti talenta piratae postulaverant; ille vero quinquaginta daturum se spopondit: quibus numeratis, expositus est in littore. Caesar liberatus confestim Miletum, quae arbs proxime aberat, properavit; ibique contracta classe, stantes adhuc in eodem loco praedones noctu adortus, aliquot naves, mersis aliis, cepit, piratasque, ad deditionem redactos, eo affecit supplicio quod illis saepe per jocum minatus fuerat, dum ab iis detinebatur: crucibus illos suffigi jussit.

3. Julius Caesar, quaestor factus, in Hispaniam profectus est; quumque Alpes transiret, et ad conspectum pauperis cujusdam vici comites ejus per jocum inter se disputarent num illic etiam esset ambitioni locus, serio dixit Caesar malle se ibi primum esse quam Romae secundum. Ita animus, dominationis avidus, a prima aetate regnum concupiscebat, semperque in ore habebat hos Euripidis, Graeci poetae, versus:

Nam, si violandum est jus regnandi gratia,

Violandum est; aliis rebus pietatem colas.

Quum vero Gades, quod est Hispaniae oppidum, venisset, visa Alexandri Magni imagine, ingemuit et lacrimas fudit. Causam quaerentibus amicis: «Nonne, inquit, idonea dolendi causa est, quod nihildum memorabile gesserim, eam aetatem adeptus⁶ qua Alexander jam terrarum orbem subegerat?»

4. Julius Caesar in captanda plebis gratia et ambiendis honoribus patrimonium effudit: aere alieno oppressus, ipse dicebat sibi opus esse millies sester-tium ut haberet nihil. His artibus consulatum adeptus

est; collegaque ei datus Marcus Bibulus, cui Caesaris consilia non placebant. Inito magistratu, Caesar legem agrariam tulit de dividendo egenis civibus agro publico. Cui legi quum senatus repugnaret, Caesar rem ad populum detulit. Bibulus collega in forum venit, ut legi ferendae obsisteret; sed tanta commota est seditio ut in caput consulis cophinus stercore plenus effunderetur, fascisque frangerentur. Tandem Bibulus, a satellitibus Caesaris foro expulsus, domi se continere per reliquum anni tempus coactus est, curiaque abstinere⁷. Interea unus⁸ Caesar omnia ad arbitrium in republica administravit: unde quidam homines faceti, quae eo anno gesta sunt, non, ut mos erat, consulibus Caesare et Bibulo acta esse dicebant, sed Julio et Caesare, unum consulem nomine et cognomine pro duobus appellantes.

5. Julius Caesar, functus consulatu, Galliam provinciam sorte obtinuit. Gessit autem novem annis, quibus in imperio fuit, haec fere. Galliam in provinciae Romanae formam redegit; Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum ponte fabricato aggressus, maximis affecit cladibus. Britannos⁹, antea ignotos, vicit, iisque pecunias et obsides imperavit; quo in bello multa Caesaris facta egregia narrantur. Inclinate in fugam exercitu, rapuit e manu militis fugientis scutum, et, in primam aciem¹⁰ volitans, pugnam restituit. In alio praelio, aquiliferum terga vertentem faucibus comprehendit, in contrariam partem retraxit, dexteramque ad hostem protendens: «Quorsum tu inquit, abis? Illic sunt ii quibuscum dimicamus.» Quo facto militibus animos addidit.

6. Caesar, quum adhuc in Gallia detineretur, ne imperfecto bello discederet, postulavit ut sibi liceret, quamvis absenti¹¹, secundum consulatum petere; quod ei a senatu est negatum. Ea re commotus, in Italiam rediit, armis injuriam acceptam vindicaturus; plurimisque urbibus occupatis, Brundisium contendit, quo Pompeius consulesque confugerant. Tunc summae audaciae facinus Caesar edidit: a Brundisio Dyrrachium, inter oppositas classes, gravissima hieme¹²

transmisit; cessantibusque copiis, quas subsequi jusserrat, quum ad eas arcessendas frustra misisset, morae impatiens, castris noctu egressus, clam solus naviculam conscendit, obvoluto capite, ne agnosceretur. Mare, adverso vento vehementer flante, intumescebat; in altum¹³ tamen protinus dirigi navigium jubet, quumque gubernator, paene obrutus fluctibus, adversae tempestati cederet: «Quid times? ait; Caesarem vehis.»

7. Deinde Caesar Thessaliam petiit, ubi Pompeium Pharsalico praelio fudit: fugientem persecutus est, eumque in itinere cognovit occisum fuisse. Tum bellum Ptolemaeo, Pompeii interfectori, intulit, a quo sibi quoque insidias parari videbat. Quo victo, Caesar in Pontum transiit, Pharnacemque, Mithridatis filium, rebellantem aggressus, intra quintum ab adventu diem, quatuor vero quibus in conspectum venerat horis, uno praelio profligavit. Quam victoriae celeritatem inter triumphandum notavit, inscripto inter pompae ornamenta trium verborum titulo: *Veni, vidi, vici*. Sua deinceps Caesarem ubique comitata est fortuna. Scipionem et Jubam, Numidia regem, reliquias Pompeianarum partium in Africa refoventes, devicit¹⁴. Pompeii liberos in Hispania superavit¹⁵. Clementer usus est victoria, et omnibus, qui contra se arma tulerant, pepercit. Regressus in urbem, quinquies triumphavit.

8. Bellis civilibus confectis, Caesar dictator in perpetuum¹⁶ creatus, agere insolentius coepit. Senatum ad se venientem sedens excepit, et quemdam ut assurgeret monentem irato vultu respexit. Quum Antonius, Caesaris in omnibus expeditionibus comes, et tunc in consulatu collega, ei in sella aurea sedenti pro rostris diadema, insigne regium, imponeret, non visus est eo facto offensus. Quare conjuratum est in eum a sexaginta et amplius viris, Cassio et Bruto ducibus conspirationis. Quum igitur Caesar Idibus Martiis¹⁷ in senatum venisset, assidentem specie officii¹⁸ circumsteterunt, illicoque unus e conjuratis, quasi aliquid rogaturus, propius accessit, renuentique togam ab

utroque humero apprehendit. Deinde clamantem: «Ista quidem vis est,» Cassius vulnerat paulo infra jugulum. Caesar Cassii brachium arreptum graphio trajecit, conatusque prosilire aliud vulnus accepit. Quum Marcum Brutum, quem loco filii habebat, in se irruentem vidisset, dixit: «Tu quoque, fili mi!» Dein, ubi animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvitur, atque ita tribus et viginti plagis confossus est¹⁹.»

9. Erat Caesar excelsa statura, nigris vegetisque oculis, capite calvo: quam calvitii deformitatem aegre ferebat, quod saepe obtrectantium jocis esset obnoxia. Itaque, ex omnibus honoribus sibi a senatu populoque decretis, non aliud recepit aut usurpavit libentius quam jus laureae perpetuo gestandae. Eum vini parcissimum fuisse ne inimici quidem negarunt: unde Cato dicere solebat unum ex omnibus Caesarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse. Armorum et equitandi peritissimus erat; laboris ultra fidem²⁰ patiens; in agmine nonnunquam equo, saepius pedibus antebat, capite detecto, sive sol, sive imber erat. Longissimas vias incredibili celeritate confecit, ita ut persaepe nuntios²¹ de se praeveniret; neque eum morabantur flumina, quae, vel nando, vel innixus inflatis utribus, trajiciebat.

Ἰούλιος Καίσαρ.

LXI. Marcus Cato Uticensis.

(U. C. 680. — A. C. 73.)

1. Marcus Cato¹ adhuc puer, invictum animi robur ostendit. Quum in domo Drusi avunculi sui educaretur, Latini de civitate impetranda Romam venerunt.

Popedius, Latinorum princeps, qui Drusi hospes erat, Catonem puerum rogavit ut Latinos apud avunculum adjuvaret; Cato vultu² constanti negavit id se facturum. Iterum deinde ac saepius interpellatus in proposito perstitit. Tunc Popedius puerum in excelsam aedium partem levatum tenuit, et abjecturum inde se minatus est, nisi precibus obtemperaret; neque hoc metu a sententia eum potuit dimovere. Tunc Popedius exclamasse fertur: «Gratulemur nobis, Latini, hunc esse tam parvum: si enim senator esset, ne sperare quidem jus civitatis nobis liceret.»

2. Cato, quum salutandi gratia ad Syllam a paedagogo³ duceretur, et in atrio cruenta proscriptorum capita vidisset. Syllae crudelitatem exsecratus est, seque eodem esse animo significavit quo puer alius, nomine Cassius, qui tunc publicam scholam cum Fausto, Syllae filio, frequentabat. Quum enim Faustus proscriptionem paternam in schola laudaret, diceretque se, quum per aetatem posset, idem esse facturum, ei sodalis gravem colaphum impexit.

3. Insignis fuit et ad imitandum² proponenda Catonis erga fratrem benevolentia. Quum enim interrogaretur quem omnium maxime diligeret, respondit: «Fratrem.» Iterum interrogatus quem secundum maxime diligeret, iterum «Fratrem» respondit. Quae- renti tertio idem responsum dedit, donec ille a percunctando desisteret. Crevit cum aetate ille Catonis in fratrem amor; ab ejus latere non discedebat; ei in omnibus rebus morem gerebat. Annos natus viginti, nunquam sine fratre cœnaverat, nunquam in forum prodierat, nunquam iter susceperat. Diversum tamen erat utriusque ingenium: in utroque probi mores erant, sed Catonis indoles severior.

4. Cato, quum frater, qui erat tribunus militum, ad bellum profectus esset, ne eum desereret, voluntaria⁵ stipendia fecit. Accidit postea ut Catonis frater in Asiam proficisci cogeretur, et iter faciens in morbum incideret: quod ubi audivit Cato, licet tunc gravis tempestas saeviret, neque parata esset magna navis, solvit e portu Thessalonicae exigua navicula cum duo-

bus tantum amicis tribusque servis, et, paene obrutus fluctibus, tandem praeter spem incolumis evasit. At fratrem modo defunctum vita reperit. Tunc questibus et lacrimis totum se tradidit; mortui corpus quam magnificentissimo potuit funere extulit, et marmoreum tumulum exstrui curavit suis impensis. Vela deinde daturus, quum suaderent amici ut fratris reliquias in alio navigio poneret, animam se prius quam illas relicturum respondit; atque ita solvit.

5. Cato quaestor in insulam Cyprum missus est⁶, ad colligendam Ptolemaei⁷ regis pecuniam, a quo populus Romanus heres institutus fuerat. Integerrima fide eam rem administravit. Summa longe major, quam quisquam sperare potuisset, redacta est. Fere septem millia talentorum⁸ navibus imposuit Cato; atque ut naufragii pericula vitaret, singulis vasis, quibus inclusa erat pecunia, corticem suberis lonco funiculo alligavit. ut, si forte mersum navigium esset, locum amissae pecuniae cortex supernatans indicaret. Catoni advenienti senatus et tota ferme civitas obviam effusa est, nec erat tantus civium concursus triumpho absimilis. Actae sunt Catoni a senatu gratiae, praeturaque illi extra ordinem data. Quem honorem Cato noluit accipere, iniquum esse affirmans sibi decerni quod nulli alii tribueretur.

6. Quum Caesar consul legem reipublicae perniciosam tulisset, Cato solus, ceteris exterritis⁹, huic legi obstitit. Iratus Caesar Catonem extrahi curia, et in vincula rapi jussit; at ille nihil de libertate linguae remisit; sed in ipsa ad carcerem via de lege disputabat, civesque commonebat, ut talia molientibus adversarentur. Catonem sequebantur moesti patres; quorum unus, objurgatus a Caesare, quod nondum misso senatu discederet: «Malo, inquit, esse cum Catone in carcere quam tecum in curia.» Expectabat Caesar dum ad humiles preces Cato sese dimitteret; quod ubi frustra a se sperari intellexit, pudore victus, unum e tribunis misit qui Catonem dimitteret.

7. Cato Pompeii partes bello civili secutus est, eo-
que victo exercitus reliquias in Africam cum ingenti

itinerum difficultate perduxit. Quum vero ei summum a militibus deferretur imperium, Scipioni, quod vir esset consularis, parere maluit. Scipione etiam devicto, Uticam, Africae urbem, petivit, ubi filium hortatus est ut clementiam Caesaris experiretur; ipse vero cœnatus deambulavit, et, cubitum iturus arctius diutiusque in complexu filii haesit; deinde, ingressus cubiculum, ferro sibi ipse mortem conscivit. Caesar, audita Catonis morte, dixit illum gloriae suae invidis, quod sibi laudem servati Catonis eripuisset. Ejus filiis incolume patrimonium servavit.

LXII. Marcius Tullius Cicero.

(U. C. 646. — A. C. 107.)

1. Marcus Tullius Cicero, equestri genere, Arpini¹, quod est Volscorum oppidum, natus est. Ex ejus avis unus verrucam in extremo naso sitam habuit, ciceris grano similem, inde cognomen *Ciceronis* genti inditum. Quum id Marco Tullio a nonnullis probro verteretur: «Dabo operam, inquit, ut istud cognomen nobilissimorum nominum splendorem vincat.» Quum eas artes disceret quibus ætas puerilis ad humanitatem solet informari, ingenium ejus ita eluxit, ut eum æquales, e schola redeuntes, medium tanquam regem circumstantes deducerent domum; quin etiam eorum parentes, pueri fama moti, in ludum litterarium ventitabant, ut eum viserent. Ea res tamen quibusdam rustici et inculti ingenii stomachum movebat², qui ceteros pueros graviter objurgabant, quod talem condiscipulo suo honorem tribuerent.

2. Tullius Cicero adolescens³ eloquentiam et libertatem suam adversus Syllanos ostendit. Chrysogonum quemdam, Syllæ libertum, acriter insectatus est, quod, dictatoris potentia fretus, in bona civium invadebat⁴. Ex quo veritus invidiam Cicero Athenas petivit, ubi Antiochum philosophum studiose audivit. Inde eloquentiæ gratia Rhodum se contulit, ubi Molone, rhetore tum disertissimo, magistro usus est⁵.

Qui quum Ciceronem dicentem⁶ audivisset, flevisse dicitur, quod prævideret per hunc Græcos a Romanis eloquentiæ laude superatum iri. Romam reversus, quæstor in Sicilia fuit. Nullius vero quæstura aut gratior aut clarior fuit: quum in magna annonæ difficultate ingentem frumenti vim inde Romam mitteret, Siculos initio offendit; postea vero, ubi diligentiam, justitiam et comitatem ejus experti fuerunt, majores quæstori suo honores quam ulli unquam prætori detulerunt.

3. Cicero, consul factus⁷, Sergii Catilinæ conjurationem singulari virtute, constantia curaque compressit. Is nempe indignatus quod in petitione consulatus repulsam⁸ passus esset, et furore amens, cum pluribus viris nobilibus Ciceronem interficere, senatum trucidare, urbem incendere, ærarium diripere constituerat. Quæ tam atrox conjuratio a Cicerone detecta est. Catilina, metu consulis⁹, Roma ad exercitum quem paraverat profugit; socii ejus comprehensi in carcere necati sunt. Senator quidam filium supplicio mortis ipse affecit. Juvenis scilicet ingenio, litteris et forma inter æquales conspicuus, pravo consilio amicitiam Catilinæ secutus fuerat, et in castra ejus properabat; quem pater, ex medio itinere retractum, occidit, his eum verbis increpans: «Non ego te Catilinæ¹⁰ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam genui.»

4. Non ideo Catilina ab incepto destitit, sed infestis signis Romam petens, cum exercitu cæsus est¹¹. Adeo acriter dimicatum est, ut nemo hostium prælio suberuerit: quem quisque in pugnando ceperat, eum, amissa anima, tegebat¹² locum. Ipse Catilina longe a suis inter eorum, quos occiderat, cadavera cecidit, morte pulcherrima, si pro patria sua sic occubuisset. Senatus populusque Romanus Ciceronem *patriæ patrem* appellavit. Ea res tamen Ciceroni postea invidiam concitavit, adeo ut abeuntem magistratu verba facere ad populum vetuerit quidam tribunus plebis, quod cives indicta causa damnavisset, sed solitum duntaxat juramentum præstare ei permiserit. Tum Cicero

magna voce: «Juro, inquit, rempublicam atque urbem Romam mea unius opera salvam esse.» Qua voce delectatus populus Romanus et ipse juravit verum esse Ciceronis juramentum.

5. Paucis post annis Cicero reus factus est a Clodio, tribuno plebis, eadem de causa, quod cives Romanos necavisset. Tunc mœstus senatus, tanquam in publico luctu, vestem mutavit¹³. Cicero, quum posset armis salutem suam defendere, maluit urbe cedere quam sua causa cædem fieri. Proficiscentem omnes boni flentes persecuti sunt. Dein Clodius edictum proposuit, ut Marco Tullio igni et aqua interdiceretur; illius domum et villas incendit. Sed vis illa diuturna non fuit: mox¹⁴ enim maximo omnium ordinum studio Cicero in patriam revocatus est. Obviam ei redeunti ab universis itum est; domus ejus publica pecunia restituta est. Postea Cicero, Pompeii partes secutus, a Cæsare victore veniam accepit. Quo interfecto, Octavium, heredem Cæsaris, fovit atque ornavit, ut eum Antonio, rempublicam vexanti, opponeret; sed ab illo deinde desertus est et proditus.

6. Antonius, inita cum Octavio societate¹⁵, Ciceronem, jamdiu sibi inimicum, proscripsit. Qua re audita, Cicero transversis itineribus fugit in villam¹⁶ quæ a mari proxime aberat, indeque navem conscendit, in Macedoniam transiturus. Quum vero aliquoties in altum provectum venti adversi retulissent, et ipse jactationem navis pati non posset, regressus ad villam: «Moriar inquit, in patria sæpe servata.» Mox adventantibus percussoribus, quum servi parati essent ad dimicandum fortiter, ipse lecticam, qua vehebatur, deponi jussit, eosque quietos pati quod sors iniqua cogeret. Prominenti ex lectica et immotam cervicem præbenti caput præcisum est. Manus quoque abscissæ: caput relatum est ad Antonium, ejusque jussu inter duas manus in rostris positum. Fulvia, Antonii uxor, quæ se a Cicerone læsam arbitrabatur caput manibus sumpsit, in genua imposuit, extractamque linguam acu confixit.

7. Cicero dicax erat et facetiarum amans, adeo ut

ab inimicis solitus sit appellari *scurra consularis*. Quum Lentulum, generum suum, exiguae staturæ hominem, vidisset longo gladio accinctum: «Quis, inquit, generum meum ad gladium alligavit?» Matrona quaedam, juniorem se quam erat simulans, dictitabat se triginta tantum annos habere: cui Cicero: «Verum est, inquit: nam hoc abhinc viginti annis audio.» Caesar, altero consule mortuo, die decembris ultima, Caninium consulem hora septima¹⁷ in reliquam diei partem renuntiaverat: quem quum plerique irent salutatum de more: «Festinemus, inquit Cicero, priusquam abeat magistratu.» De eodem Caninio scripsit Cicero: «Fuit mirifica vigilantia Caninius, qui toto suo consulatu somnum non viderit.»

LXIII. Marcus Brutus.

(U. C. 698. — A. C. 55.)

1. Marcus Brutus ex illa¹ gente quae Roma Tarquinius ejecerat oriundus, Athenis philosophiam, Rhodi eloquentiam, didicit. Sua eum virtus valde commendavit. Ejus pater², qui Syllae partibus adversabatur, jussu Pompeii interfectus fuerat; unde Brutus cum eo graves gesserat similitudines. Bello tamen civili Pompeii causam, quod justior videretur, secutus est, et dolorem suum reipublicae utilitati posthabuit. Victo Pompeio, Brutus a Caesare servatus est³, et praetor etiam factus. Postea quum Caesar, superbia elatus, senatum contemnere et regnum affectare cœpisset, populus, jam praesenti statu haud lætus, vindicem libertatis requirebat. Subscribere quidam Junii Bruti statuæ: *Utinam viveres!* Item ipsius Caesaris statuæ: «*Brutus, quia reges ejecit, primus consul factus est; hic, quia consules ejecit, postremo rex factus est.*» Inscriptum quoque est Marci Bruti praetoris tribunali: *Dormis, Brute!*

2. Marcus Brutus, cognita populi Romani voluntate, adversus Caesarem conspiravit. Pridie quam Caesar est occisus, Porcia, Bruti uxor, consilii conscia, cul-

tellum tonsorium, quasi unguium resecandorum causa, poposcit, eoque, velut forte e manibus elapso, se ipsa vulneravit. Clamore ancillarum vocatus in cubiculum uxoris, Brutus objurgare eam cœpit, quod tonsoris officium praeripere voluisset; at Porcia ei secreto dixit: «Non casu, sed de industria⁴, mi Brute, hoc mihi vulnus feci: experiri enim volui num satis mihi animi esset ad mortem oppetendam, si tibi propositum ex sententia⁵ parum cessisset.» Quibus verbis auditis, Brutus ad cœlum manus et oculos sustulisse dicitur, et exclamavisse: «Utinam dignus tali conjuge maritus videri possim!»

3. Interfecto Caesare, Antonius, vestem ejus sanguinolentam ostentans, populum veluti furore quodam adversus conjuratos iuflamavit. Brutus itaque in Macedoniam concessit; ibique apud urbem Philippos adversus Antonium et Octavium dimicavit. Victus acie, quum in tumultum se nocte recepisset, ne in hostium manus veniret, uni comitum latus transfodiendum præbuit. Antonius, viso Bruti cadavere, ei suum injecit purpureum paludamentum, ut in eo sepeliretur. Quod quum postea subreptum audivisset, requiri furem et ad supplicium duci jussit. Cremati corporis reliquias ad Serviliam, Bruti matrem, deportandas curavit. Non eadem fuit Octavii erga Brutum moderatio: is enim avulsum Bruti caput Romam ferri jussit, ut Caii Caesaris statuæ subjiceretur.

LXIV. Octavius Caesar Augustus.

(U. C. 698 — A. C. 55.)

1. Octavius¹, Juliæ, Caii Cæsaris sororis, nepos, patrem quadrimus amisit. A majore avunculo adoptatus, eum in Hispaniam² profectum secutus est. Deinde ab eo Apolloniam³ missus est, ut liberalibus studiis vacaret. Audita avunculi morte, Romam rediit, nomen Cæsaris sumpsit, collectoque veteranorum exercitu, opem Decimo Bruto tulit, qui ab Antonio Mutinæ⁴ obsidebatur. Quum autem urbis aditu prohibe-

retur, ut Brutum de omnibus rebus certiolem faceret, primo litteras laminis plumbeis inscriptas misit, quæ per urinatorem sub aqua fluminis deferebantur; ad id postea columbis⁵ usus est: iis nempe diu inclusis et fame affectis litteras ad collum alligabat, easque a proximo mœnibus loco emittebat. Columbæ, lucis cibi-que avidæ, summa ædificia petentes, a Bruto excipiebantur, maxime quum ille, disposito quibusdam in locis cibo, columbas illuc devolare instituisset.

2. Octavius bellum Mutinense duobus præliis confecit; in quorum altero, non ducis modo, sed militis etiam functus est officio: nam, aquilifero graviter vulnerato, aquilam humeris subiit, et in castra reportavit. Postea, reconciliata cum Antonio gratia, junctisque cum ipso copiis, ut Caii Cæsaris necem ulcisceretur, ad urbem hostiliter accessit: inde quadringentos milites ad senatum misit, qui sibi consulatum, nomine exercitus, deposcerent. Cunctante senatu, centurio, legationis princeps, rejecto sagulo⁶, ostendens gladii capulum⁷, non dubitavit in curia dicere: «Hic faciet, si vos non feceritis.» Cui respondisse Ciceronem ferunt: «Si hoc modo petieritis Cæsari consulatum, auferetis.» Quod dictum ei deinde exitio fuit: invisus enim esse cœpit Cæsari, quod libertatis esset amantior.

3. Octavius Cæsar, nondum viginti annos natus, consulatum invasit⁸, novamque proscriptionis tabulam proposuit. Quæ proscriptio Syllana longe crudelior fuit⁹: ne teneræ quidem ætati pepercit. Puerum quemdam, nomine Atilium, Octavius coegit togam virilem sumere, ut tanquam vir proscriberetur. Atilius, protinus ut e Capitolio descendit, deducuntibus ex more amicis, in tabulam relatus est. Desertum deinde a comitibus ne mater quidem præ metu¹⁰ recepit. Puer itaque fugit, et in silvis aliquandiu delituit. Quum vero inopiam ferre non posset, e latebris exivit, seque prætereuntibus indicavit, a quibus interfectus est. Alius puer etiam impubes, dum in ludum litterarium ibat, cum pædagogo, qui pro eo corpus objecerat, necatus est.

4. Octavius, inita cum Antonio societate, Marcum

Brutum, Cæsaris interfectorem, bello persecutus est. Quod bellum, quanquam æger atque invalidus erat, duplici prælio¹¹ transegit; quorum priore castris exutus, vix fuga evasit; altero victor, se gessit acerbissime. In nobilissimum quemque captivum sæviit, adjecta etiam supplicio verborum contumelia. Cuidam suppliciter precanti sepulturam respondit jam illam in volucrum atque ferarum potestate futuram. Ambo erant captivi pater et filius; quum autem Octavius nollet, nisi uni, vitam concedere, eos sortiri jussit utri parceretur. Pater, qui se pro filio ad mortem subeundam obtulerat, occisus est, nec servatus filius, qui præ dolore voluntaria occubuit nece. Neque ab hoc tristi spectaculo oculos avertit Octavius, sed utrumque spectavit morientem.

5. Octavius ab Antonio iterum abalienatus est, quod is, repudiata Octavia sorore, Cleopatram, Ægypti reginam, duxisset uxorem: quæ mulier cum Antonio luxu et deliciis certabat. Gloriata est aliquando se centies sestertiûm una cœna absupturam. Antonio, id fieri posse neganti, magnificam apposuit cœnam, sed non tanti sumptus quanti promiserat. Irrisa igitur ab Antonio, jussit sibi afferri vas aceto plenum: expectabat Antonius quidnam esset actura. Illa margaritas pretiosissimas, auribus appensas, habebat; protinus unam detraxit, et aceto dilutam absorbit. Alteram quoque simili modo parabat absumere, nisi prohibita fuisset.

6. Octavius cum Antonio apud Actium, qui locus in Epiro est, navali prælio dimicavit¹². Victum et fugientem Antonium persecutus, Ægyptum petiit; obsessaque Alexandria, quo Antonius cum Cleopatra confugerat, brevi potitus est. Antonius, desperatis rebus, quum in solio regali sedisset, regio diademate cinctus, necem sibi conscivit. Cleopatra vero, quam Octavius magnopere cupiebat vivam comprehendi triumphoque servari, aspidem¹³ sibi in cophino inter ficus afferendam curavit, eamque ipsa brachio applicuit; quod ubi cognovit Octavius, medicos vulneri remedia adhibere jussit. Admovit etiam Psyllos, qui venenum

exsugarent; sed frustra. Cleopatrarum mortuarum communem cum Antonio sepulturam tribuit.

7. Tandem Octavius, hostibus devictis, solusque imperio potitus, clementem se exhibuit. Omnia deinceps in eo plena mansuetudinis et humanitatis. Multis ignovit a quibus saepe graviter laesus fuerat: quo in numero fuit Metellus, unus ex Antonii praefectis. Quum

Αὐγουστος.

processisset, suus eum filius agnovit, qui Octavii partes secutus fuerat, statimque exsiliens, patrem complexus, sic Octavium allocutus est: «Pater meus hostis tibi fuit; ego miles: non magis ille poenam quam ego praemium meriti sumus. Aut igitur me propter illum occidi jube, aut illum propter me vivere. Delibera, quaeso, utrum sit moribus tuis convenientius.» Octavius, postquam paulum addubitaverat, misericordia motus, hominem sibi infensissimum propter filii merita servavit.

8. Octavius in Italiam rediit, Romamque triumphans ingressus est. Tum, bellis toto orbe compositis, Jani gemini portas sua manu clausit, quae tantummodo his antea clausae fuerant, primo Numa rege, iterum post primum Punicum bellum.

Tunc omnes praeteritorum malorum oblivio cepit, populusque Romanus praesentis otii laetitia perfruitus est. Octavio maximi honores a senatu delati sunt. Ipse *Augustus*¹⁴ cognominatus est, et in ejus honorem mensis sextilis eodem nomine est appellatus, quod illo mense bellis civilibus finis esset impositus. Equites Romani natalem ejus biduo semper celebrarunt; senatus populusque Romanus universus cognomen *patri patriae* maximo consensu ei tribuerunt. Augustus, prae gaudio¹⁵ lacrimans, respondit his verbis: «Compos factus sum votorum meorum; neque aliud

mihi optandum est quam ut hunc consensum vestrum ad ultimum vitae finem videre possim.»

9. Dictaturam, quam populus magna vi ¹⁶ offerebat, Augustus deprecatus est. *Domini* appellationem semper exhorruit, eamque sibi tribui edicto vetuit. Imo de restituenda republica non semel cogitavit; sed se privatum non sine periculo fore, et rempublicam plurium arbitrio commissum iri, summam retinuit potestatem; id vero studuit ne quem ¹⁷ novi pœniteret. Bene de iis etiam quos adversarios expertus fuerat et sentiebat et loquebatur. Legentem aliquando unum e nepotibus invenit; quumque puer territus volumen Ciceronis, quod manu tenebat, veste tegeret. Augustus librum cepit, eoque statim reddito: «Hic vir, inquit, fili mi, doctus fuit et patriæ amans.»

10. Pedibus sæpe per urbem incedebat, summaque comitate adeuntes excipiebat: unde quum quidam libellum supplicem porrigens præ metu et reverentia nunc manum proferret, nunc retraheret: «Putasne, inquit jocans Augustus, assem te elephanto dare?» Eum aliquando adiit veteranus miles ¹⁸, qui vocatus in jus periclitabatur, rogavitquei ut sibi adesset; statim Augustus unum e comitatu suo elegit advocatum, cui litigatorem commendavit. Tum veteranus exclamavit: «At non ego, te periclitante in bello Actiaco, vicarium ¹⁹ quæsivi, sed ipse pro te pugnavi», simulque detexit cicatrices. Erubuit Augustus, atque ipse venit in advocacy.

11. Quum, post Actiacam victoriam, Augustus Romam ingrederetur, occurrit ei inter gratulantes opifex quidam corvum tenens quem instituerat hæc dicere: *Ave, Cæsar* ²⁰, *victor, imperator* ²¹. Augustus, avem officiosam miratus, eam viginti millibus nummum emit. Socius opificis, ad quem nihil ex illa liberalitate pervenerat, affirmavit Augusto illum habere et alium corvum, quem afferi rogavit. Allatus corvus verba quæ didicerat expressit: *Ave, Antoni, victor, imperator*. Nihil ea re exasperatus Augustus jussit tantummodo corvorum doctorem dividere acceptam mercedem cum contubernali. Salutatus similiter a psittaca, emi eum jussit.

12. Exemplo incitatus, sutor quidam corvum docuit parem salutationem; sed quum parum proficeret, sæpe ad avem, non respondentem, dicebat : *Opera et impensa periit*. Tandem corvus cœpit proferre dictatam salutationem : qua audita dum transit, respondit Augustus : « Satis domi talium saluatorum habeo . » Tum corvus illa etiã verba adjecit, quibus dominum querentem audire solebat : *Opera et impensa periit*. Ad quod Cæsar risit, atque avem emi jussit quanti nullam adhuc emerat.

13. Solebat quidam Græculus descendenti e palatio Augusto honorificum aliquod epigramma porrigere. Id quum frustra sæpe fecisset, et tamen rursus eum idem factarum Augustus videret, sua manu in charta breve exaravit Græcum epigramma, et Græculo venienti ad se obviam misit. Ille legendo laudare cœpit, mirarique tam voce quam vultu gestuque. Dein quum accessit ad sellam qua Augustus vehebatur, demissa in pauperem crumenam manu, paucos denarios protulit, quos principi daret : dixitque se plus daturum fuisse, si plus habuisset. Secuto omnium risu, dispensatorem Augustus vocavit, et satis grandem pecuniæ summam numerari Græculo jussit.

14. Augustus fere nulli se invitanti negabat. Exceptus igitur a quodam cœna satis parca et pæne quotidiana, hoc tantum insusurravit : « Non putabam me tibi esse tam familiarem. » Quum aliquando apud Vedium Pollionem cœnaret, fregit unus ex servis vas crystallinum : rapi illum protinus Pollio jussit, et abjici murænis, quas ingens piscina continebat. Evasit e manibus puer²², et ad pedes Cæsar's confugit, ne piscium esca fieret. Motus novitate crudelitatis, Augustus servi infelicis patrociniū suscepit. Quum autem veniam a viro crudeli non impetraret, crystallina vasa ad se afferri jussit ; omnia manu sua fregit ; servum dimitti piscinamque compleri praecepit.

15. Augustus in quadam villa ægrotans noctes inquietas agebat, rumpente somnum ejus crebro noctuæ cantu. Qua molestia quum liberari se vehementer cupere significasset, miles quidam, aucupii peritus, noctuamprehendendam curavit, vivamque Augusto attu-

lit, spe ingentis præmii. Cui Augustus mille nummos dari jussit. At ille, minus dignum præmium existimans, dicere ausus est: *Malo vivat*, et avem dimisit. Imperatori nec ad irascendum causa deerat, nec ad ulciscendum potestas; hanc tamen injuriam æque animo tulit Augustus, hominemque impunitum abire passus est.

16. Augustus amicitias non facile admisit, sed admissas constanter retinuit. Imprimis familiarem habuit Mæcenatem, equitem Romanum; qui ea, qua apud principem²³ valebat, gratia ita semper usus est, ut prodesset omnibus quibus posset, noceret nemini. Mira erat ejus ars et libertas in flectendo Augusti animo, quum eum ira incitatum videret. Jus aliquando dicebat Augustus, et multos capite damnaturus videbatur. Aderat tunc Mæcenas, qui circumstantium turbam perrumpere et ad tribunal propius accedere conatus est. Quum id frustra tentasset, in tabella scripsit hæc verba: *Surge tandem, carnifex*; eamque tabellam ad Augustum projecit. Qua lecta, Augustus statim surrexit, nec quisquam est morte mulctatus.

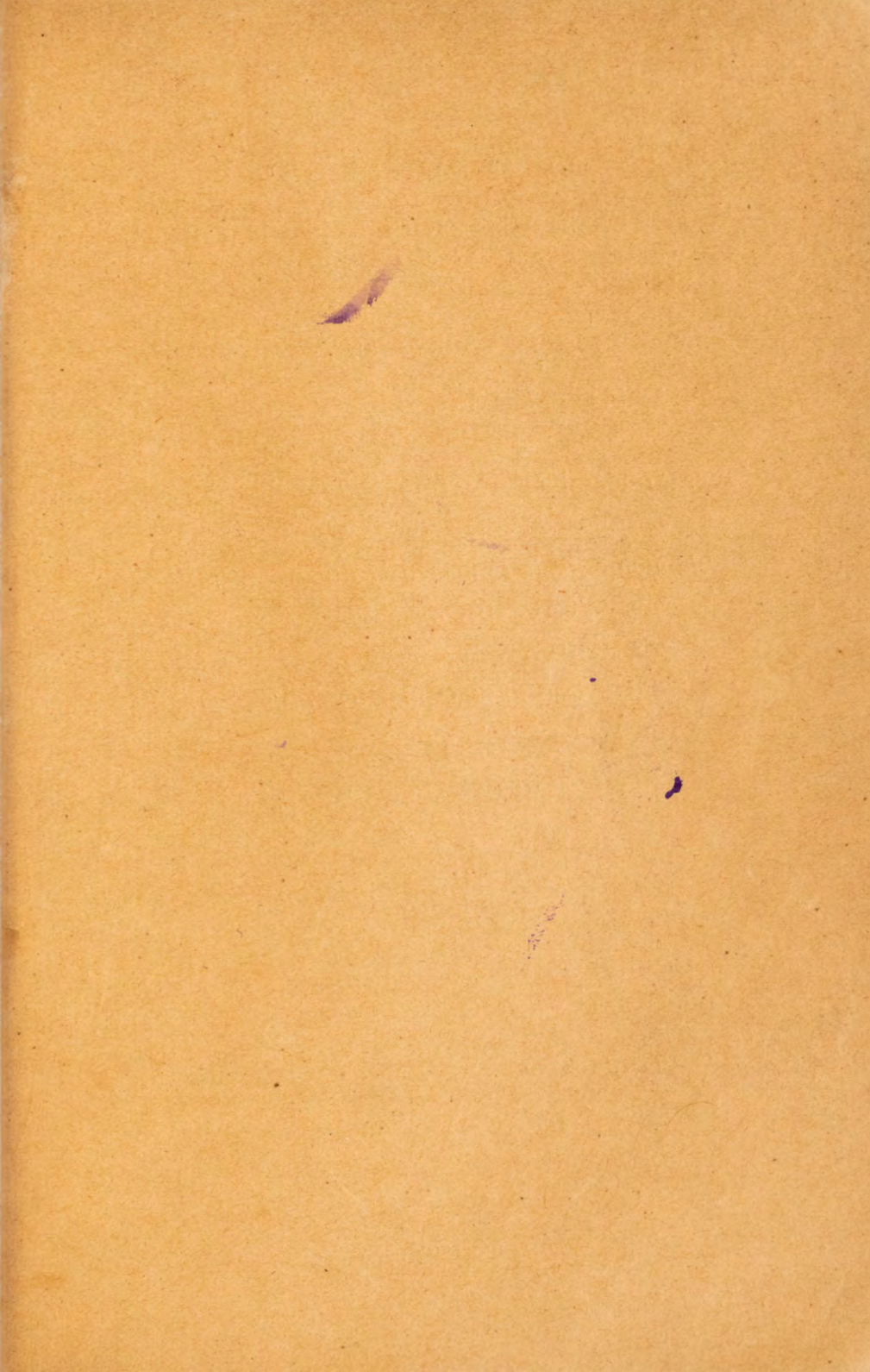
17. Habitavit Augustus in ædibus modicis, neque laxitate neque cultu conspicuis, ac per annos amplius quadraginta in eodem cubiculo hieme et æstate mansit. Suppellex quoque ejus vix privatæ elegantiae erat. Raro veste alia usus est quam confecta ab uxore²⁴, sorore²⁵, filia²⁶ neptibusque. Idem tamen Romam, quam pro majestate imperii non satis ornatam invenerat, adeo excoluit ut jure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset.

18. Augustus non amplius quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas, sed ita ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur. Si forte interruptum somnum recuperare non posset, lectores arcessebat, donec resumeret²⁷. Quum audisset senatorem quemdam, licet aere alieno oppressum, graviter dormire solitum, culcitam ejus magno pretio emit. Mirantibus dixit: «Habenda est ad somnum culcita, in qua homo, qui tantum debebat, dormire potuit.»

19. Exercitationes campestres²⁸ equorum et armorum statim post bella civilia omisit, et ad pilam primo folliculumque transiit: mox animi laxandi causa, modo piscabatur hamo, modo talis nucibusque ludebat cum pueris minutis, quos facie et garrulitate amabiles undique conquirebat. Alea multum delectabatur; idque ei vitio datum est. Tandem, afflicta valetudine, in Campaniam concessit, ubi, remisso ad otium animo, nullo hilaritatis genere abstinuit. Supremo vitae die, petito speculo, capillum sibi comi jussit, et amicos circumstantes percontatus est num vitae mimum satis commode egisset, adjecitque solitam clausulam: «Edite strepitum, vosque omnes cum gaudio applaudite». Obiit Nolae, sextum et septuagesimum annum agens.

Handwritten text in a cursive script, likely a transcription of the Latin text above, written in purple ink. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be written in a different script or dialect, possibly a form of shorthand or a specific regional dialect. The text is written in a cursive script, likely a transcription of the Latin text above, written in purple ink. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be written in a different script or dialect, possibly a form of shorthand or a specific regional dialect.

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

ΕΝ ΤΩΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΩΙ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

Τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως :

- Τ. Λιβίου βιβλίον XXI. Τεῦχος Α'. Κείμενον. — Τεῦχος Β'.
Σημειώσεις. Τιμῶνται ἀμφοτέρω τὰ τεύχη ὁμοῦ Δρ. 3. —
- Τ. Λιβίου βιβλίον XXII. Τεῦχος Α'. Κείμενον. — Τεῦχος Β'.
Σημειώσεις. Τιμῶνται ἀμφοτέρω τὰ τεύχη ὁμοῦ Δρ. 2.50
- Lhomond Urbis Romae Viri illustres* Τεῦχος Α'. Κείμε-
νον. — Τεῦχος Β'. Σημειώσεις. Τιμῶνται ἀμφοτέρω τὰ
τεύχη ὁμοῦ. Δρ. 2.50
- Μ. *Tul. Ciceronis Tusculanarum Disputationum. Liber*
I et V. Τεῦχος Α'. Κείμενον. — Τεῦχος Β'. Σημειώσεις.
Τιμῶνται ἀμφοτέρω τὰ τεύχη ὁμοῦ. Δρ. 3. —

Τιμᾶται μετὰ τῶν Σημειώσεων Δρ. 2.50